

ÖT ÉV.

MINDEN indulás ígéret, minden visszapillantás számadás. A *Napkelet* indulása is ígéret volt és a lezárt öt év után számadás a visszapillantása.

A nagy megrázkódtatások utórengései idején, öt év előtt olyan folyóiratot ígértünk a világnézetében, nemzeti érzésében és hagyományai-ban előző évtizedeken át sokszor megbántott magyar olvasóközönségnek, amely: «szívvel-lélekkel óhajtja és akarja az új magyar közizlés kizsendítését; a történelmi folytonosság elvét sérthetetlennek proklamálja; s bármit hozzon a jövő, irodalmi izlésben s annak minden feltételében magyar gyökerűség s magyar közösség elvét hirdeti. Nem politizál; de tudva az irodalmi izlés mély összefüggéseit, az izlés dolgai-ban sem hallgattatja el a lelkiismeret szavát.»

Ez ígéretben erő és bizalom rejlett: a magyar írás jelentőségének szentkomoly értékelése és nemzeti létünkbe markoló összefüggéseinek felismerése. De benne foglaltatott annak a magyar olvasóközönségnek a megbecsülése is, melyet a nyelvünket mímelő és idegen szellemet leplező nyomdatermékek, nemes multja legősibb örökségeinek, nemzeti fennmaradása legerősebb biztosítékainak lekicsinylésével bizalmatlanná tett s már-már eltávolított minden magyar irodalmi indulástól.

Az irodalomnak és a közönségnek lekicsinylése mindig ki nem mondott célokat szolgál, de semmiesetre sem szolgálja az irodalmat és a közönséget.

A *Napkelet* elindulásakor nyíltan kimondta céljait és az ötéves út után a visszapillantás számadó órájában nyugodtan néz bele ígéreteinek a szemébe.

A magyar közizlés kizsendítését ígértük. És e közizlés, mely megbántottságában idegenkedve elhallgatott, vagy fásultságában kritikátlanlanságba sorvadt, ma újból él, tiszteletet követel magának és érvényesíti jogait.

Amit a tegnap idegen szelleme még ellentmondás nélkül tenni mert, azt ma már megtiltja a magyar közizlés feltámadt szelleme.

Igy tért vissza irodalmunk vérkeringésébe is az a történelmi folytonosság, melynek elvét folyóiratunk első órájában sérthetetlennek proklamálta.

És a *Napkelet* indulásának azt az ígéretét is megvalósította, mely az irodalmi izlésben és annak minden feltételében magyar gyökerűség és magyar közösség elvét hirdette. A *Napkelet* írógárdája az elismert

magyar tudósoknak és íróknak s a tehetséges fiataloknak soha nem látott táborbaszállása, mely önmagának és a magyar olvasóközönségnek bebizonyította, hogy van sorainkban bőséges erő, mely Európa keletének legmagasabb szellemi életét, idegen hozzájárulások nélkül, egymagában beteljesíti.

Folyóiratunk hívott és befogadott minden értéket, melynek magyar talajban élnek a gyökerei, sőt visszanyúlva, felfedte azoknak az ősmagyar televényből termett tehetségeknek a gyökérzetét is, amelyeket, szellemi származásukat elbűvészkedve, elkülönült üstökösöknek kápráztatott oda a vérükből való vér számára a saját titokzatos céljaiért élő műpártolás és kritika.

És mint ahogy uralomra segítette a *Napkelet* az ízlés magyar gyökerűségét, ugyanúgy valósította meg a magyar közösség halálosan komoly hittevését is. Folyóiratunk nagy ígérete jegyében, — saját hatalmának határain belül — a csonka ország és az elszakított tájak alkotó erejének egybefoglalásában megteremtette a szellemi integritást a szétszakított magyar föld felett.

S azóta van hely, hol az ősi napkelet hagyományai találkozhatnak az új napkelte alatt azokban, akiknek gyökerei elválaszthatatlanul összetartoznak.

Folyóiratunk tudásba és művészetbe átnemesült magyar önvallo-mást, elfogultságtól mentes kritikává formálódott bátor, nyílt, magyar lelkiismeretet ígért. De többet váltott be ennél. Azt is megvalósította, amit nem ígért. Keretein túl hatolt s a saját maga számára szabott törvényeket kivitte a magyar szellemi élet tág térségeire. Kisarjadt a *Napkeletből* a «Napkelet Könyvtára». És a folyóirat szellemétől nemesül-ten támadt a «Napkelet Lexikona», mely a mi szegény magyar karácsony-fánk alatt, minden becsületes tárgyilagossága mellett is, a nemzeti öncélúság legbüszkébb okmánya volt.

Mikor elindultunk, barátok és ellenfelek rázták a fejüket. Magyar, nemzeti szellemű irodalom, politikától mentes, független kritika, keresztény szerkesztőség és kiadóhivatal? Hová gondoltok? És a háttérben még csak idegen nagytőke sincs? Álmodók! A ti *Napkeletetek* az első évfolyamot se éri meg...

De a mi *Napkeletünk* megérte a hatodik évfolyamot, megérte olvasóközönségünknek és munkatársainknak hűségéből és mindenek felett Istennek kegyelméből, aki azt akarja, hogy az ő magyar népe saját erejében bízni megtanuljon.

1928 január 1.

Tormay Cecile.

R A B T Ű Z.

Regény.

I.

EGY ESŐS, hűvös októberi estén valaki halkán kopogott Mihalovics Péter szobájának ajtaján. Mihalovics, aki már meggyújtotta az éjjeli lámpát és egy télikabát rongyaiba burkolódzva olvasott íróasztalánál, meglepődve emelte fel fejét. Az első pillanatban azt hitte, hogy képzelődött s mozdulatlanul meredt az ajtóra, várva, hogy a kopogás megismétlődjék. Így telt el néhány másodperc, akkor megszörcsört a kilincs és kívülről morgás hallatszott.

Mihalovics most már kikiáltott :

— Ki az?

Mély, dörmögő basszus válaszolt :

— Én vagyok.

Mihalovics megismerte a hangot, kikeverködött a télikabátból, amit a hideg ellen csavart a lábára, az ajtóhoz ment és kinyitotta. Egyik barátja, Keresztes György lépett a szobába. Mihalovics betette mögötte az ajtót.

— Hát téged mi szél hajtott ide?

Keresztes nem felelt. Ledobta a kalapját meg a kabátját a diványra, azután körülnézett. A nyomorúságos szoba szomorú szegénysége meglepte. A szűk lyukban alig volt bútor, a berendezés egy rozoga vaságyból, egy íróasztalból, egy besüppedt diványból és egy roskadozó szekrényből állott. A mennyezeten átszivárgott a nedvesség, a falakról köröskörül hullott a vakolat, a festetlen padlón mély gödröket vájt az idő. Az asztalon égő lámpa gyenge fénnel világította meg a szobát s ez a félhomály az öreg bútorokkal valami különös, mély és bántó vigasztalanságot árasztott magából. Látszott, hogy a szobában rend és tisztaság van, az odú ennek ellenére elhagyatottnak és szennyesnek tűnt fel s a napfénytelen lakások penészének erős, dohos szaga érzett.

Keresztes Mihalovicsra tekintett. A költő törekeny alakja, amióta nem látta, még jobban megroskadt. Az amúgy is gyenge, véznatestű ember annyira megfogyott, hogy soványsága már-már ijesztően festett. Hatalmas koponyája úgy ült száraz, hosszú nyakán, mint egy távoli, idegen bolygó, amelyből két égő szem világított.

Keresztes leült.

— Rég láttalak — szólt.

Mihalovics bólintott. A szekrényhez lépett s a sarokból üveget és két poharat kotorászott elő.

— Mikor költöztél ide? — kérdezte tőle Keresztes.

— Két hete.

— A bútoraid?

— Eladtam.

Letette a poharakat az asztalra és öntött a konyakos üvegből.

Keresztes felhajtotta a pálinkát, aztán hátradúlt székében. Azért kereste fel Mihalovicsot, hogy bejelentse neki elutazását, az a sivár és fojtó nyomorúság azonban, ami a lakásban fogadta, megzavarta. Tudta, hogy Mihalovics az utóbbi időben még jobban megszigorította önkéntes szegénységét s végérvényesen berendezkedett a halálra, a lemondásnak ez a kegyetlen aszkézise azonban most mégis megriasztotta.

— Rettenetes...

Mihalovics tudta, hogy barátja mire gondol. Legyintett.

— Hagyd — szólt. — Nekem ez a szoba, amint láthatod, tökéletesen megfelel. Örülök, hogy ráakadtam és kivehettem. A tied sem különb.

Keresztes azt hitte, hogy a költő tréfálni akar vele.

— Hogy érted ezt? — kérdezte.

Mihalovics öntött a konyakból, felemelte a poharát és fenéki gkiitta.

— Úgy, ahogy mondtam.

Kevés ideig várt, aztán folytatta:

— Teljesen mindegy, hogy az ember hol ássa meg a sírgödörét. Emlékezz csak, az imént, amikor beléptél, csodálkozást színleltem. Úgy tettem, mintha meglepett volna a látogatásod, holott már vártalak.

Keresztes megrezzent:

— Vártál?

— Vártalak. El kellett jönnöd. Már a multkor, amikor utoljára találkoztunk, akkor láttam rajtad.

— Beszélj világosabban.

Mihalovics eddig a mennyezetet bámulta. Lekönyökölt az asztalra és most már Keresztesre nézett. Vizsgálta, de nem fedezett fel rajta semmi különöset. Az erős, izmos termet, a férfiasan szabott szép arc, a nyugodt tekintet a régi volt.

— Tévedtem volna? Nem. Nem hiszem — mondta inkább magának, majd hirtelen az asztalon álló naptár után nyúlt és néhány lapot visszahajtott.

— Nézz ide. Nézd meg ezt a bejegyzést — mutatott újjával az egyik oldalra. — Ide írtam fel.

Keresztes megnézte a feljegyzést. Az egyik pénteki nap mellett ez a néhány szó állott: «Október, Keresztes jönni fog». Érezte, hogy elsápad:

— Mit jelentsen ez?

Mihalovics elvette tőle a naptárt és visszatette a helyére.

— Semmit. Azt, hogy nem tévedtem. Te is elvégezted.

— Úgy van — sóhajtott halkán, a fejét lehajtva Keresztes.

Mihalovics újra ivott, majd elsimította a homlokát és folytatta :

— El kellett érkeznie a te órának is, mert bélpoklosnak születted. Előbb, vagy utóbb, de be kellett látnod, hogy te sem birod. Nekem szerencsém volt, az én igazságom korán megnyilatkozott, én tehát idejében kirúghattam magam alól az életet. Te azonban reménykedtél és felhigítottad a szenvedésedet. Új utakat kerestél, azt hitted, hogy megkerülheted a végzetedet. Ábránd és felesleges erőlködés volt.

— Az a kis kerülő, amit megtettem, nem változtatott a dolgokon. Ott vagyok, ahol te.

A költő ajkán mosoly futott át. Szólni akart, de Keresztes nem engedte :

— Ne nevesd, mondom, hogy — vége. Nincs tovább. Az utolsó kísérlet előtt állok.

— Azért jöttél, hogy ezt bejelentsd?

— Azért.

— Kár a fáradságért.

— Miért?

— Barátom, ez neked nem az utolsó, hanem az első kísérleted lesz. Az első komoly lépés, hogy megpróbáld megmenteni sülyedő életedet. Keresztes felállott :

— Hallgass meg, azután beszélj. El fogom mondani az utolsó féléveimet.

Mihalovics bólintott. Darabig várt, akkor megszólalt :

— Hallgatlak. Kezdheted.

Keresztes átsétált néhányszor a szobán, majd leült megint az asztalhoz, szembe a költővel.

— Figyelj hát ide — szólt — rövid leszek. A krízis, az, hogy únok és utálok mindent, hogy végképen elvesztettem a lábam alól a talajt, bennem sem most kezdődött. A féreg vagy a téboly, ahogy tetszik, már bennem is régóta rág. Már akkor jelentkezett, amikor hat évvel ezelőtt feljöttem Budapestre. A lelkem mélyén akkor még ugyan egész sereg ismeretlen vágy aludt, ennek ellenére tudtam, hogy hiába-
való minden; az élet soha nem fog kielégíteni teljesen. Húsz éve ismersz, hát tudnod kell, hogy a harc jobbik felét már én is régen feladtam s már régóta nem harcolok az elérhetetlenért. Ez a lemondás hervasztotta el az én illuziómat is, akárcsak a tiedet. De mert a megfutamodásom korai volt, igazi megbékülés és igazi bölcsesség híján fájdalmassá tette minden percemet. Emlékezz, hányszor kiáltottunk fel, hogy az életünk elviselhetetlen, mert egy elátkozott órán betekintettünk a teremtés műhelyébe. Az okot azonban, hogy miért feszített épen bennünket keresztre a véletlen, a kiábrándulás meg a csömör, soha nem tudtuk megtalálni. A válság tehát, amely az élet és a halál meredekén himbált bennünket, állandósult, egyikünk sem hitt semmiben, elfelejtettünk gyűlölni, de nem tudtunk többé megbocsátani sem. Egyedül a szeretetünk maradt tiszta és a

gyámoltalanságunk vált lassankint hasonlatossá a mártírok és az örültek megadásához. Te gyengébb, vagy szívósabb voltál, mint én, te tehát kibékültél és megegyeztél a halállal. Harmadik éve élsz bezárkózva, elszakadva teljesen a világtól, minden erőddel és makacssággoddal egyedül annak a rögeszmédnek élve, hogy el kell pusztulnod, te teremtettél magadnak valamit, amiben hittél s amivel meg tudtad magad nyugtatni, én azonban nem. Pedig annakidején én is elszántam magam erre, de nem bírtam kivárni, amíg szép lassan, magától lecsukódik a szemem. Megpróbáltam tehát — mégegyszer és utoljára — áttekinteni az életemet, hátha sikerül találnom valahol valami mentő deszkaszálat. Onnan indultam el, hogy kihúnytunk, mert elvesztettük a hitünket. Nem a magunkban, nem az életben, hanem a hitben való hitünket. Kihullottunk a közös nagy testvériségből, megszakadt kapcsolatunk a teremtett dolgokkal. Lelkünkben nem elevenedett meg többé a világ képe és lelke. Nem voltunk többé rabjai annak a kényszernek, ami az életet jelenti. Magyarán, oszlásnak indult bennünk a legbensőbb rész, mert lezuhantunk abba a mélységbe, ahol homályba veszik a külön isteni és külön emberi akarat és senki nem kap választ arra, hogy honnan ered végzetszerű hitelensége. Kij intézte úgy, hogy hiába erőlködünk, gyötrődünk, hiába ordítunk segítségért és karmoljuk sebesre magunkat: — nem kapaszkodhatunk bele többé a hitbe. Nem, mert a pokolnak ebben a rettenetes kamrájában már mindannyian tudjuk, hogy mindazt, ami körülöttünk van, a csalódás torzítja valósággá és hogy bennünk is, a természetben is hazugság minden cél és minden beteljesülés. Ezeket állapítottam meg, amikor rólad és a sorsodról gondolkoztam s azzal nyugtattam meg magam, hogy jó minden úgy, ahogy van, majd csak elcipeljük a síríg valahogy a roncsainkat. Mondom, sikerült megnyugtatnom magam, mert azt hittem, tisztában vagyok azzal, hogy mi történt velem és körülöttem. Örültem, hogy felfedtem létünk szörnyű tragikumát. Helyes, szoltam magamhoz, elszlott bennem a lélek és kiapadt bensőmben az a tenger, amely a végtelenség és örökkévalóság mosolyát veri vissza a mindenségbe. Elvesztünk az élet számára, láb alatt vagyunk, én is, te is, Kuruczék is, következésképpen el kell takarodnunk az útból. Féléve hordom magamban ezt a bizonyosságot, mégsem tudtalak követni, mert gyáva voltam. Nem voltam képes magam őszintén és becsületesen elszánni a halálra. Ekkor határoztam el, hogy még egy utolsó erőfeszítést teszek: — elutazom. Elmegyek innen, hogy elmeneküljek magamtól, hogy elszakadjam a multtól, hátha lehet, hátha történik valami csoda, ami megment.

Mihalovics a szoba sötét falait vizsgálta. Hallgasson, vagy beszéljen? S ha szól, mit feleljen? Azt, hogy nem érdemes, ne menjen. Várja meg itt, amíg megdöglik, hiszen úgy sincs már az az idő messze? Nem. Nem fogja Keresztést a tervéről lebeszélni. Ha már elhatározta, hogy elutazik, hát csak menjen.

Várt néhány pillanatot, akkor megszólalt:

— Hová mégy?

— Még nem tudom.

Mihalovics lehúnyta a szemét, hogy jobban lássa Kereszttest. Lám, mennyi erő, milyen egészség és milyen félelmetes tehetség lakozott valamikor ebben az emberben. Mégis megroppant, összeomlott s elmerült a megismerés és igazság förtelmében.

— Gyomorrontás az egész — szólt. — Utazz el, egészen bizonyos, hogy jót tesz. Az imént mégsem volt igazam, mégis csak tévedtem. Szenvedsz, pajtás, már pedig addig, ameddig kínlódsz, addig nem komoly és nem veszedelmes az eset.

— Ezt magad sem hiszed.

Mihalovics kissé érdesen jegyezte meg:

— Nem tehetek róla, de nekem ez az érzésem. Azok a kétségek, önkínzások és apró félelmek, amik téged gyötörnek, egy muló nyavalyának, nem pedig a komoly haldoklásnak a tünetei. Sohse gyanakodj, nem akarom bekötni a szemed a meszes gödör előtt. Szívesen magammal rántanálak, hogy ne menjek egyedül, de messze vagy, nem ér el a kezem. Fiam, aki kísértetekkel cimborál és ebben a komaságban annyi túlvilági ismerőssel tart fenn jó viszonyt, mint te, az száz évig él, az rendesen végelgyengülésben hal meg.

A szobát lassankint betöltötte a dohányfüst és az alkohol szaga. Mihalovics talán már a huszadik pohár konyaknál tartott. Az utóbbi időben erősen ivott és ez meglátszott rajta. Arca kigyulladt, megpuffedt s a szeme körül mély, különös barázdák képződtek. Hangosan, szinte kiabálva beszélt, ökölbesorított kézzel, majd megint összeroskadt és nyakát válla közé húzva, besüppedt karosszékebe. A mámor kékes lánggal égett benne és úgy lobogott, mint a lidércfény.

Kint közben megeredt az eső és verni kezdte az ablakot. Mindaketten a lefutó esőcseppeket nézték. Egy-egy nagyobb, súlyosabb csepp koppant az ablakon s hirtelen lefutott a síkos üvegen. Útján álló kis vízcseppekbe ütközött s azokat is magával ragadta. Cseppcseppet követett s a víz mindig ugyanazon az úton szivárgott le az ablakráma felé s eltűnt a korhadó fa hasadékaiban.

— Figyeled ezeket az esőcseppeket? — szólalt meg hosszú hallgatás után Mihalovics. — Én órákig el szoktam nézni. Ahány vízcsepp, annyi élet. Mit gondolsz, miért hullajtják le ezeket a cseppeket a fellegek?

— Nem tudom — felelt üres hangon Keresztes.

— Én se — mondta Mihalovics.

Majd hozzátette:

— Minek is tudni. Hiszen a mi életünk más. Bennünket derült egek küldtek.

A hangja gyászleplek alól kongott. Hirtelen kacagni kezdett, de fuldokolva, vicsorgatva a fogait s ez az inkább görcsös és vad zokogásnak, mint nevetésnek tűnő hátborzongató hahotázás, egyszerre örvényeket nyitott meg az éjtszaka süllyedt csendjében.

Keresztesen olyan fájdalom nyilalt át, hogy belesajdult a szíve. Legokosabban tenné, ha felkelne és menne. Neki is, Mihalovicsnak is jobb lenne.

A kalapja ott lógott a fogason. Láttá, de ebben a pillanatban úgy tűnt fel, hogy nagyon is messze van ahhoz, hogy elérhesse. Előbb fel kellene kelnie, azután odamenni s csak aztán ölthetné magára. Érezte, hogy ez sok, ehhez most nincs ereje, valami nyomja és húzza vissza a székbe.

Különben is Mihalovics abbahagyta a kacagást. Most már köhögött. De a levegő bentszorult a mellében s a nagy erőlködésben valóság-gal fuldoklott. Percek teltek el, amíg megkönnyebbült, akkor hátra-dőlt és megcsendesedett.

Az ital már elfogyott, szótlánul és mozdulatlanul bámultak ki az éjtszakába, belehallgatva a végtelennek tűnő némaságba. A szobában és kint az éjtszaka neszelt s a távoli hangok árnyéka itt suhant el. Később szél zörgette meg az ablakot, lent sóhajtottak a fák, azután megsűrűsödött a csend. A falban belül egy darab vakolat, amit át-áztatott a nedvesség, meglazult s a maltergöröngyök halk koppanással hullottak alá.

Mihalovics felnézett. Körüljártatta tekintetét, ajka megvonaglott s elkezdte :

Egyszer elmúlt régen éjjél, ültem álmos lámpafénynél,
Régi bűvös foliánszón tétovázott a kezem,
S hogy nehéz fejem lehajtom, észrevétlen koppan ajtóm,
Roppant félve és sóhajtón, zaj motoz a reteszen ;
«Éji vándor», így susogtam, «az babrál a reteszen :
Az lehet, más senkisé».

Az utolsó szó után megállt, pillanatig várt, aztán hangját egyre jobban lefojtva mondotta tovább Poe Edgar Allan versét. Keresztes magában követte, utána susogva az egyes sorokat s amikor Mihalovics elhallgatott, ő folytatta :

Nyíl az ablak és az árnyal méltóságosan beszárnyal
Óriási lomha szárnyal egy vén holló peckesen.
S mintha mi se volna ebben s úgy ül ott, mint a lesen,
Pallas szobrán mozdulatlan ül, csak ül, mint a lesen :
Nem történik semmisen.

Néhány strófát magának susogott el, aztán egyszerre vágta bele mindaketten :

«Pusztulj innen a pokolba», ordítottam fuldokolva,
Szállj a károgó viharba, vár a bús Éj partja lenn !
Egy tollad se hagyd itt, vidd el és ne ölj kétségeiddel !
Károgásodat te, hidd el ! Ne maradjon nyoma sem !
Szólt a holló : «Sohasem».

És a holló meg se moccan, néz reám meredve hosszan,
A szoborról, a komorról tűz reám két tompa szem.
Úgy ül, mint egy omladékon, mélyen alvó éji démon,
A padlón a lámpa vékony sávja himbál csöndesen :
Nő az éjjel, nő az árnyék, terjed egyre csöndesen
S nem virrad meg — sohasem !

Mihalovics feje lehanyatlott.

Keresztes uána nézett a saját hangjának, de a látomás eltűnt s a végtelen panasz elrezdült.

Felkelt, a fogashoz ment és leakasztotta a kabátját. Amikor az ajtót kinyitotta, visszafordult, egy pillantást vetett Mihalovics felé, aztán hirtelen kilépett a sötét folyosóra.

II.

Keresztes másnap keserű szájjal ébredt. Az íróasztalán névjegyet talált. Tornyay, a szobrász járt nála, amíg aludt s néhány sorban figyelemztette, hogy ma van Györky báróné estélye. Most jutott eszébe, hogy mit ígért a multkor Tornyaynak. Hogy elfogadja a báróné meghívását s elmegy az estélyére.

Bosszantotta, hogy meggondolatlanul elkötelezte magát. A bárónéról mindössze annyit tudott, hogy elvált az urától s most félbolond és elzüllött írók és művészek megtérítésével foglalkozik. Ő, Keresztes a maga részéről irtózott minden fajta úgynevezett műpártolótól, nem hitt sem az őszinteségükben, sem a becsületességükben. Megvetette ezeket a parvenüket, akik nyílt házat vittek s összebarátkoztak mindenkivel. A bárónét ezenfelül még rútnak és öregnek is képzelte, aki valószínűleg ezzel a nemes szenvedélyével akarja jóvátenni mindazt a szemérmertlenséget, amit valamikor önmagával és az étellel szemben elkövetett.

De nem akarta Tornyayt kényelmetlen helyzetbe hozni s hosszas töprengés után rászánta magát, hogy elmegy és bemutatkozik a bárónénak. Íróasztalához lépett, hogy becsöngesse Ferit, az inasát, az azonban épen jött és jelentette, hogy egy öregasszony van kint, aki beszélni szeretne vele.

— Micsoda öregasszony? — kérdezte csodálkozva Keresztes.

— Valami özvegy Francisztiné. Azt mondta, a mester egyik barátjától hozott levelet.

— Jó. Ereszd be, aztán készítsd ki a frakkomat.

Az inas kiment és felcsavarta kint a villanyt. Idős hölgy lépett a szobába.

Keresztes néma fejbólintással üdvözölte.

— Engem tetszik keresni? — kérdezte.

Az öregasszony nem felelt mindjárt, zavarát igyekezett elrejteni :

— Nem tudom, jó helyen járok-e — szólt — de ezt a címet kaptam.

Felnézett :

— Keresztes úrhoz van szerencsém?

— Az vagyok, mivel szolgálhatok?

Az öregasszony színehagyott retikült szorongatott a kezében. Hirtelen felnyitotta és izgatottan keresgélni kezdett benne.

Keresztes csak most nézte meg. Az asszony fején nagy formátlan

kalap ült, félig a homlokra, félig a kontyra támaszkodva s a kalap alatt őszes, gyér haj takarta el a halántékot. Törékeny, szinte gyermekesen vézna testét foltnak tűnő fekete rongy fedte. Ez a málásnak indult gyászruha azonban mégis rendesnek, tisztának és kifogástalannak látszott. A sovány, beesett arc fakóságában és az apró szemekben kimondhatatlanul nagy szomorúság virrasztott, valami csodálatos, halvány és távoli fény, amelynek őrüzei úgy reszkettek, mintha egy elnémult világ fölött imbolyogtak volna. Olyan leheletszerű és mégis zordon bánat lengte körül az egész alakot, olyan fájdalmas és zengő mártírium, amit nem tudott megközelíteni a pillanatnyi megrendülés s amit nem enyhített még az a két fölhasadt otromba bakancs sem, amely az öregasszony lábán éktelenkedett.

Előkotorászta a cédulát, amit keresett. Keresztes elvette tőle. Gombos, az egyik ismerőse kérte néhány sorban, hogy hallgassa meg a panaszát s ha teheti, járjon a kezére.

— Miről van szó, kérem?

— A szíves közbenjárásáért esedezem, ha nem terhelném vele.

Röviden elmondta, hogy mi a kérése. Menekült óvónő s nem tud hozzájutni a járandóságaihoz. Azonkívül a lakásából is ki akarják tenni, amit drága pénzen vett. Azért jött, hogy Keresztes illetékes helyen járjon közbe az érdekében.

— A nyugdíját sem folyósítják? — kérdezte Keresztes.

— Azt sem.

— Miért?

— Azért, mert menekült vagyok s az állampolgárságom ügye sincs még elintézve.

— Ügyvéddel beszélt?

— Beszéltem.

— Nos?

— Háromnál is voltam, de nem vállalta ügyemet egyik sem.

— Nagyon sajnálom — szólt Keresztes — hogy idefáradt. A jövő héten elutazom, nem állhatok a rendelkezésére.

— El tetszik utazni?

— El. A jövő héten pénteken.

— Gombos úr nem említette.

— Úgy látszik, nem tudta. De majd szólok valakinek. A nevét mindenesetre feljegyzem.

Az öregasszony közelebb lépett:

— Bocsánatot kérek — szólt — hogy még be sem mutatkoztam.

Özvegy Franciszti Andrásné a nevem. Azt hittem, az inas megmondta.

Keresztes felírta a nevet és a lakcímet.

— A jövő héten tessék valamelyik délután elfáradni vagy elküldeni valakit, majd akkor megmondom, hogy mit végeztem.

Francisztiné arca pillanatra felderült. Megbiccentette a fejét, valami köszönésfélet rebegett, s amilyen hirtelenül jött, olyan gyorsan távozott.

A szobában furcsa, távolinak és leheletszerűnek tűnő illat maradt utána.

Keresztes nem tudta magának megmagyarázni, hogy Gombos részéről hogyan érte épen őt ez a megtiszteltetés és szerencse. Igaz, hogy egyik-másik minisztériumban ismert néhány embert, ezeket az összeköttetéseit azonban soha nem vette igénybe. Majd holnap vagy holnapután fel fog telefonálni valamelyik jó emberének a belügybe és ezzel a dolgot a maga részéről el is intézte.

Öltözködni kezdett s közben eszébe jutott a Mihaloviccsal folytatott tegnapi beszélgetése. Nem igaz, Kurucz meg Simon nem szenvednek. Ez a két ember még bírja. Dolgozik és hisz magában is, az életben is mindakettő. Azért, mert fáradtak? Hát egy kis időre ők is jóllaktak. Mindössze a hiúság gyötri őket. A mesterségükkel jár, hogy harmincöt-éves korukra elveszítsék az önbizalmukat. Aki alkot, teremt, hogy fölülmúlja önmagát és a természetet, azt mindig kétségbeejti ennek a hiábavaló erőfeszítésnek az eredménye.

Elkészült. Csöngetett és autót hozatott. Amikor beszállt a kocsiba, bemondta a sofförnek a címet:

— Hermina-út 152.

Megkésve érkezett, a hatalmas, kivilágított palotából, mikor az autó a rácsos kapu előtt megállott, már hangos zsibongás hallatszott. Amikor a ruhatárban letette a kabátját és a kalapját és az egyik inas megállott előtte, hogy a névjegyét elkérje, udvariasan félretolta az útból és bejelentés nélkül lépett be a terembe. A szokatlanul nagy és tágas fogadóteremben föl s alá hullámozott a meghívottak serege. Csupa estélyiruhás nő és férfi. Keresztes a felét sem ismerte. Tornyaút akarta elsősorban is megkeresni, előbb azonban körülnézett.

A termet köröskörül, a mennyezet négy oldaláról eldugott villanykörtek világították meg. A mennyezet közepéről csillárok helyett virágdíszek csüngtek ezüstös köteleken, valóságos kis lebegő ligetek, szekfű- és rózsakertek. A falakat a szokásos aranycirádák helyett jelképes domborművek díszítették, középen pedig, szemben egymással, mind a négy falon egy-egy történelmi nevezetességű szerelmi jelenet ábrázoló festmény díszlett. A terem utcai részén hatalmas háromsíkú színpadszerű alkotmány állott, különböző, de csupa nehéz antik bútorral megrakva. A színpad hátulso részét vörös és zöld bársonyfüggönyök takarták, jobbról és balról színes oldalfüggönyök lógtak alá. A teremnek nem volt közvetlen földszinti kijárója, a melléktermekbe a félemeletnyi magasságban épített nyitott erkélyeken keresztül lehetett átjutni s minden erkélyre külön kis lépcső vezetett.

Keresztes kissé merésznek, de eredetinek és harmónikusnak találta ezt az elrendezést. Az ötlet, amely ezt a termet megteremtette, bizonyára a bárónénak, nem pedig az építésznek a fejében született meg.

Kevés ideig még ácsorgott és báméskodott, azután, nehogy beleütközzék véletlenül valami kellemetlen ismerősbe, elindult, hogy

megkeresse Tornayt. Rövidesen sikerült rábukkannia. A vastag, bikanyakú, köpcös kis emberke, aki csaknem kifeslett az erőtől, egészségtől és életkedvtől, hangosan kurjantott, amikor megpillantotta.

— Gyere! Gyere már! — integetett a kezével és nem törődve azzal, hogy legázol néhány embert, utat tört magának a kavarodásban.

Kereszteshez érve, megölelte.

— Nem bíztam benned — örvendezett. — Már telefonáltattam is érted.

— Kár volt, mert amint látod, itt vagyok — mosolygott Keresztes. Tornay belekarolt:

— Most pedig gyerünk. Viszlek, be foglak mutatni rögtön a bárónénak.

Keresztes nem ellenkezett. Engedte, hogy Tornay magával cipelje.

— Itt van Kurucz is, Simon is — újságolta a szobrász. — Tőlük, hál' Istennek, nem féltem, tudtam, hogy eljönnek, ők tisztességes emberek.

Keresztes nevetett:

— Nekik könnyű, mert ők nem a bárónéd kedvéért jöttek.

— Hanem? — lepte meg a kijelentés Tornayt. — Hát akkor miért lennének itt? Ide, barátom, mindenki ennek az asszonynak a kedvéért jön. Nézd — mutatott hirtelen előre — ott állnak, félórával ezelőtt hagytam magukra őket s azóta nem mozdultak.

Kuruczék néhány lépésnyire tőlük, egy fiatal hölgyvel beszélgettek. Karcsú, izmos, mégis puha természetű egyszerű, fehér, kivágott csipkeruha fedte. Hamvas, sugárzó arcát valami különös, tompa fény árnyékolta. Meztelen karjának és vállának meleg fehérsége egybeolvadt haja fátyolos szőkeségével. Az egész jelenség virágkehelynek tűnt, amely most tárta ki szirmait, hogy megfürödjék a harmatban és a nap-sugárban. Csaknem mozdulatlan volt, mintha tudta volna, hogy a rezgés, amellyel vére hullámozott ereiben, ott lüktet csodálatos ajkán, a szemében és két kicsiny, előrefeszülő keblében.

Keresztet meglepte a nő rendkívüli szépsége és épen meg akarta kérdezni a szobrásztól, hogy kicsoda, amikor Tornay félresöpört az útból két báméskodó fiatalembert és előretolta.

— Asszonyom — bókolt a maga módján, meglehetősen ügyetlenül és szertartásosan — engedje meg, hogy Keresztes György barátomat a kegyeibe ajánljam.

A báróné hozzájuk fordult. Mosolyogva nyujtott kezét Keresztesnek:

— Igazán kedves — szólt. — Örülök, hogy végre mégis sikerül megismernem.

Keresztes ajkához emelte a kicsiny és illatos kezét:

— Engedje meg, báróné, hogy ezt én tekinthessem kitüntetésnek és szerencsének.

— Ó, vigyázzon! — vonta el a kezét a báróné. — Mert a szaván fogom.

— Rendelkezzék velem — hajtotta meg magát Keresztes.

— Nem. Majd később. Ne kezdjük mindjárt veszekedéssel.

Tornyay kapott a kijelentésen :

— De igenis, azzal kell kezdeni. Én követelem. Ez az úr nem érdemel kíméletet. Ha reggel nem kerestem volna fel és nem figyelemzettem, ma sem jött volna el.

A báróné védelmébe vette Keresztest :

— Azt, hogy a barátja érdemel-e kíméletet, vagy sem, majd én fogom eldönteni. Ez, kedvesem, az én ügyem s maga okosan teszi, ha nem avatkozik bele. Keresztes nem a maga, hanem az én meghívásaimat utasította vissza, ezért tehát nem magának, hanem majd nekem felel.

— Már feleltem — szólt Keresztes.

— Hogyan?

— Azzal, hogy itt vagyok, eljöttem.

A báróné bólintott. A legyezőjét pillanatra az arca elé emelte s a tekintete végigsiklott Keresztesen :

— Helyes. Ezt mindenesetre tudomásul veszem.

Szirmay gróf közeledett feléjük.

— Bacchoné — recsegte — ghatulálok. Ön ismét pompás színben van.

Apró szemével szinte rátapadt a báróné fedetlen mellére. A hasát kifeszítette, hogy érdemrendeit csillogtassa s így meghajlás nélkül csókolt a bárónénak kezét. A gróf, miután egyebet nem tehetett, lelkes császárpárti volt és ebben a minőségében hatalmas vagyont és rengeteg kitüntetést szerzett. Esze és műveltsége nem ért fel egy tizenhatéves gyermek értelmi képességével és tudásával sem, de roppant gazdagsága és arcának visszataszító rútsága sikerrel pótolta a szellemieket. Ocsmány kalandjairól volt nevezetes, aki e tekintetben feltűnően nagy barátja volt az alsóbb néprétegeknek.

Néhány bókot mondott még a bárónénak, azután megpillantva Keresztest, akit ismert, utánozhatatlan előkelőséggel üdvözölte :

— Ah ! Mesteh. Ez igazán kiváhló shehencse. Hallom, nagy sikehe volt a legutolsó könyvével.

Hangosan és széles gesztusokkal beszélt, hogy magára terelje a figyelmet. Keresztest meglepte, hogy csupa ismert közéleti előkelőséget, író és művészt látott egyszerre a közelében. Erre nem számított. Azt hitte, hogy Budapest éjjeli életének gyanús elemeivel fog találkozni az estélyen. A báróné, Szirmay gróf meg két idegen úr, akiket nem ismert, a királykérdésről beszélgettek.

— A legitimizmus naphól-napha ehősödik — jelentette ki Szirmay gróf.

— Úgy van, a törvényes király kilátásai egyre jobban javulnak — helyeselt a grófnak Hüvös, a bankár, aki, miután a háború és a forradalmak alatt felbecsülhetetlen vagyont harácsolts össze, báróságra vágyott s ezt csak a királyság visszaállításától remélhette.

— Gondolja, hogy a legitimizmusnak van még jövője? — fordult a báróné a bankárhoz, csakhogy mondjon valamit.

A gróf és a bankár egyszerre feleltek :

— Természetesen. A jövő a legitimizmusé.

S rögtön magyarázatba kezdtek, hogy megcsillogtassák rettenetes elméjüket. A báróné darabig hallgatta őket s azután Ménessyt, a professzort kezdte figyelni, aki a királykérdést fajbiológiai alapon elemezte. Amikor a professzor egy ötperces mondat után megállott, hogy lélegzetet vegyen, a báróné felhasználta az alkalmat és odaszólt Tornyaynak :

— Nos — kérdezte — magának erről a kérdéstről mi a véleménye?

Tornyay kiméletlen őszinteséggel felelt :

— Báróné, nekem a királykérdésről nincsen véleményem. Én nem ebből élek.

— De kéhem, kéhem! — csattant fel a gróf. — Ha így gondolkoznánk valamennyien, mi lenne akkora az elvvel?

Kurucz nem állotta meg, hogy meg ne jegyezze :

— Semmi. Az elv megmaradna elvnek. Így talán még lehetne is hinni a szentségében.

Darabos Pál, a tudós vette át a szót, hogy összeegyeztesse az ellentéteket. A kicsi emberke, akinek egész lénye, feltűnően alacsony termete ellenére is nyugalmat és méltóságot, okos szeme és nyílt tekintete pedig derűs és tiszta szellemet sugárzott, a királyság eszméjét a kenyérkérdéssel kapcsolta össze s az egész problémát mint szociális szükségyszerűséget fogta fel.

— A legitim királyság eszméjét — mondotta — a népek ősi hite, tehát az élet leghatalmasabb tényezője, a vallás teremtette meg. A népek azonban azoktól a hatalmasságoktól, akiket maguk fölé emeltek, mindig jólétet és kivételes örömeket követeltek. Az istenséget és a túlvilági életbe vetett hitet a megsemmisüléstől való rettegés szülte, a fejedelmeket és császárokat pedig a kényelmükre csinálták az emberek. Abban a pillanatban, ahogy megszűnik a halál, meg fog halni az Isten és abban a pillanatban leomlik minden trón, amelyikben mindenkinek egyformán meglesz a mindennapi kenyere.

Ménessy helyeselt.

— Ez az igazság — tette hozzá a Darabos fejtegetéséhez. — Csakhogy az emberek nem mindig szükségyszerűségből, hanem gyakran érzelmi okokból is cselekszenek. A gondolatnak és az egyéni tevékenységnek mindig nagyobb szerep jut az emberiség történetében, mint az anyagi szükségyszerűségnek.

— Az egyéni alkotásokat is az anyagi világ parancsai hívták minden időben létre — válaszolt Darabos.

Simon elfordult s titokban ásitást nyomott el. Ő, aki politikai kérdésekkel sohasem foglalkozott, mélyen lenézte azokat az embereket, akik a tömegek hiszékenységből éltek. Ő is, Kurucz is, Keresztessel és Tornyayval együtt, őszintén sajnálták Darabost, akit mint kiváló

embert nagyrebecsültek, hogy komolyan vette Szirmayt és a többieket és szóra érdemesítette őket, holott soha egy gondolatát nem érthették meg.

A vitában egyre többen vettek részt s az most már meglehetősen szenvedélyes hangon folyt. A báróné egy nyurga fiatalemberrel beszélgetett, aki bolondja volt a borsos történeteknek és épen az egyik kicsapongásairól nevezetes miniszter legújabb szerelmi botrányát meséte el. A közelben állók valósággal falták a történetet s amikor a fiatalember elbeszélését befejezte, titkos mohóságukban megismételtették vele a csiklandósabb részleteket.

Bibó Lajos.

(Folytatása következik.)

HŰSÉGES ŐR.

(A Sárkány-dalokból.)

*Nagy sűrke kő, sötét fenyű erdőben
Rajta ékköves korona,
Csilló aranyát elhomályosítá
Lezajlott századok szálló pora.*

*Út nem vezet sehol a rengetegbe,
Elveszve, ki itt tévelyeg,
Lépését gyökérhálózat befonja,
Köntösét túskeinda tépi meg.*

*A korona itt pihen ősidőktől,
Eredetét ki tudja már?
Felette száraz ág. — Kíváncsi szemmel
Néz róla le egy nagy hollómadár.*

*A sziklakő előtt hűséges őrként,
A kékvirágos pázsiton,
Rémes sárkány, színpompás pikkelyekkel,
Világos lesz szemétől a vadon.*

*Igy várnak ők már évszázadok óta. — — —
A holló szól: «zajt észlelelt!»
Az égbolt kék, de már a távolságban
Jönnek idegen, kőbor fellegek.*

Czóbel Minka.

SYLVIA.

— Amit nem mondtam el a *Gyujtó*-ban. —

I.

ÉPEN HÚSZ esztendeje, hogy huszárönkéntes voltam Debrecenben és egy esztendővel az önkéntesi szolgálatom előtt történt, hogy a pécsi ügyészség rablógyilkosság gyanujába vett. Arról volt szó, hogy a sásdi szőlők között, egy domboldalon épült kis villában négy késszúrással megsebesítettem egy magányos hölgyet és elraboltam briliánsait, igazgyöngyeit és aranyékszereit.

Két hétig voltam vizsgálat alatt s most, ahogy leírom életemnek ezt a tragikus epizódját, tulajdonképen nem is tudom, ártatlan voltam-e vagy sem. Nem öltem embert, annyi bizonyos; de megöltem és megölhettem volna, ha épen arra kerül a sor. Lehet, hogy csak most gondolom ezt, most, amikor rájöttem arra, hogy az embert néha csak a véletlen, vagy a gyávaság, vagy egyenesen a bűn menti meg attól, hogy olyan merényletet kövessen el erkölcs, erény, társadalmi rend, vagy maga a szentséges emberi élet ellen, amelyre halálbüntetést mér a földi igazságszolgáltatás.

Sokszor írtam már fiatal éveimről. Nem azért, mintha írói babérok után vágnék. Nem. Nyoma sincsen bennem ennek a lelki exhibicionizmusnak, amelyből nagy adag szükséges ahhoz, hogy az ember piacra vigye lelke rejtegetni való meztelen belsejét. Gyermeckorom óta meggyőződéseim, hogy az előkelő lélek zárkozott és irtózik a kíváncsi szemektől. Nem értem, hogy úri ember hogy is lehet író. Én irtóznék attól, hogy a henye fantáziának együgyű meséivel szórakoztassam a bámész és ostoba tömeget, de még inkább szánom azokat, akik a maguk életének kitergetéseivel izgatják a csöcselék buja képzeletét. Nézetem szerint a hivatásos művész és az író sokban hasonlatos ahhoz a szerencsétlen lányhoz, aki testének formáit éjjeli körútra viszi mutogatni, mert író és művész épen így cselekszik a maga egyetlen lelkével. Ha mégis írtam valaha magamról, az csak azért történt, hogy fiaim, hugaim és majdan unokáim tanuljanak abból, rajtam keresztül ismervén meg az embert és mindent, ami az ember körül van. Az írásaimat ők úgy tekinthetik, mint egy részét végrendeletemnek.

Ez okból nem is szépíték semmit sem magamon, sem a személyeken, akik valahogy belejutottak az életembe. Sem türelmem, sem tehetségem nincs az efféle mesterkedéshez. Csak okmányokat és feljegyzéseket adok; jelentéseket az eseményekről. Régen ezt levél formájában írta

volna meg, aki ráért levelezni; ma már lusták vagyunk a levélírára, csak táviratokat váltunk vagy telefonon közöljük a legszükségesebbet. Forma dolga az egész. Amit én írok, mondjuk, emlékirat. Mindegy. Az a lényeges, hogy elolvassák azok, akik számára leírom a dolgot.

Tehát arról az időről van szó, amikor huszonhárom éves voltam és elvégeztem egyetemi tanulmányaimat. Kevés kedvvel és folyton csökkenő ambícióval. Városi életet éltem, de folyton falura vágyakoztam. Lehet, hogy ez valami atavisztikus ösztön volt, amelyet soha sem tudtam kielégíteni. De vakációmat Baranyában egy kicsiny faluban töltöttem, Sásdon, Gundy Miklós nagybátyám házánál. Minden évben legalább három hónapot töltöttem ott s huszonöt éves voltam, amikor Gundy Miklós meghalt. Azóta nem láttam a falut.

Valamit azonban szeretnék erről a faluról mondani. Nemrég — valami ellenállhatatlan vágy hatása alatt — felkerestem ezt a kicsi fészket.

Vonatra ültem és négy órát utaztam egy langyos tavaszi délután. Ezalatt volt időm összeszedni az emlékeimet. Zsebemben volt egy régi kis füzet, amelybe annak idején feljegyeztem napi élményeimet. Huszonöt oldal a füzetben róla szólt, a titokzatos hölgyről, aki a szőlők között lakott. Most már el sem tudnám mondani, hogy milyen volt s hogy mennyire szerettem. A naplóból kell idéznem egyes fejezeteket.

Sylvianak hívták.

Hogy milyen volt Sylvia?

Ezt jegyeztem fel róla akkoriban:

„... Sápadt, vértelen, kékes árnyékokkal átfestett volt ez az arc, csak a szeme alatt égett a láz: a szenvedés, az álmatlanság és a félelem enyhe pirossága. Sötét haja, hosszú, lágyan ívelt koromfekete szemöldöke, lesütött pillái, amelyek félkörben kékes sátorárnyékok borítottak erős, sovány arcsontjaira, kissé széles vértelen szája, mintegy szabályosan kimetszett íjj, éles konturokat rajzoltak az arcába, amely keskeny volt, laposan párnázott és egy keserű vonással tragikussá vált a szája körül. Finoman dekadens, minden hajlásában enyhén megtört, hosszú keskeny paralellogramban felvázolható kissé asszir arc volt ez, semmi nyoma a kerekdedségnek, gömbölyűségnek és egészséges banalitásnak, mintha nem is húsból, hanem porcellánból vagy átvilágított elefántcsontból volna, művészi mesterkedéssel kivágva, híjával minden klaszszikus aránnak és megszokott szépségeideának...»

Valószínűleg gyönyörű teremtés volt, a termete inkább kicsiny, gyermekded gyengéd, vékony és törékeny, de tökéletes arányai voltak. Fűzöt, halcsontos blouzt, de még fűzvédőt sem viselt s ez a pongyolaság akkoriban mindig arcomba kergette a vért. Ez megfejthetetlen kontraszt volt a lényében, ez a mellével szemérmetlenül űzött meztelenkedés, egész egyéniségének diszkrét és finom lágyságával, szemérmességével és tartózkodásával szemben.

Szomorú és halk volt s mintha a mosolygás is fájdalmat okozna

neki, ilyenkor a szemöldökét kissé felhúzta és a bal felső ajkát kissé felgömböcskítette. A szeme csillogott. Égő, fekete, de nedves szeme volt, mintha mindig sírás előtt, vagy sírás után volna.

Ilyen volt Sylvia és én halálosan szerelmes voltam Sylviába.

A vonaton a régi naplójegyzeteket olvastam s az egyik lapon ezt találtam benne :

„... Minden nap meglátogattam őt. Tegnap már délután három órákor türelmetlen voltam a vágyakozástól. Tegnapelőtt kissé gyengélkedett. Egy függőágyon feküdt a terrazon és én megpillantottam selyemharisnyás lábát, majdnem a térdéig. Egész éjjel nem tudtam emiatt aludni. Gyűlöltem, hogy olyan szemérmetlen volt és imádtam, ha arra gondoltam, hogy talán nem is vette észre, hogy micsoda gyönyörűséget okozott nekem. Kiváncsi voltam, vajjon mi lesz ma? Ha ma is így folytatja!...

Reggelre megnyugodtam ; de az ebédet nem ettem végig, nem volt étvágyam. Ebéd után aludni akartam. De nem tudtam lehúyni a szemem.

Négy órákor már elindultam hozzá. Szándékosan lassan lépegettem, hogy ne érjek túlkorán oda.

Öreg paraszt ballagott a kanyargós, kocsikeréktől felvágott, göröngyös úton. Két kutya lihegett előtte egy kődobásnyira, kétfelől sűrű bokrok zörrentek olykor-olykor, messziről a nagy fák homályából élesen kifütyült a rigó, az égen egyetlen felhőske sem látszott, olyan nyugodt volt a levegő, mintha nem is volna. A szőlőhegyek élesen rárajzolódtak a mélységes, kékszinű égboltozatra, én csak ő rá gondoltam, akiért most ezt a keserves hegyi utat járom.

Az öreg paraszt megállt. Fürge ujjával megtörölte a homlokát, füttyentett egyet a kutyáknak, pipára gyujtott és kényelmesen tovább ballagott.

Elértem.

Csendesen köszönt, rászólt a kutyákra, hogy ne szemtelenkedjenek körülöttem és dűnnyögve oldalba rúgta az egyiket, amelyik dühösen vicsorította rám villogó fogsorát.

— Hová, háová, öreg? — kérdeztem, hogy elpalástoljam a kutyákkal szemben érzett gyógyíthatatlan gyávaságomat.

Az öreg elmondta, hogy a hegyre igyekszik, még jót kell kapaszkodnia, amíg a présházat eléri, pedig tűrhetetlen ez a délutáni hőség. Esőt jelent ez — magyarázta komoly figyelmeztetéssel — estére tele lesz felhővel az ég és éjjel csak úgy szakad. Ő már ismeri az időjárást ezen a vidéken, azért jobb lesz, ha nem maradok künn éjtszakára, ha esetleg ez lett volna a szándékom.

Megköszöntem a tanácsot és egy mellékútra vágtam, amely az ő villája felé kanyarodott.

Már láttam a léckerítést, a hosszú, sűrűn beültetett alléét s a végében azt a kis házat; piros volt a teteje, barnára festve a faoszlopai,

cifrán kifaragva mindegyik, kis fehér filagória volt, épen egy asszonynak való, egy álmodozó, bohó kis asszonynak, virág, könyv és képek tanyája.

Tudtam, hogy vár engem. Ott fog ülni a virágjai között, mellette egy öregasszony tipeg, roppant kerti szerszámokkal felfegyverkezve, melyekkel a rózsákat metéli egész nap. Amolyan öreg cselédféle, aki mindenkinek parancsol, még az asszonyának is, csak a fiát elő ne hozza az ember, mert akkor kész a sírás. Azt mondja, jó gyerek volt, szép, nagy, de huszárkorában leesett a lóról és megrepedt a koponyája.

Oda értem . . . Az asszony zavart volt örömeiben, mint egy kis lány, valósággal leányformája is volt, fehér kalaposan, világos ruhában kék selyemmel a derekán.

— Vártam — csak ennyit mondott — már régóta vártam.

Az öregasszony megsimogatta a karomat és elmondta, hogy ilyen magas volt a fia is, épen ilyen magas, csak erősebb, persze, azt meg-edzette a sok . . . Aztán eltipegett, hogy frissítőt hozzon.

Este lett . . .

A föld elhallgatott, a hegyek barna tömegében nem volt megkülönböztethető fa, ház és szőlő . . . a hold a felhők között úszott, mint egy fehér hattyú . . . a hosszú alléen ketten bolyongtunk . . . ő szebb volt, mint valaha. Minden békés volt és csendes. A tücsök szünet nélkül ciripelt, a szúnyogok a fülünk mellett dünyögtek . . . távolról kocsi-zörej hallatszott, azután az is elhallgatott. Mi is alig tudtunk beszélni, féltünk a szűz csendet megzavarni.

Az öreg asszony utánunk sietett. Hogy az ő csöpp asszonya már megint nem vigyáz magára; — itt hozza a kabátkát. Felsegítette asszonyára és figyelmeztette, hogy hiába van már most jól felöltözve, a hűvös levegő hosszas belélegzése is megárthat . . . ne menjünk messzire.

— Látja — szólalt meg az asszony — ez a vén csont nagyon szeret engem. És ezzel boldoggá tesz.

— Magát mindenki szereti — jegyeztem meg gyáván.

— Igen, mindenki szeret. A cselédeim, a kutyám, a virágaim s szeretnek ezek a vén fák, itt a tó körül; hallok a diszkrét köszöntésüket, ha ide jövök, a suttogó, lágy beszédöket, látom a lombjaik ölelgető hajlongását; nekem susognak, nekem illatozzák édes kilélegzésöket, nekem állják el a nap izzó sugarait . . . kizárólag csak nekem . . . Azért szeretek itt lenni . . . tolakodó ember ide be nem jön, fárasztó udvarias-sággal nem kell senkit fogadnom, nem kell a mások ostoba hizelgéseit, konvencionális bókját hallgatnom, élhetek úgy, ahogy nekem tetszik; úgy eszem, úgy alszom, úgy futkározom, ahogy akarok. S félek, mikor eljön a tél, hogy itt kell hagynom ezt a kis paradicsomot s be kell mennem a városba, ahol a szívem tele van elégedetlenséggel és szomorúsággal! . . .

Előttünk volt a tó, amelyet két hatalmas fűzfa árnyékolt be, két vén óra a kis víznek, melynek hátán kis csónak ringott s partján eper-bokrok susogtak, szüntelen hajlongtak, ringtak, beszélgettek és panasz-

kodtak ők, a természet szenzitív álmodozói, akik minden érintésre meghajolnak és szenvednek.

Olyan jó kedvünk volt. Engem valami édes varázssal font be az asszony jelenléte . . . Kértem, menjen vissza — ő azt mondta, úgyis sétálni szokott ilyenkor, elkísér a szőleje határáig, itt nem jár senki, aki megbotránkozzék azon, hogy mi olyan jó barátok vagyunk. Számtalanszor megkérdezte, hogy amióta nem látott, hányszor gondoltam reá?

Csak a szeme közé néztem, abba a kék tengersizembe, melyből egy édes, meleg, magasztos lélek fényessége áradt s ő puha, meleg kezével megsímogatta az arcomat s nevetve mondta :

— No, azért nem kell elpirulni. Tehát még jó barátok vagyunk. Mert higgye el, attól a pillanattól fogva, mikor szerelmes lesz valakibe, akkor elkezdi engem feledni, sőt meg fog gyanúsítani és haragudni fog rám — vége lesz a barátságának. De azért mégis inkább azt kívánom, hogy boldog legyen, ha ugyan . . . És itt elgondolkodott egy kissé, bele-nézett a barna hegytömegbe s kételkedő mosollyal folytatta :

— Ha ugyan a szerelem boldogság . . .

S azután . . . még nagyobb csönd után, mialatt én az arcát néztem, mely lassanként mind pirosabbá és pirosabbá vált s a szemét, melyből az őszinteség s a melegség sugárzott, bátran, reszketés nélkül fűzte hozzá :

— Vagy . . . valljuk meg az igazat, hiszen maga úgyis tudná, ha nem is mondanám . . . most még ne legyen szerelmes senkibe. Igen, én ezt jobban szeretném. Nem illik hozzánk a hazudozás, vagy az érzelműség . . .

S amikor már messze jártam a kocsikerekektől felvágott, göröngyös úton s hátranéztem, még mindig ott állt az asszony, kifehérett a sötét lombok közepéből . . . s láttam, hogy utánam néz, kedvesen, egyszerűen, természetesen, mint ahogy a jó barátunk után szoktunk nézni, mint mikor csak a jó barátunk után nézünk . . .

És boldog voltam, hogy nem láttam a lábát. Ez az asszony a föld legtisztább, leggyönyörűbb és legszentebb asszonya. Istenem, ha ő is érezne valamit abból az érzésből, amely most kéjbe meríti egész idegrendszeremet !» . . .

Nem olvastam tovább.

A vonat Sásdra ért s kiszálltam a vasuti kocsiból. Egyszerre csak tele lett a lelkem emlékezettel. Megismertem az állomás körül ültetett göröcsös, poros, ritkalombú akácfákat, a szomszédban zúgó-zakatoló malmot, a derékszögben kanyarodó országutat, a falu tornyát s a temető kis román kápolnáját, amelyet bátyám épített és amelynek márványboltozata alatt pihennek porai.

És eszembe jutott a falu minden népe. A kicsik és a nagyok. Urak és parasztok. A gyerekek, akikkel együtt játszottam; a postáskisasszony, akinek jogászkoromban a vakációk alatt udvaroltam; az öreg levélhordó, aki nemcsak kihordta, de fel is olvasta a leveleket és válaszolt is rájuk

az írástudatlanok helyett. Eszembe jutott a szép patikusné, aki az egyik ügyvédbe volt szerelmes és ezért egyszer túlságos sok morfiumot vett be. Tonio, az olasz betonmunkás is eszembe jutott, Tonio, az akasztófára való hazug, ingyenélő, lóclábú, kopasz, nyurgatestű, halszemű, ritkabajszú csavargó, aki egész napját a kanális mellett töltötte, hajadonfőn, nagy vörös orrával szimatolva a nedves levegőt. Tonio! Hogy féltem tőle gyerekkoromban és hogy szerettem, amikor már meg tudtam érteni! Szerettem? Irigyeltem őt! Irigykedve néztem, hogy térdig gázol a szürke, bűzös, lomha vízben, kezével fogja el az ezüstpikkelyes halat és a barna, lusta rákot, aztán megsüti és gyönyörködik a rőzse lángjában, a pirosuló hús szagában, nagyot csettint a nyelvével és kéjesen eszik. Azt hiszem, ő volt a legboldogabb ember, akit valaha is láttam életemben.

És Tonio körül egyszerre feltámadtak a mult alakjai. Láttam Maricát, a szép libapásztor lányt, akiért egyszer véresre verték egymást Tóth Jóska, a bíró fia és a segédjegyző. Hogy is hívták a segédjegyzőt? Barna Bandinak hívták, mindig rövid nadrágban és zöld harisnyában járt és sohasem tévesztette el a vadkacsát a vizen. A verekedőket Kelemen István, a korcsmáros választotta szét; nagy, kövér, rekedt hangú ember, aki három feleséget nyűtt el — vajjon még él-e és hányadik felesége van?

Mindenki eszembe jutott. Kádi néni, a vén bábaasszony és Magda bácsi, a kántortanító, Vencel, az asztalos s Kósa Józsi, a gyujtogató. Szegény Józsi! Süket volt és kissé sántított, vörös volt a haja és egy csepp bajusza sem nőtt. A lányok kicsúfolták és ő szerelmes volt a szép Maricába, akiért Tóth Jóska és a segédjegyző összeverekedtek. Józsi különben jó barátom volt és fűzfából pompás tilinkót tudott faragni. A harangozóra, Ambrusra is emlékszem, aki felakasztotta magát és négy apró gyermekére, akikkel együtt játszottam a szénapadláson. Még a nevüket is el tudnám mondani: Pista, Jancsi, Jóska, Gergő. Igaz, egy kis hugocskájuk is volt, Katica, de az nem játszott velünk, mert bénán született. Örökön-örökké egy öreg teknőben feküdt.

És Vicze Miska, a kocsis? Hát Gyuri, a kisbíró? Vajjon élnek-e még? Hányat vitt el közülök a világháború?

Gyalog mentem a faluba, egyedül, lassan bandukolva és boldogan süttetem hátamat a nappal. A kastély elé értem. Hát a kastély bizony nagyon megöregedett. Vakolata lehullt és cserepes teteje mintha félrebillent volna. Kerítése sem állt már a kastélynak, pedig emlékszem, szürkésre festett, tömör, magas téglakerítése volt. Ügylátszik, széthordták a véres, zivataros, gazdátlan időkben. Széthordta a nyomor.

Megborzongtam. Ott benn, az ablak mögött, ott volt az én szobám. Ott olvastam először Shakespearet és Miltont. És eszembe jutott az elveszett paradicsom. Miltoné és az enyém...

II.

Ki volt az az asszony?

A szőlőhegyi fehér villa asszonyát nem ismerte senki. A faluban csak úgy emlegették: a grófné. Csak három hónapot töltött ezen a vidéken, júniustól augusztus végéig, akkor aztán eltűnt. Nem tudta senki, hogy hová és nem tudta senki, hogy valaha visszajön-e még?

Ha bátyámat kérdeztem a titokzatos hölgy felől, a vállát vonogatta.

— Csakugyan grófné?

— Valami lecsúszott mágnás felesége lehet.

— S az ura?

— Azt még nem látta senki.

— Özvegy?

— Vagy afféle.

— Hogyan?

— Talán elvált. Neked jobban kellene tudnod, te mindig a szoknyája szélén ülsz.

— Én csak azt tudom, hogy szép. Szomorú és jó. Nem lehet afféle.

— Nem mondom. De nem szeretem a magányos asszonyokat. Egyáltalában nem szeretem a rejtélyes embereket.

Majdnem haragudtam Gundy Miklósrá, aki gyengédség és hódolat nélkül beszélt szívem asszonyáról. Mástól azonban nem mertem kérdezősködni felőle. De kitől is? Jegyző, tanító, útmester és postakiadó tekintete úgy sem érhetett fel az ő személye magasságáig. Igaz, a postamester egyszer említette:

— Még sohasem kapott levelet a grófné. Miféle ember lehet az, aki sohasem kap levelet, vagy kártyát? Bujkáló ember bizonyára. És aki bujkál, annak oka van bujkálni. Nos? Akinek oka van bujkálni, az nem tetszik nekem.

Ennyi volt az egész, amit tudtam róla. Most sem igen tudnék róla többet mondani. Azon az egy dolgon kívül. De azt majd később. Most, ha visszagondolok rá, feltűnik fiatalságának édes bája s szemének villogó acélos tekintete (hogy ha valami kihozta sodrából, ami igen ritkán történt meg vele). Egész lényének valami eleven, energikus, friss gazdagsága volt és emellett bágyadt, lusta és szomorú a szája, a beszéde, minden mozdulata. Csupa kontraszt. Ūristen, él-e még? Még mindig fiatal lehet és még mindig gyönyörű lehet a férfiak szemében. Igen, olyan férfiszemek számára való szépség volt, ha most visszagondolok rá. Azzal sem voltam soha tisztában, hogy voltaképpen hány éves lehet. Ha néha elnézett a fejem fölött és néhány tömör, kicsiszolt, rövid mondatban megnyilatkozott az élet problémáiról, pillanatnyilag gyanakodni kezdtem, hogy régóta kell gondolkoznia, amíg így megtanult fukarkodni a szóval. Sokszor kellett tévednie, amíg ily biztonságra tett szert a kritikájában. Sokat kellett neki sírni, lázongni, csalódní, amíg ilyen

nyugodttá és mosolygóssá lett fehér, ránctalan, derült arccskája. Ez az asszony túl van már az illúziókon — gondoltam — de még innen a kiábránduláson. Én mindenesetre benne voltam még az illúziók kellős közepében. De ő? Eszembe jutott, hogy ő már többet élt és többet tud, mint én. Erre összeborzongtam és hirtelen meggyűlöltem őt. De ha az arcába néztem, elszégyeltem magam. Nagyon piszkos fantázia kell ahhoz, hogy erről az asszonyról valaki feltételezze a rosszat. De a szenvedést igen. És az asszonyok miért szenvednek? Nos, miért? Mert vétkeznek. Lehetséges, hogy ő is vétkezett?

Ilyenkor megundorodtam önmagamtól és az egész emberi élettől.

— Mire gondol most? — kérdezte egyszer Sylvia, amikor az arcom elkomorodott és fájdalmas ráncokba rángatózott.

Elpirultam.

Úgy látszik, ő megértette. És szomorúan szólt.

— Nincs igaza. Csak sokat szenvedtem.

— És még mindig fáj.

— Fáj, de nem veszítettem el önmagamat. Ismeri Corneillet?

— Igen.

— Corneille Medeáját?

— Oh!

— Hát én is azt mondom. Mi maradt meg nekem a balsorsban?

Én! Én magam és ez elegendő.

Nem tudtam felelni. Úristen, mit gondoljak róla? Mindenesetre kétségbeejtő, hogy ő már azelőtt is élt, mielőtt én megismertem és megszerettem őt.

Féltékeny voltam és szenvedtem. De ez nagy gyönyörűség volt.

Mindennap meglátogattam. Ő mindennap várt. Keveset beszélgettünk, de boldogok voltunk. Hat hétig naponta három-négy-öt órát voltunk együtt kettesben a szőlőhegyek között, őrizetlenül, nyári meleg, tikkasztó, édes kánikulában, rajta alig egy szál lenge ruha; sokat heverésztünk a pázsiton, mászkáltunk a néptelen utakon, csavarogtunk a néptelen erdők fái között . . . és még csak meg se csókoltuk egymást. Pedig amikor elváltunk, este, langyos nyári estén, sötét lombú fa alatt, fáradtan, éhesen, nem tudtuk egymás kezét elengedni. Görcsösen szorongattuk egymás remegő kezét és lihegve néztünk egymás szemébe. De nem mertem megölelni és ő sem mert erre felbátorítani.

Majd holnap! — gondoltam magamban és összeszorult szívvel, boldogtalanul és reszkető vággyal néztem továtűnő alakja után . . .

Egyszer arról beszéltünk, hogy jó volna az éjtszakát künn tölteni a domboldalon. Meleg takarókat vittünk magunkkal és kiszemeltünk egy horpadást, amely puha volt s a fák évről-évre lehulló leveleikkel valóságos ágyat vetettek oda.

Elindultunk.

— Ott a nagy fa alatt — mutatott a messzeségbe — jó egy óra járás, de valami ház is van ott s talán kapunk egy pohár tejet. Tejet

vacsorálunk — nevetett izgatottan és sebes lépésben megindultunk a csőszház irányában. — Ha eső lesz — gondoltam — jó lesz a házikó fedele alá menekülni.

Este hét óra volt, amikor a vén fát megközelítettük. Egy keskeny, agyagos gyalogút mentén, pompás sötétzöld rét közepén állt a furcsa öreg fa. Mintha hét-nyolc vékony sudár csavarodott volna össze, olyan a fa törzse. Vastag, csavaros renaissance-oszlop lett belőle, arányos, erős, kigyózó vonalakból összezsavart törzs, amely fölé óriás sátoros lombkoszorú borul.

— Ejnye, de jó lesz ez alá letelepedni! — mondtuk egyszerre és átkeltünk a rét hullámain, hogy a sátor árnya alól nézhessük a messze elhagyott falut.

E pillanatban azonban egetverő gágogással rohant felénk egy csapat kövér liba. Sylvia elszaladt és valósággal megszeppentem én is. A ludak kinyújtott nyakkal, szárnyaikat csapdosva, harcias elszántsággal, sziszegve, kiabálva, rikoltozva tiltakoztak betolakodó személyem ellen. Nem tágitottam. Botommal védekeztem. A libák visszavonultak. Két másodperc alatt kétannyian jöttek. Világos, hogy az előrsők hátramentek s az ellenséges támadást a kút körül heverő főcsapatnak jelentvén, most megerősített sereggel siettek a veszélyeztetett front védelmére.

— A kapitoliumi ludak! — kiáltott felém nevetve Sylvia.

Vitézül álltam az ostromot. A ludak látták, hogy elszánt és durva ellenséggel állnak szemben. Egyszerre a gúnár megfordult és félig futva, félig repülve, a házőrző kutyához liheg.

— A kutyát hívja segítségül! — riadtam fel csodálkozásomban és megszaladtam a csata színhelyéről.

A kapitoliumi ludak diadalmasan gágogtak még kicsit s aztán békésen csipkedték a rét kövér, zöld fűvét. De néhány előrső a fa körül maradt s kémelve nyújtogatta a nyakát, hogy az idegen szörnyeteg, a tolakodó ember, nem próbál-e újabb támadást a kis majorság ellen.

Sylvia néztem. Az arca elborult és szepegve szólalt meg.

— Én babonás vagyok. Menjünk vissza.

— Miért?

— Az Isten sem akarja.

— Sylvia!

— Jöjjön kérem, hogy otthon legyünk, mielőtt egészen besötétedik.

Félek.

Keserű és gyűlölködő dac ébredt fel bennem. Ez az asszony megbánta, hogy szeret.

— Menjünk.

És mentünk hazafelé. Útközben Sylvia megállt egy-két bokor előtt, amelyet kecskék harapdáltak. És nekem előadást tartott a kecskékről:

— Látja, a kecskék nem oly ellenségesek, mint a kapitoliumi

ludak. A kecske naiv és jóhiszemű állat. A szegény emberek tehene ő s mint ilyen, demokratikus érzésű és hijján van minden rátarti büszkeségnek. A magántulajdonról olyan nézetei vannak, mint minden szegény ördögnek: minden a másé, ennél fogva természetes, hogy a máséba kell harapnia, a más rétjén legelni s idegen kézből füvet, szénát, fiatal lombot elfogadni: nem jellembé vágó dolog, hanem a létfenntartás ösztöne, megszokott módja a kenyérkeresetnek. Majdnem koldus ő, vagy legalább is szegénylegény, aki abból él, amihez hozzájut. Nem válogat. A törvényeken kívül állónak képzei magát s a paupertas audax elve alapján egzisztenciális kérdésekben nem válogat az eszközök között. Otthon van egy nagytőgyű, vörösfoltos, fehér öreg kecském, akinek szívesen tépegetek új hajtásokat és füvet a nedves árok partjáról. Ez a kecske az anya; szép kis piros pettyes gödölyéje van, játszi, pajkos, kedves kis jószág, folyton az anyja tőgye körül ugrál s telhetetlen a szopásban. Amikor az öreget etetem, ő is folyton a lombok után kapkod. Ilyenkor az anyja nagyokat dőf rajta és ellődítja a falánk kecske-csecsemőt. Világos, hogy a kicsikének még csak tejjel és pedig kecske-tejjel szabad táplálkoznia — állapítom meg magamban tudományosan. Vajjon a kecske-anyának is ilyen nézetei vannak-e a csecsemők táplálkozásáról? — ezt egyszer megkérdézem valami tudós állatorvostól. Az azonban bizonyos, hogy ha a kecske a két hátulso lábára állva tépegeti a fák, bokrok lombjait, esti szürkületben könnyen táncoló faunak, nimfák után leselkedő, kíváncsi, kalandra éhes Pánnak nézi őt az ember. Holdvilág, erdei csalit, ugrándozó kecskék, erdei faunok . . . Ó, mily egyszerű, naiv és fenségesen primitív az egész görög mithológia!

Sylvia lelkesen, izgatottan, szenvedélyesen beszélt, most már tudom, valószínűleg azért, hogy elpalástolja szörnyű zavarát. Akkor valóssággal meggyűlöltem, hogy a kecskéjéről beszél, mialatt én elepedek a vágytól s szerelemtől.

Hazakísértem és éjjel tizenegy órakor majdnem búcsú nélkül hagytam ott a fehér villájában.

III.

Otthon átgondoltam az egészet. Világos, hogy halálosan szerelmes vagyok Sylviába, de nem tudom, hogy mit kell cselekednem. Gyáva voltam, de nem Sylviától féltem, hanem önmagamtól. Magam előtt szégyeltem magam: ami nem ritkaság hiú és szentimentális és nagyon is fiatal uraknál. És nem tudtam, hogy hová jutok azzal, ha bevallom neki szerelmemet s ha Sylvia is szeret. Mi lehet ebből, édes Istenem? Kaland? Sokkal jobban szerettem Sylviát és érzéseim sokkal szentebbek voltak, semhogy ez a gondolat ki tudott volna segíteni. Igaz! Nagyon fájt, hogy nem maradt velem ott a csöszházban. Pedig az is csak kaland lett volna, vagy legalább is egy olyan viszony kezdete, amelyben már volt részem Bécsben és Londonban, egyetemi éveim alatt. Igaz.

De akkor ott a csavaros törzsű vén fa alatt nem gondolkoztam, csak a vérem forrott, csak a fantáziám működött és csak a fiatalságom követelte jogait. Most már tulajdonképen örülök, hogy nem történt semmi. De hát akkor minek kell történnie? Kérjem meg a kezét?

Újra elszégyeltem magam. Mindössze huszonhárom éves vagyok... és mindig ösztönszerűleg megvettem azokat, akik gyerekkövel elkövették ezt a tragikus ostobaságot. Valósággal jellemtelenségnek tartottam volna, hogy én, aki még eddig egy fillért sem kerestem és még kilátásom sem volt rá, hogy a közeljövőben el tudjam tartani magam, Sylvia egzisztenciáját a magaméhoz kössem. Nevetségesnek és groteszknek találtam az egész gondolatot, de annál jobban kétségbeestem, hogy eszerint sehogysem tudok kielégítő megoldást találni.

Gyerekes vívódások voltak ezek, — most annak látom az egészet — de akkor valósággal megrázták a lelkemet. A boldogság és boldogtalanság végletei között rángatott ez a szerelem és ahogy ágyamban voltam, sírni tudtam volna elragadtatásomban.

Igy multak a percek, a szervezetem fáradt volt és álmos, de a lelkem izgatott, mintha valami előérzet gyötört volna állandóan.

Természetesen akkor úgy éreztem, hogy ez az előérzet nem volt hiábavaló. Az előérzetem nem csalt. Csakugyan történt valami, ami életem legnagyobb szenzációi közé tartozik, akármeddig élek s az életben akármi is történik velem.

Éjfél volt, vagy csak kevéssel mult éjfél. Álmosan és mégis álmatlanul fetrengtem az ágyban. És egyszerre megkoppant az ablakom zsaluja. Felugrottam.

— Ki az?

— Pszt. Én vagyok.

Kinéztem. Az öregasszony volt, Sylvia dajkája. Besuttogta az ablakon, hogy a grófné küldte, az országúton vár a kocsi, menjek ki azonnal.

Nem tudom, mi történt a következő félóra alatt. Csak arra emlékszem, hogy félóra mulva ott voltam a fehér villában Sylvia előtt. Sylvia pongyolában állott előttem. Fehér selyemben és csipkében, fehéren maga is, mint egy égi lajtorján földre alászállott angyal; ott állt sápadtan, szomorúan mosolyogva, csak a fekete szeme ragyogott. Hirtelen eszembe jutott, hogy Sylvia most léphetett ki a fürdőkádból. Olyan volt, mint a tisztaságnak, a jó illatoknak és drága keneteknek alabástrom-edénye. Mint egy jelenés, amelyben tulajdonképen semmit sem tudtam megkülönböztetni: sem a hajának lágy bársonyos fényét, sem a lassan piruló kis fehér arcának hajnalhasadását, sem kezének karrarai fehérségét, sem vállának harmatos rózsaszínét. Az egész jelenségből túlvilági lehellet áradt: ahogy az Isten az embert megfogalmazta. A tiszta, mocsoktalan, testillatú asszony állt előttem, akihez sem a levegő, sem a föld, sem a nedvesség hátán úszkáló makula még hozzá nem tapadt. Úgy éreztem, hogy az éjtszaka is megtisztul és átlátszóvá válik, valami üde, életadó egészséget, vidámságot lehelő légáramlat

nyomul a tudómrre, szebbnek láttam a világot, nagy tervek születtek meg agyamban, egyszerre tíz-húsz-harminc évet felölelő tervek, nótára szerettem volna gyujtani, sírni és kacagni és fontoskodva nagy szavakat kimondani, mert részeg voltam a színek és illatok szimfóniájától, amiben Sylvia gyönyörű, tiszta teste kirezdült a csipke és selyemfelhők közül az ő ártatlan és üde meztelenségében.

Még most is, ahogy visszaemlékszem, még most is felbillenti lelkem egyensúlyát ennek az örömnnek földöntúli kéje.

Átkaroltam és megcsókoltam.

És ő engedte magát.

Nem tudom leírni, micsoda boldogság hasított bele a szívembe.

Még most is reszketek, ha rá gondolok.

... Reggel volt, azt hiszem, nyolc vagy kilenc óra, amikor szelíden elküldött. Megcsókolt és hosszan nézett a szemembe.

— Örökké?

— Örökké.

Elindultam. Visszahívott.

— Egy pillanatra még. Várjon. Mindjárt jövök.

Visszaszaladt a villába, de nyomban újra megjelent és a kezében egy kis ezüstveretes ébenfa szekrényt hozott.

— Ha nem haragszik, megkérem, vigye ezt magával.

— Mi ez?

— Semmi. Csak jobban szeretném, ha ez magánál volna. Majd visszakérem egyszer. Vigyázzon rá, nehogy...

— Nem szabad tudnom, hogy mi van a szekrénykében?

— Ne kérdezze. Apróságok. Semmi az egész. De engem mégis nyugtalanít.

Annyira tiszteltem őt és olyan fogalmaim voltak a lovagiasságról, hogy nem kíváncsiskodtam. Hazavittem a szekrénykét és elzártam egy kommode fiókjába. Aztán végignyúltam az ágyamon és boldog kimerültséggel elaludtam.

IV.

Másnap délután öt órakor már a villa kapujában voltam. Mire odaértem, tökéletesen rendbe jöttem magammal és elhatároztam, hogy megkérem, akar-e a feleségem lenni? A jövő már nem nyugtalanított, úgy gondoltam, hogy Gundy Miklós bátyám egyelőre gondoskodik az egzisztenciámról. Nem fogok a feleségem vagyonából egyetlen fillért sem elfogadni; a legközelebbi tisztújításon megválasztatom magamat szolgabírónak. Az is egy darab kenyér, ha kicsiny és száraz is, de kenyér. És rang. Szolgabíró. Uri pozíció és ugródeszka a képviselőséghez. Képviselő előtt pedig nyitva van az út; csak tehetség, jó név, modor és egy kis szerencse kell hozzá. És ambíció. Azt pedig Sylvia iránt való szerelméből merítem s abból a vágyból, hogy megmutassam: méltó vagyok hozzá.

Méltó leszek hozzá. De tulajdonképen kicsoda is ő és akar-e a feleségem lenni?

Pillanatokra olyan szívdobogást kaptam, hogy meg kellett állanom. Hátha nem is akar? Vagy nem is lehet? Hiszen azt sem tudom, férjes-e vagy nem, van-e gyermeke, családja, apja, anyja, aki beleszólhatna az életébe. Gazdag-e, szegény-e, mágnás asszony-e, jaj Istenem, mégis borzasztó, hogy ilyen titokzatosság veszi körül; — eszembe jutott szegény édesanyám, aki sokszor figyelmeztetett:

— Jól nézd meg fiam azt a leányt, de még az apját, az anyját, az egész rokonságát is vedd szemügyre jól, mielőtt valamit kezdenél vele. Még a sírboltban porladó dédanyjáról is tudd meg, micsoda szerzet volt, mert amondó vagyok...

Szegény jó anyám! Furcsa fogalmai lehettek neki a szerelemről. Mindegy. Ma megtudok mindent.

Becsöngettem a villa rácskapuján.

Az öreg dajka jött ki.

— Beteg a grófné — súgta ijedt képpel.

— Szent Isten!

— Fekszik. Láza van. Mindig mondtam: vigyázzon magára. Hiába, az éjtszakák hűvösek. És a hideg levegő belélegzése is árt ám az embernek. Nem jó, ha efféle úri nép nyitott ablaknál alszik.

— Hívtak-e orvost!

— Orvost? Kit? A sásdi doktort? Isten ments, hogy a falusi felcser hozzányúljon az ő kényes kis testéhez. Bizza rám úrfi, vagyok én olyan orvos, mint a sásdi kirurgus úr.

— Szeretném látni...

Nem engedett hozzá. Azt mondta, hogy holnap vagy holnapután nézzek erre, ha épen kíváncsi vagyok.

Támolyogva mentem le a völgybe.

Mi ez?

Én nem így képzeltem a dolgot. Ha ő beteg, kinek volna több joga az ágya szélén ülni és mellette az éjtszakát átvirrasztani, mint nekem, az ő vőlegényének? Micsoda kegyetlen zárkózottság ez?

Mire leértem az országútra, már nem aggódtam, nem féltam, nem is gondoltam a betegségére, csak arra, hogy Sylvia nem engedett magához, hogy vissza kellett fordulnom a kapujából, amelyet én a boldogság, a paradicsom és az élet kapujának láttam szerelmes szememmel.

Otthon már bizonyos voltam abban, hogy Sylvia nem is beteg, csak megundorodott tőlem és önmagától. Hogy megbánta, amit tett. Hogy most lelkiismeretfurdalás gyötri, vagy kiábrándult képzeltszerelméből.

Most már csak szenvedtem és gyűlöltem őt. És bosszúra gondoltam. Késő este levelet írtam neki, hogy addig nem keresem, ameddig nem hivat. Legalább is elvártam volna, hogy egy-két szó üzenetet küld, vagy egy-két sornyi levelet ír a megnyugtatómra. Megírtam, hogy

feleségül akartam venni, amiről persze szó sem lehet már a történetek után.

Reggel felé elnyomott az álom. De csak percekgig aludtam s amikor felriadtam, rémülten állapítottam meg, hogy az éjjel írt levél elejétől végig gyerekes butaság és vakmerő és durva gorombaság. Aggódni kezdtem érte és a fogam vacogott a félelemtől, hogy Sylvia komolyan beteg.

Kiugrottam az ágyból, felöltöztem és lihegve vágtam neki a szőlő-hegyre vivő útnak. Meg kell tudnom, hogy mi történt vele. Kötelességem, hogy öröködjem az egészsége és az élete felett. Igen! Ez az egyetlen kötelességem, hiszen ő az enyém, a sors rám bízta drága életét és én a férje vagyok neki.

Futottam. Árkokat és túskebokrokat ugráltam át, hegynek föl, hegynek le rohantam, hogy toronyiránt hamarabb érjem el a villát.

Huszonöt-harminc perc alatt ott voltam, csuronvizesen, elviselhetetlen szívdobogással. Lélegzetem elállt, kifulladtam és hörögve kapkodtam levegő után.

Meg kell mentenem őt még a saját akarata ellenére is!

Átmásztam a kerítésen, kutyák rohantak felém és a szőlőpásztor lövést tett rám a szürkés-kék éjjeli sötétben.

— Megállj gazember! — ordított egy ijedt férfihang.

— Segítség! — sikoltott fel az öreg dajka hangja.

Meghökkenem. Ūristen, mit tegyek! Botrány. Még egy lövés. A kutyák elszaladtak. Már megbántam, hogy ide merészkedtem. Magamat nem féltettem, bár fegyvertelen voltam és egy szál bot sem volt a kezem ügyében, nekem már mindegy volt, de hirtelen eszembe jutott — huszonhárom éves voltam! — hogy Sylviát kompromittálom.

Nem tudom, mi történt velem. Elveszítettem józan eszemet. Csak arra gondoltam, hogy nincs jogom Sylviát kompromittálni. Ūgy képzeltem, hogy mindennél nagyobb baj volna, ha a faluban elterjedne a hír, hogy Gundy Miklós öccse éjjel be akart törni a grófné villájába. Sylvia és Gundy Miklós ezt sohasem bocsátának meg nekem, soha, soha, ahogy én ismertem őket. Vagy talán egyszerűen és egész közönségesen gyáva fickó voltam? Lehet. A huszonhárom éves emberek rendszeren nagyon vakmerők testileg — én is számtalan jelét adtam ennek — de erkölcsi dolgokban vagy nagyon határozatlanok, habozók, félszegek és gyávák vagy túlságosan könnyelműek és elhamarkodottak. Legyünk őszinték. A huszonhárom éves ember még nem a maga fejével gondolkodik, sőt minden gondolata hamis és affektált. A vére lázong, erős hangulatai vannak, neki-neki indul és lecsukott szemmel rohan valami veszélynek. De sokszor, épen a legjelentéktelenebb dolgokban egyszerre csak elkezd nagyképűsködni és fonák logikájával kis szempontokért feláldozza az élet legnagyobb érdekeit. Azt mondja, hogy egy úri hölgyet nem lehet kompromittálni és ezen a frázison elcsúszik, mint egy narancshéjon, miután megmászta a Jungfrau hegyormait. Most már én is

érthetetlennek találtam, hogy akkor megfutottam onnan. Vagy talán közönséges gyávaság volt? Egyszerre és érthetetlenül felébredt bennem a tacskozó, a kiskorú suhanc, az anyja után rimánkodó kölyök és megijedtem a csősz puskájától és az ugató kutyáktól?

Mindegy. Tény, hogy elinaltam és lélekszakadva rohantam haza. Mikor már az ágyban fetrengtem, akkor jutott eszembe, hogy Sylvia hálószobájából világosság szűrődött ki az éjtszakába. Sylvia tehát nem aludt. Ébren volt. Miért? Tulajdonképen nagyon érthető és természetes volna. Sylvia beteg, tehát álmatlanul tölti az éjtszakát s a dajka virrasztott a lámpavilág mellett. De a dajka kiáltása! Az öregasszony künn volt, valahol a villa erkélyén vagy a virágágyak között, mert a sikoltása egész közélről hallatszott. Vagy nem így volt? Lehet. Én tulajdonképen semmire sem emlékszem tisztán. Csak arra, hogy két lövés dördült el, valószínűleg a szőlőpásztor sütötte el ócska fegyverét, hogy elriassa a tolvajt, akit a kutyák észrevettek, Mégis! Oly furcsa az egész! Sylvia szobája világos volt, a dajka künn volt a kertben vagy az erkélyen, mintha asszonya szobáját őrizné és a kutyák ijedten elloholtak a puskalövésre. Micsoda kaland! Micsoda botrány! Nem tudtam miért, de ezért is haragudtam Sylviára és ezért is gyűlöltem magamat.

Másnap reggel két csendőr állított be hozzám és megkérdezte tőlem, hogy hol jártam az éjjel?

V.

Az előbbiekből kitűnt, hogy milyen ember voltam huszonhároméves koromban, egy évvel az önkéntesi szolgálatom előtt. És most két csendőr jött értem, kérdezősködni, hogy mit műveltem az elmúlt éjtszaka? Bátyám, Gundy Miklós, szerencsére künn volt a falu határában, a cséplésnél, amelyet szeretett a saját esze szerint irányítani. A házban csak egy vén gazdaasszony meg a harangozó volt, Ambrus, aki néhány hétre rá felakasztotta magát a toronyban a harangkötéltre. A kastély előtt épen elhaladt Tonio, a tilinkós és sánta lábával átugrálva az országút víztócsáit, a kanális felé igyekezett hajadonfőn s nagy vörös orrával szimatolva a nedves levegőt.

A csendőrök udvariasan beszélgettek velem. Elmondták, hogy ma hajnalban rablógyilkossági kísérlet történt a hegyen.

Majdnem elájultam.

Négyszer-ötször kellett elmondaniok az esetet, amíg megértettem. Igen, Sylviáról volt szó. Ma hajnalban a községházán megjelent a grófné tehene, hogy az éjjel valaki behatolt a villába és az úrnőt négy készsúrással megsebesítette. Kihallgatták a dajkát és az előadta, hogy a rabló észrevétlen surrant be a házba, elrabolta a grófné ékszerét és amikor asszonya felébredt, készsúrással elhallgattatta. Aztán

menekülni próbált, de a kutyák utánaeredtek. A kutyák ellen a gyilkos revolverlövésekkel védekezett s egérutat vett.

Én közben folyton csak azt kérdeztem, hogy mi történt a grófnővel s a csendőrök négyszer-ötször elmondták, hogy Sylvia eszméletlenül fekszik a kastélyban és hogy felgyógyulásához nagyon kevés reményt fűz a doktor.

Jó félóra kellett ahhoz, hogy végre meg tudtam kérdezni:

— De hát mit akarnak tőlem?

Az egyik csendőr végre szégyenlősen, de nagy komolyan így szólt:

— A dajka azt mondta, hogy a grófnőnek az úrfin kívül senki ismerőse nem volt... Talán az úrfi tudna adni felvilágosítást.

Nyomban elmondtam, hogy az éjjel csakugyan a villa körül jártam. A kutyák megtámadtak. Valaki elkiáltotta magát: megállj gazember! És két puskadurranás.

A csendőrök feljegyezték mindent és egymásra pillantva fontoskodó képpel eltávoztak.

Ma nem bírom tovább ilyen részletesen elmondani, hogy a következő napokon mi történt velem. Másnap már künn volt a faluban a királyi ügyész, a törvényszéki orvos, a vizsgálóbíró és engem minden nap újra és újra kihallgattak. Én folyton csak Sylvia egészsége felől kérdezősködtem s újra meg újra azt a választ kaptam, hogy csak pillanatokra kapja vissza eszméletét és hogy eddig még nem volt kihallgatható.

Az ötödik nap közölték velem, hogy a dajka gyanuja én reám irányul. A dajka elmondta, hogy a grófné megmutatta nekem ékszerdobozát, amelyben nagyértékű gyöngygyakék és briliánsok voltak. És megkérdezték tőlem, hogy mit tudok az ékszerdobozról.

Sohásem tudom leírni és nincs az az író, aki helyesen meg tudná rajzolni azt a rémületet, amit a doboz említése keltett meggyötört lelkemben. Egy pillanat alatt átéreztem, hogy ez a legrettenetesebb katasztrófába sodorhat s ebből a szörnyű helyzetből csak Sylvia szabadíthat ki. De mi lesz, ha Sylvia belehal a sebébe?

A fejemhez kaptam.

— Hogy van a grófné?

— Rosszul — felelt a törvényszéki orvos.

— Életben marad?

— Kétséges.

Leroskadtam. Elvesztettem az eszméletemet. Alig tudtak életre locsolni.

— Az ékszerdoboz... az ékszerdoboz... — hebegtem kétségbeesetten, de többet nem tudtam mondani. Belátom, fölötte gyanús volt, de én hirtelen arra gondoltam, hogy meg kell várnom, amíg Sylviát ki tudják hallgatni. Mert ha csak két-három napig is rajtam van a gyanú, ha az ujságok megírják, hogy Gundy Miklósnál a rablógyilkos-

ság ügyében házkutatást tartotta és ott Gundy Miklós öccsénél megtalálták a grófné ékszerait, akkor mind a ketten, én és a bátyám is, belepusztulunk ebbe a gyalázatba.

Hallgattam. A vizsgálóbíró a vállát vonogatta. Valószínű, hogy csak azért nem tartóztatott le, mert Gundy Miklóst sajnálta s tőle várta a helyzet tisztázását.

Amikor a hatóság emberei elmentek, mindent elmondtam bátyámnak. Gundy Miklós rögtön a vizsgálóbíróhoz sietett és elvitte neki az ékszeres dobozt.

Nem tartóztatott le. De állandóan megfigyelés alatt voltam és örjögve vártam, hogy Sylvia felgyógyuljon és vallomást tegyen mellettem.

Ezek voltak életem legszörnyűbb napjai.

VI.

Sylvia-t csak két hét múlva tudták kihallgatni. Magára a merényletre vonatkozólag megtagadott minden felvilágosítást, de legalább az én fejemről levette a gyanút. Az ügyész és a vizsgálóbíró bocsánatot kértek tőlem és temérdek esetet meséltek a kriminológiából, amikor látszatok és jelek szerencsétlen összetalálkozása miatt ártatlan emberek a legkínosabb helyzetbe kerültek, sőt évekig szenvedték a börtön vagy a társadalmi megvetés mártíromságát.

Engem a dolognak ez a része egy cseppet sem érdekelt. Tele voltam fájdalommal és aggodalommal. Mi oka van Sylvianak titkolózni a merénylet körül és ki lehetett az, akit Sylvia meg akart menteni a börtöntől? És mi az oka annak, hogy azóta Sylvia engem nem enged a közelébe? Csak levelet kaptam tőle, amelyben bocsánatot kér, hogy olyan sok bajt és bánatot okozott nekem. És megírta, hogy én voltam az első és utolsó egyetlen szerelme. És kér, hogy felejtsem el, vagy gondoljak rá szeretettel és szánalommal. Ő most elutazik és nem is jön vissza erre a vidékre soha.

Rövid ideig vergődtem magamban, de az utolsó hetek izgalmai annyira megviseltek, hogy nem erőltettem a vele való találkozást. Bátyám azt az ajánlatot tette, hogy menjek valahová külföldre kipihenni gyötrelmeimet. Ráálltam, csak azt kértem, hogy ő is jöjjön velem.

Néhány hétig Svájcban csatangoltunk, aztán megnéztük Párist és Londont. De sem Páris, sem London nem elégítette ki a fantáziámat. Egy olyan titokzatos, rejtelmes, szívdobogtató szenzáció telítette meg a lelkemet, amely nagyobb volt mint Páris s nagyobb volt mint London. Egy roppant misztikum, egy sűrű, áttörhetetlen fantasztikus titok gyötörte kíváncsiságomat.

S a titkot úgy hívták : Sylvia.

Surányi Miklós.

FAJ ÉS IRODALOM.*

I.

KETTŐS várban vonja meg magát a népek öntudata. A külső vár neve ország, a belső vár neve: faj. Az ország hatalom. Kiröpítő fészke szomszéd várakat szorongató portyahadnak s refugiuma falai közé tévedt jobbagyoknak és kereskedőknek. A faj a végső kétségbeesés bástyafoka, a lekasabolásra ítélt harcosok utolsó hátmegvetése. A faj a halál elleni összefogas.

Nem csoda, hogy az utolsó tíz évben többet emlegettük a fajt, mint a millénium tíz századában. Csalódtunk az országban. Nem hisszük, nem hihetjük többé, hogy egy palánk a mi egységünkbe abrincsolhatná a világ minden közénk vetődött gyülevezését. Láttuk szétfutni ezt a csürhét s láttuk, mint sodortak magukkal más országokba java magyar milliőkat s most felekezetnek akarjuk tudni a magyarságot. Szerződésektől független erőnek, melynek fiai szívében van az otthona. Bilincsek és sorompók fölötti egységre van szükségünk a bilincsek és hamis sorompók éveiben. Közösségre, amely kikacagja a testünkbe ducolt jelzőoszlopokat. Közösségre, amely kizárja az árulás lehetőségét. Talán támad s bár támadna még magyar nemzedék, mely megint az országba helyezi vissza hite súlypontját. A mi nemzedékünk azonban annyi gyöngének bizonyult pánt elpattanása közben eszmélt a népek életének a törvényeire, hogy először ezt a legutolsó és legfontosabb pántját akarja szét-pattinthatatlannak tudni.

Sajnos, az egyetemes fogalomzavarnak ebben a magyar Babelében minden új szó félreértést bimbózik s a legegyszerűbb ideák is nehezen jutnak át a kritika desztillátorán. Százszorosan így van ez a fajisággal, melyet élet és történelem bogozott össze s ellentétes érdekek kuszálnak tovább.

Vannak, akik a legszívesebben elejtenék a szót, amely ép olyan éles fokossá tud görbülni, mint amily kifogyhatatlan tüzeknek lehet csóvája. Vannak, akik egy egész biológiai mitológiát zsúfolnak mögé és sok millió ember sejtjei mélyén fortogó kémiai erőnek hirdetik. Engemet is nagy túlzások és nagy kételkedések emléke fűz e szóhoz. A faji talajba millió gyökérrel bocsátkozó íróféle s a természettudományok iskoláját kijárt ember szkepticizmusa csaptak össze rajta. Egyik az életjelenségeknek arra a szédítő gazdagságára hivatkozott, amellyel neki, a paraszt család könyvnek szánt sarjának, a magyar faj kora gyermeksegeitől megnyilatkozott, a másik arra a kiáltó tényre, hogy ezt a sok hangot, ízt, illatot, színt nem lehet a magyar nép testében alvó egységes alkati principium kivirágzásának tekinteni.

A harc valahogy elült. A fajiság, noha kiállta a kiábrándulás kartács-tüzét, megmaradt nekem a régi nagy fellegvár. A két szemléleti mód paktumra lépett s ezt a paktumot szeretném ma önök elé terjeszteni.

Csak hogy vesztremre, nem vagyok tudós s nem elégedhetem meg a fogalom elméleti tisztázásával. Nem önmagáért csiholom a tüzet, hanem, hogy

* (Elmondotta a Társadalomtudományi Társulat 1927 dec. 23-iki ülésén.)

végig vigyem a magyar élet feltett kérdései előtt s belelobbantsam a leggyanaszabban-sötét zugokba is. Faj és irodalom viszonyáról fogok beszélni, de önök tudják, hogy e tudákos cím mögött a magyar mult szomorú elhívottjainak a vádala s a jelen fuldoklóinak a segélykönyörgése zúg. Nem sokat adhatok. De talán föl tudom idézni egy pillanatra azt a sokat emlegetett magyar fátumot, ahogy az én szívem visszhangja a belekiabált mai és hajdani szenvedésnek visszaehhőzza. Nem sokat adhatok, de talán sikerül önökbe vetítenem néhány, magyar költőkből és magyar népből belém szívárgott szint, melyet én a magyarság legsajátosabb, semmiféle nép palettáján sem ismétlődő színének érzek. Nem sokat adhatok, de talán a mai irodalmi torzalkodások szemléljének is tudok néhány olyan szempontot nyújtani, amely megőrzi vallójuk emberi nagylelkűségét s mégsem alacsonyítja udvarias szemhunyóvá.

II.

Minden ember egy külön kiejtett verssor, külön tartalommal. De ahogy a verssorok értelmi sokfélesége mélyén ott zeng a ritmus állandósága: az egész versen át ismétlődő jambikus, aszklepiadeszi vagy ütemelő elem, a legkülönbözőbb szellemi tartalom s életsors mélyén is ott duzzadhat ugyanaz a biológiai lökőerő, ugyanaz az alkati karakterisztikum. Ilyen egy ritmusú ember-versnek fogni föl a fajt: tetszetős és költői. Azt mondhatjuk: vannak emberek, akikben úgy tér vissza egy nagyobb közösség testi jellege, mint a tenger cseppjeiben a tengersók íze. Ez a tengersó, ez a csoport nagy többségiben visszatérő alkati jelleg, ez az egyéniség számlálója alá írt közös nevező: ez a fajiság.

S talán vannak is paradicsomi fajok, amelyek elférnek ezalatt a biológiai definíció alatt. De melyik európai faj fér el? Az idő annyi ősből rétegezte össze őket, hogy a századok kataklizmái sem darálhatták egy-jellegű embermasszává, már csak azért sem, mert egyre új embercsoportokat kellett fölszippantaniok. Az angolok ősei közül csak a britteket, angolszászokat, dánokat és normannokat idézzük, a spanyolok ősei közül az ibérek, latinokat, gótokat és arabokat s nyilvánvaló, hogy e népek az alkati típusok kaleidoszkópját fogják mutatni. És nincs-e mégis angol vagy spanyol faj? Mintha csődöt mondana a biológia! Népek, amelyek a világ életében mégis csak egy szint adnak, egymással homlokegyenest ellenkező alkati csoportokra oszlanak. Talán nem kell olyan kiáltó példára hivatkozni, mint a német nép, melynek alpesi és északi ágát semmiféle jóakarát sem kotyvaszthatná egyetlen biológiai race-szá. De nem találunk-e hasonló ellentétet még a zsidó népen belül is, amely pedig fajilag a legkompaktabbak egyike. S mi magyarok is, visszavezethetők-e legfajmagyarabbnak tartott típusainkat egyetlen magyar arcra? Nem egymást ütő, egymásra merőleges típusok-e az alföldi és a székely, nem is beszélve a palócokról vagy a Dunántúl minden faluban tízféle eredetet sejtető emberhordalékáról?

Egy-alkatú embercsoportok minden néptestben akadnak, de egymástól ép ezek ütnek el a legélesebben, míg a nép jórésze a legkülönbözőbb csoportokból összeszűrődött keverék. S ha a mult még meg is kímélt egyes tisztának tűnő foltokat, a mai élet tempója s lehetőségei nem ezeknek a szigeteknek az elmásztásán dolgoznak-e. Helgoland-sorsra jutnak mind. Összekeverednek egymással, vegyes csoportokkal, más népek beléjük szívárgott elemeivel. Egyre tarkább lesz a tájak emberflórája, egyre bajosabb lesz a hamu és a lencse szétválogatása, s mégis lesznek fajok, ahogy vannak a legnagyobb keveredés örvényébenis.

Mit jelent ez? Azt, hogy a biológiai definíció, csak egyes embercsoportokat ér be, de ha magyar, olasz, francia fajról akarunk beszélni, olyan keretté kell

bővitenünk e szót, amelyben e népek egységadó jellege el is férjen. Énnekem a különféle alkatú s legszeszélyesebben összekevert embercsoportok közös életéből kialakult tartalom, a legkülönfélébb szövetekből összegyűlő s valamennyit átáramló véredv a fajiság. Ahogy a gulyás levében ott az összefőtt hús, krumpli, hagyma, paradicsom, zöldpaprika íze, szétválaszthatatlanul s többé nem mint hús, krumpli s hagyma, hanem mint gulyás-íz, úgy főveszti össze az egy áramba került embercsoportokat az idő egyetlen fajtába.

Szintézis eredménye a faj. Történelmi és társadalmi erők préselik egy musttá az egy présbe hullott emberszőlőt. E préserők közt a nyelv a leg-hatalmasabb. A nyelv a gulyás alá eresztett lé, amely lehetővé teszi, hogy egyik táprész anyaga a másikba ivódjon, átjárja s hozzáadódjék annak a nyers ízéhez. A magyar nyelv például ott hullámzik a Csiki havasok és a Fertő-tó közti ezer kilométeren s az ország egyik végiben fölkapott ígét játszva a másikig lendítheti. A nyelvi figura, melyet a székely góbé eszelt ki, eljuthat a somogyi juhászhoz. A szentencia, mellyel a rongy földihez fapadt palóc könnyit a boldogtalanságán, a zsiros nagykorösi parasztot is kiségetheti másféle elszanyarodásában. Megvan a mód, hogy az egyikféle agy a másikra erőltesse a maga rakációs módját s az egyikféle szív érzése megejtse a másikfajta pudvásabb keblet is. Természetesen nem minden szó, dal, figura, mese, életelv, közmondás jut túl a szülővidéken, hisz ép ez az el nem jutott fertály adja a tájak külön jellegét. Mégis az ország akármelyik sarkán nyiladozzék egy magyar palánta, annak a népdaloknak, szokásoknak, szólásoknak az életetszabályozó reguláknak valamelyest hasonló érzelmi iskoláján kell átesnie, iskolán, amely a nyelvberögzött évszázadok súlyával s minden magyar törzs ízével magyar. S gondoljuk el: milyen ragálya a nyelv az életmód ezer apróságának is, az ételektől a betlehemes játékok módjáig. A sok helyi élet fölött az életnek egy magyar ritmusa alakul ki, amely érvényesül az egyén életritmusában is.

A másik hatalmas összehozó erő: a sors. Akiket a történelem egy név aklába terelt: egy nyáj az, mert az egész világ annak tekinti. A közös sors körülbelül azt jelenti, hogyha baj van Ungidán, baj van Boncidán is. S ha arany kell a királynak, zab a katonának, hasonló módussal préselik ki a Dunántúlt is, mint a Hargita alján. A nép is gondolkozik a közösség sorsán s ezek a gondolatok talán epésebbek ott, ahonnét Tokaji Ferkó kuruc népe kászál elő, mint a Balaton békés halászaiban, de valami egetverő külsőség aligha lehet. S még a nemesi kutyabőr sem olyan mindent elválasztó szakadék. Ugyanaz a nagyidai reményorgiákban ki-kipukkanó kilátástalanság üli a kisnemest, ami a parasztot, ha az egyiknek több is jutott a pukkanásból, a másiknak meg a kilátástalanságból. S folyton mennykövek elől kapkodó ravasz fejével nem rokona-e a szegény Tiborc a kétfelé udvarló erdélyi fejedelemnek is. Ha folytatni akarjuk drasztikus hasonlatunkat: a magyar sors volt az a tűz, amelyen ez a sokféle anyagú s egy lére eresztett nép összefőtt s bizony egy kicsit el is kozmásodott.

S végül ott állt s ha igaz, most is ott áll a fővő gulyás fölött az Isten kuktája: a nemzeti kultúra is. Meg-megkavarja a nagy bográcsot, kóstol, foldozgatja az étel zamatját s hozzá-hozzáadja a maga fűszereit. Voltak itt mindig emberek, akik heroikus és egész magyarságért álló életükkel közös elemei lettek minden rájuktekintő magyar életnek, s összefoglalói a még diszszociált erőknél. A kultúra meggyorsítja az elszigetelt törzsek anyagcseréjét, tudatosítja közös sorsukat s egy nagy színörvénybe kavarja a lappangó, sutban álmódó színeket.

Mindent összefoglalva : a történelem egybegörgeti a maga néphordalékát s a sors, nyelv és műveltség elmálasztotta embercsoportok ásványkincseit egy valamennyiükre jellemző talajvíz oldja magába. Ez az egy népet alkotó biológiai csoportok alól kimosott talajvíz a fajiság.

III.

Hogyan nyilatkozik az így értelmezett fajiság az emberi dolgok nagy eredőjében, az íróban? A századok összeszűrte nedv hogy áramolja át a műalkotást? Hogy válik a fajiság irodalmi jelleggé?

Megint csak a biológiai romantika túlzásait kell lealagsöveznünk. Akik epikus pátoszukban a népeket az idő partjai közt rohanó hűsfolyóknak látják, úgy tekintenek a tehetségre, mint e folyók mélyből magasra korbácsolt hullámára. Szerintük a fajhoz tartozók sejtjeiben alvó titok pattan föl a zseni érzékenyebb sejtjeiben ; a szövetek legmélyre zárt, s már szervivé üllepedett fájdalmak és kívánságok lesznek jajgatás és ütés az ő idegeiben és izmaiban. A faj biológiai megafonjának érzik a tehetséget, aki mert veséjében, tüdejében és májában mélyebben magyar, német vagy zsidó, mint társai, nagyobb kifejezője is lesz magyarságnak, németiségnek és zsidóságnak.

Ez a beállítás hamis. A tehetség nem függvénye a fajnak. Nem úgy szolgálja az adekvát fajnak, ahogy a szem a fénynek s a fül a hangnak. Ha Katona József angol s Arany János olasz földön születik, vagy párnapos korukban átcsenik őket angol vagy olasz bölcsőkbe, vajjon kihalt volna-e belőlük az az életet költészetté habzsoló vitalitás, csak mert nem a szülei faji miliójében eszméltek a bizonytalan színfoltokból alakokká mélyülő világra s meg-némultak volna-e, ha apáik férfias nyelve helyett az egyszótagosra faszított angol vagy a magánhangzókkal édes olasz nyelven kellett volna kijajgatniok és elkacagniok szívügyeiket? Mások és talán boldogabb költők lettek volna, de bizonyosan nagyon faji angol és nagyon faji olasz költők.

A tehetség messzebből jön, mint fajok, családok és eklézsiák. Elemi erő ő, az isten közeléből indult újvilág-teremtő szándék. Mohó szerző erő és nyers válogató ösztön. A közönségesnél nagyobb affinitás és a közönségesnél nagyobb elutasító kedv. A legtelhetlenebb éhség és a legintenzivebb undor. S mindenek mélyén az a sokat emlegetett szent önzés, amely a maga nagy belekocanását az életbe akarja minél tökéletesebben megörökíteni.

Dzsungel ő s ha néhány fájával vissza üt is valamelyik embercsoport erdejére, a többi fa csak-benne-nőtt, sehol nem ismétlődő csodafa. Nagy János hasonlíthat Kis Istvánhoz s mindketten más Kis Istvánokhoz, de a tehetség kihez hasonlít, ha nem önmagához?

S csodálatos öncélúságában és öntörvényűségében mégis a tehetség fejezi ki a fajt. Kifejezi, mert nagy világevő mohósága hamar kiválogatja a tömény ízeket, a mély jelentéseket, a típus-embereket s ezekkel egyre több fajiságot is. Beszélni akar és kevés neki a szótár és fukar a mondat. Főlkavarja a lappangó szavakat, kicsalja gyökeikből az elaludt értelmet, rátanítja őket, hogy tovább hajoljanak rokonszavak példája szerint. Énekel és rájön a népi ritmus minden csinja-binjára, a maga igényeihez töri, de tökéletesíti is. Kiszipolyozza az irodalom lezárt kamráit, de nem a hajdanvaló fajiság nagy tartályait pattantja-e föl zárjai mögött? Arcokat akar megmutatni s megleli a száz arc helyett állókat, az egész fajért beszélőket. Sorsokban akar tobzódni, de minden sors mögött nem áll-e a csak az ő szemével látható kísértet : a faji

sors is. S ha ő maga lázad föl bezárt világa ellen, nem veri-e fejét faji fátumok mestergerendájába? Nem nyomja-e őt magát százszorosán az élet, mely sorsa minden osztályosát nyomja. Attól a mesétől, amellyel dajkája elijesztette, addig az árokszélig, amelyben ha magyar költő, ki fog mulni, minden ugyanazt a századok kódétól és fényétől átítatott atmoszférát eszi csontjaiba, amelyet a kinlódva vegetáló magyar test párált és sugárzott a magyar ég alá. Miközben önző fékezhetetlenséggel akarja megörökíteni magát, akaratlanul fejezi ki a közösséget. Ahogy a virágba torkoskodó méh szőre tellik meg pollennel, úgy lesz teli ő a faj jellegével. Ő csak a mézet akarta, de a virág a pollent bírta rá.

Persze, egyik virágban több a pollen, a másokban kevesebb. Minél jelentékenyebbek egy nép lappangó nyelvi energiái s minél erősebben nyúl a faji sors az egyének életébe : annál fajibb az irodalom is. Kiáltó példa erre Magyarország. A magyar avar nagyon mély, a magyar égbolt nagyon alacsony. S csakugyan : a mi íróink agyon vannak pollenezve s a faji jelleg elhatározó döntő stigma csaknem valamennyin.

IV.

A faji stigma a magyar irodalomban ! Olyan téma ez, amelyről nehéz megilletődés nélkül beszélnem. A bujdosni indultában verseit elégető Balassától Adyig hányféle tragikus torz tolong föl, míg a magyar faj és magyar író viszonyát végiggondolom. Csokonai, aki Goethe mellett kora legnagyobb lírikusa volt s csavargott, nyomorgott, kiköhögte a tüdejét s meghalt, úgy hogy egyetlen Kleist fordítását látta megjelenni. Berzsenyi, aki marnikész jobbágyok és barmok közt élt s Pestre jövet nem tudta a legegyszerűbb társalgásra nyitni azt a nyelvet, mely magánya csöndjében a Közelítő től világirodalomban is páratlan ritmusát rebegette el. Katona József, aki olyan összefoglaló szimbolumát adta a magyarságnak, mint amilyen a németységnek a Fauszt, vagy a királydrámák a régi Angliának és nem kellett senkinek ; családtalan és ismeretlenül halt meg. Az örültség gyümölcsét érlelő Vörösmarty, a bedőlt világa fölött haldokló Arany, Vajda János s még hányan kerengetik előttem meggyötört arcukat, hogy az egész rettenetes gomolyból egy mindannyiuk arcát összefoglaló Jób-arc sajogjon belém : a magyarrá átkozott tehetség arca.

De még nem itta föl a szánalom e mártírhomlok vérverítékét s már egy másik arc piroslik mellé az átázott Veronika zsebkendőre. A magyar nép arca ez. A népe, aki tűri az időjárást, jó és rossz királyok nap-felhő játékát, veritékezik ha a nap süt s ázik, ha az eső csorog ; issza a levét fénykoroknak s issza a levét balkoroknak s mégis : reménytelen lesulykoltságába is, s talán épen mert így le van sulykolva, csodálatos erővel éli a maga ősi ritmusú életét, elbúva mesében, kibimbózva dalban, körülbástyázva Molnár Albert zsoltáiraival s a Károli bibliával, vezéreltetve a régiek szájról-szájra szállt példáival, fegyelmezve egy spontán vállalt szokásjog medriben oly csodálatos gazdagsággal nép s oly kiszánthatatlan humusza egy még csak mutatózó poézisnek, hogy még ma, az ősi kincsek nagy széttékozlásának az óraiban is megdőbbenéssel elegy ámulat nyom az elé a láthatatlan piramist emelő emberi erő elé, melynek csak a hiányzó ormot kell fölrakni, hogy egy új görögséggel hökkentse meg az ilyen ösztönös emberi monumentumoktól elszokott világot.

Két egysorsú, egyfájdalmú és egykincsű testvér ők : a magyar tehetség és a magyar nép. Egyikük sem számított itt soha. Elhanyagolható mennyiségek voltak a hatalom mérlegében. Fölfelé nem volt útjuk s anyagi ambíciójuk Gaurizankárja sosem volt több, mint a másnapi kenyér. De a lelkük gazdag

volt. A nép lelke az erős testből ki nem ölhető jókedv s a bőrbe süttött izzóvas fájdalmának egymást hatványozó ikerszépségeivel volt gazdag, a költő a zsákutcába jutott életek mohó alkotásvággyával. Innét az ő csodálatos hasonlatosságuk. Sem a német, sem az angol, sem az olasz, sem a spanyol tehetség nem hasonlít oly ijesztően a maga népére, mint a magyar. De nem is menekedett egy nép költője sem annyi honvággyal a néplélek fantasztikus és irdatlan dzsungelébe. Még aki a Nyugat jelszavával tört be Dévény kapuján, még Ady Endre is milyen járatos volt ennek a népnek a kincses kamrájában, hogy tudta, melyik szó hol áll; a ledér nőt jelölő cemenjétől a gyalázkodó dancsig, hogy ismerte e tömeg lelkerезzenését s hogy kihallotta százados távolokból, a gyerekkori zsolttárai francia strófaformáján át is elveszett ritmusát s milyen szemekkel tudta látni azt a pompás kalotaszegi magyarságot, amint templomból jövet a hidon ragyogó színekben s mégis méltóságosan átvonul, mint ahogy a századok hidján is vonult tempósan, súlyosan, de mégis sárga és kék varrottasokban.

S ahogy ő látta meg, már-már a halálhoz közel, úgy látta a magyar tehetség mindig a magyar népet. Hol inkább a súlyosságot, hol inkább a nagy nyugalmat, hol a varrottas tarka színeit. Ez a Tiborcok jaját kapta ki, az a Csokonai szomorú-nyájas paraszt dalait, más az Arany Alföldjének komoly nyugodtságát; de mindannyian ebből a nagy, fekete-pirosan parázsló testből melegedtek; ez volt az ő egyetlen atyafiságuk az idő nagy kietlenségében.

Egyidőben, magam mulattatására összeállítottam a magyar poézis palettáját. Kikerestem azokat a törzsszíneket, amelyek több írónkban visszatérnek s más színekbe olvadva a szóval festett magyar képek órjás hányadán ott derengenek. És találtam színeket, amelyek a magyar nép szűkebb palettáján nem voltak meg. Ott van a Daykák, Kazinczyak, Kölcseyek, Kosztolányi Dezsők és Juhász Gyulák sűrű tónusú poézise, az idegen stílizálásban élő magyarok színe, akik annyira jogosult finomabbravagyásukban magyarrá élték idegen nációk színeit is. De ilyen szín a Vörösmartyé is, a nagy, álmra kárhozott magyaré, aki testetlenül-buja víziókba s egy testetlenül gazdag nyelvbe délibábozta ki korlátozott életét. Az ő bíboros, mindent elszellemítő, egyre fölfelé lobogó lelke mintha a kristálykehelyben égő magyar álm-szemj volna, desztilláltságában is mélyről magyar, de a nép nyersebb színeitől idegen.

Ám alig néhány ilyen nép-idegen színt találtam, a domináló, szembe-kialtó színek ugyanazok, amiket Ady a Kalota partján észrevett. Egyik az a kemény ledömpöcköltség, az a könnyzacskóknál és fuldokló toroknál mélyebbre evődött, csak nagyon-férfi húsbá pácolódó, tompa emberfájdalom, amely már nem is fájdalom, inkább súlyosság, földhöz vonó gravitáció. A Katonák, Berzsenyik, Madáchok, Kemények írásaiban a legtömörebb ez a szín, de Adyban, Balassában, Vajdában, a korosodó Vörösmartyban is ott kísért. A nép néhány dalában és balladáiban adta legtöményebben. A másik szín az a kevéske bánkódással aláfestett nyájkodás, incselkedő kötekedés, a Csokonai pajkosabb génusza; ez a könnyedén építő, gráciás s egy kicsit mindig szomorún maradó génusz, mely mintha jókedvében is valami nagy bánatra emlékezne, talán nem a magáéra, hanem arra, amelyiket a tuberkulózissal egyszerre lehel be az ember a magyar levegőből. Ez a szín kissé fölhighitva Jókaiban is visszatér, de ott dereng Balassában s Ady néhány boldogabb pillanatában is. A magyar népdalnak ez a domináló színe. S végül ott a harmadik törzsszín a magyar fatalizmusé. Gondolj egy asztalszegletre két összefont kart, a karokra lehunyott nagy fejet s e fej mögé az arany eget, mozdulatlan és gyér növényeket s őrizd meg a színt, mely az egészből bennedmaradt: az egyetlen magyar szín ez,

melyre kis erőltetéssel rá lehet fogni, hogy ázsiai. Legteljesebben Mikszáthban jött ki, Móricz Zsigmondban az erőszakolt pesszimizmus és mű-erotika, Aranyban a befalazott élet tragikus hánykódása homályosítja halványabbra.

Ahogy a székely kapu sötét fáján tarka a dísz s az egész mégis méltóságosnak hat, olyasféléen mutatkozik a magyar faj arca is a magyar irodalomban. A népben megismert vonások a költőben mintha kissé még elkomorodnának. Mintha a nép jobban beletörődne a sorsába, mint a költő. De nem is lehet máskép. A tehetség százszoros súlyát érzi a magyar szívekre nehezedő füledt atmoszférának; többet lát, nem csoda, ha vigasztalanabbá válik a szeme.

Egyetlenegy esetben tudott az ő szeme a népénél is fényesebb maradni. Talán föltűnt önöknek, hogy a legnagyobb magyar költő, Petőfi Sándor nevét egész este nem ejtettem ki. Annyi szófia esett az ő fajtájáról, oly sokszor bérnálták el délszlávvá, hogy ezzel a téveszmével külön farkasszemet akartam rögtönözni. Szent igaz: Petőfi költészetének más a fénye, mint a magyar költészetnek, beleértve a népköltészetet is. A magyar költészet verőfényében és pajzánságában is van valami tompaság, egy ürömcöppnyi lelkibetegség. Petőfi lírája tompítatlanul fényes. Szabad és korlátlan, amikor a magyar irodalom földhöz vert és rács mögül síró. Petőfi elüt a magyar költők nagy többségétől, de nem mert «jugoszláv» volt. Aki egy Petőfi mohóságával s a Kiskunságba születik, bizonyosan sűrít a világ belétolduló dolgaival együtt fajiságot is annyit magába, mint akárki más magyar poéta. Ha mégis kirí, annak más oka van. Petőfi olyan korban nyílt ki, mikor a magyar királyfit békává átkozó varázsszó mintha megtörőben lett volna. Mintha kinyílt volna a szemünk a bizalom és az egyetemes emberi felé. Petőfiben én azt a magyart látom, aki magasodni érezte maga fölött az eget, nem piszkálgatta hát fölösen az avart, hanem az emelkedő égre irt gyönyörű báránnyelűket s a báránnyelűk közé egy gyönyörű napot ültetett: a magyar szabadságot. Tartott volna tovább a negyvenes évek hangulata, ne törték volna le a felnyújtott kezét, ne tömték volna be az újjongásra nyílt száját, Petőfi fajisága lett volna az új, a megváltozott fajiság: a békabőrét elhányt királyfi teste illata. Persze azóta visszastünk az ősi letargiába. A diadalmas Toldi Bende vitézzé fáradt s a végső felfordulás elé Ady szíve harangozott ijedt meneküljeteket. S most megint idegen fajiság a Petőfié. Hála Isten, ma már nem annyira, mint volt a háború előtt.

V.

Akik idáig kísérték gondolataim lajtorjáján, nem gyanúsíthatnak meg azzal, hogy a vér vegyészével vagy ép a savók fanatikusaival határozatom meg poétáink magyar vagy nem magyar voltát. Ostobaságnak tartom, ha Zrinyit, Madácho, Petőfit el akarják disputálni tőlünk s reménytelennek, ha mi akarunk akármily halvány jogcímet formálni olyan művészekhez, akikben volt talán egy pintnyi szittya vér, de ez a pint is egy más kultúra álmaiért zakatoltatta az idegen szívet. Aki a magyar fajiság mágneses terében nőtt fel, akiben a dolgok magyar mitológiája él, magyar az, ha Hruz Máriának hívták is az édesanyát.

De milyen állaspontra helyezkedjünk az olyan íróval szemben, aki nem ebben a mágneses térben nőtt föl, akit más nép észjárásába tört a gyerekkor nagy szuggesztíója, aki más faj misztériumai előtt borzong azzal az áhítattal, amivel mi a magyar dolgokat becézzük agyon s aki mégis magyarul ír, mert így hozta kényszer és alkalom?

Ez az ember kitünően megtanulta a nyelvünket, sokat ellesett szokásainkból, talán több lexikális adatot tud felőlünk, mint mi magunk, de álmában egy kis zsidó, sváb vagy tót családba álmodja vissza magát s mint Gulliver fejét a liliputiak ezer apró kötelecskéje, fölcent magyar-író fejét is ezer édes emlék horgonyozza vissza egy idegen faj melengető ölébe. Pedig mi más az írás, ha nem a legkorábbi képeink, emlékeink üde fõlsarjadása a férfikor szürkességiben. Az ilyen író írásainak felcsapott ládájából mint régi ruhára tapadt levendula fog kiáradni az idegen fajiság illata.

Az utóbbi évtizedben ezeknek a magyar nyelven idegen fajiságot reveláló írónak az ügyét sokfélekép és lankadatlan szenvedélyességgel vitatgatták. Két réteget pécézték ki és támadták meg a magyar toll forogatóinak : az egyik a zsidó, a másik a régi Magyarország nemzetiségeiből közénkszüremllett írógárda volt.

A zsidóság rendkívül erős alkati stigmájú nép. Vannak betegségek, amelyeket jóformán csak zsidók kapnak meg. S bár ellentétes csoportokra oszlanak, ezeknek a csoportoknak a száma alig néhány s mindenik rendkívül jellegzetes. A zsidó test és a zsidó szellem akárhogy keveredik európaiak közé, tüstént kiismerszik. Társadalmi életük is rendkívül elkülönült vagy legalább is egész más belül, mint nem zsidók felé. Magukkal viszik a gettót büszkén hirdetett fajfölöttiségükbe is. A megtanult nyelvekbe egykettőre beleégetik jellegük nyelvi figuráit, a szavak színe megváltozik az ajkukon. Ha vallás-talanokká válnak is, hódolattal gondolnak azokra a hagyományokra, melyek népüket összefűzik. Faji diszciplínájuk az egész világon páratlan. Vetődjenek három-négyen a legeldugottabb faluba s magukkal visznek oda valamit azokból az évezredeből, amelyek őseik fájaldalmával és ravasz bölcsességével pólyázzák körül őket s évtizedek mulva is azok, akik voltak, megőrizték jellegüket egy egész idegen világgal szemben is. Hasonlíthatlanul kompaktabb és szívósabb faj a magyarnál. S ötven év óta sűrű rajokban ereszkedik városainkra, megszállja gazdasági életünk bástyáit s kezébe keríti akveduktusait.

A mult század vége óta ez a belénk üllepedett nép egyre több magyar író termel. Íróik elébb nagy tapintattal illeszkedtek a magyar költészet hagyományaihoz. Respektálták a magyar hegedűt s óvatosan pendítették meg rajta sajátos alkatuk kikivánkozó hangjait. Ez volt a magyar-zsidó irodalom, Kiss József stádiuma, az Arany alexandrinjaiban föléledő Simon Judit kora. A magyar publikum tapsol, mert mégis csak szép, hogy egy zsidó ennyire is Arany tudjon lenni. De a gaudium korai. Simon Judit erősebb lesz az Arany alexandrinjánál, kilép belőle s szabadon akar nyujtozkodni. A zsidó ember a tükörbe néz, kissé viccesnek találja magát ebben a felül dolmány, alul kaftán öltözékben. Fészkelődni kezd hát s kapóra jön neki, hogy maguknak a magyar költőknek is szűk a régi dolmány; szövetkezik velük a le-a-dolmánnyal jelszó alatt. Adja mindenkinek, ami benne van — mondja —, ami igazán elemi kíváncsi, de egyelőre ő maga sem meri száz százalékgig érvényesíteni. A zsidó irodalom Ignotus stádiuma ez. A következő, mondanom se kell, a Szomorjé. Az idegen fajiság és a magyar faj szolgáltatja nyelv tragikus tusába kezd. Az új gazda a maga teste méreteihez akarja kitérdelni, kikönyökölni és kihátalni az idegen szervezetre szabott ruhát. A ruha itt reped, ott foltot kap, már egészen más ruha, de az új test végre benne van. Talán utálja még, hisz rajta a régi gazda szaga, de legalább kényelmesen mozoghat benne.

Hová visz ez a folyamat? Semmi jel sincs rá, hogy a zsidóságra boruló faji atmoszféra ritkulna s nem is valószínű, hogy ez a gazdasági és szellemi

szövetségekbe tömörült faj egyhamar disszociáljon. Másrészt bizonyos, hogy igaz író csak az lehet, aki legfesztelenebbül önti ki, ami belé gyült s minél tehetségesebb valaki, annál vakabban megy lelke szimatja után. Szomorj Dezső, aki magyargyűlöletét már nem palástolja, de faja hatezer éves multjáról annyi melankólikus gyöngédséggel beszél, igazabb író, mint aki hasonló lelkiállapotban semleges témákon kendőzi múmagyarrá magát. Igazabb író, de nem magyar író.

Nem hiszem, hogy ezt a tényt Szomorj a szívére venné. Annál jobban a szívére veszi a magyarság, amelyre csakugyan végzetes lehet, ha egy más nép sajtóval, folyóiratokkal, könyvkiadóvállalatokkal pumpálja belé a maga fajiságát. Magyar nyelven ma két nép ír s nem biztos, hogy a magyarság számlál több tollat. Pedig a népek nyelve és szelleme nem olyan, mint a föld, hogy jó, ha hosszába szántják, de még jobb, ha keresztbe is. Inkább olyan, mint a haj, amelyet, ha két irányból fésülsz, bizony, összeborzasodik.

Olyanok vagyunk, mi magyarok és zsidók, mint két kísérleti állat, akiket a történelem egy-egy bőrlebernyeggel összevarrt, hogy megnézzé, melyik mérgezi meg a másikat ezen a bőrlebernyegen át. Nos, mindenikünkre végzetes ez az összekényszerűltés. Minket megöl az ő anyagcseréjük belénkömlő végterméke, őket feszélyezi, hogy folyton tekintettel kell lenniök miránk. S ez a feszélyezettség fogja a helyzetet megoldani. Én a teljes schizmát elkerülhetetlennek tartom. Mintha a zsidó írók is éreznék ezt, egyre inkább zsidó témákra, zsidó hangulatokra vetik magukat s egyre mélyebbre fúrják homlokukat a zsidó fajiság nekünk idegen ködeibe. Egy külön, bassztard irodalom készül kialakulni a magyar nyelv és zsidó fajiság kereszteződéséből, amelynek a magyar irodalom felé meglesznek a jólőrzött határmegeyí. S jó is lesz így. Legalább megbecsülhetjük majd az ember alkotásában az emberit s nem kell a magyar irodalomból seprűzgetnünk a nem-magyart. Sokkal több megértéssel és szeretettel figyelhetjük a közénk vetődött nép életét, ha tudjuk, hogy nem akarja a maga életformáit ránröszakolni, mint így, amikor a felénk nyujtott csemegében gyanakodva szimatoljuk az áfiumot.

Más kérdés, hogy ítéljük meg azokat az írókat, akik a háború előtti Magyarország nemzetiségeiből szivárogtak közénk. Ezeknek az íróknak azt szokás a szemükre hányni, hogy épen mert nem látták a magyar faj gyökérproblémáit, magukra kapták a jelszó magyarság pörgementéjét s nagylegényesen ök kurjantgatták az ugyancsak idegenekből és fajiságukból kivedlett magyarokból támadt ál-középosztálynak a sosehalunkmeg tapssal jutalmazott csuhajait s ugyanakkor, amikor a fölnyitott sír elé hejehujázva vitték a magyart, letagadták a faj igaz megnyilatkozásait.

Ezeknek a vádaknak egy része igaz. Az egész magyar szellemi életnek van némi német maszlag török áfium íze. A legmagyarabbnak kívánt helyekről is gyakran hallani egy fajából kivedlett, más fajba bele nem nőtt renegát semlegesség gerinctelenségeit. Ez baj, de mégsem olyan veszedelem, amilyennek Koppánnyá búsult magyarok föltüntetik. Ezek mögött az írók mögött már ma sem állanak zárt nemzetiségi tömbök, írásaikkal nem készíthetik elő fajuk szellemi hegemoniáját. Kallódó emberek, akik leszakadtak a maguk faágáról s egy más nép lombjába fújta őket a szél. Bizony nem nőnek hozzá az új lombhoz, de lényegesen nem is ártanak neki. S egyre kevesebben lesznek, mert a nemzetiségek, amelyek a magyar állam dicsőségére rákontották őket, szétfutottak s most más országok leglojálisabbjai.

Hozzá, ezeknek a jövevény íróknak az értékesebbjei életük nagyobb

felét a maguk fajától távol, színmagyar környezetben éltek le s a magyar irodalom szerényebb posztjainak többnyire jogos pályázói. A gyatrábbak meg csak annyiban veszedelmesek, amennyiben minden gyatra író veszedelmes. Akik emberség és fajiság nagy mélyeit revelálják, mindig szembetalálkoznak a sekély vizek halaival. Sok köztük a sváb, a tót? A legkonokabbak színmagyarok voltak. Mert az *irodalom szemében* fajuk is csak az igazi írónak van. A nem-írók minden fajbizonykodásuk ellenére is fajtalanok, ahogy virágénekeik és himnuszaiuk ellenére is nemtelenek és istentelenek.

VI.

Áthajóztunk a legnehezebbjén is. Ami van, azt nem lehet letagadni, de az erős lélek szívesebben épít, mint kötekedik.

A magyar irodalom faji jellegét nem úgy kell megvédeni, hogy tűzzel-vassal esünk azoknak az íróknak, akiknek akár a családfáján, akár az írásaiból kivillanó fajiságán bibit találunk. Az ilyen harc: negatív harc, sötétben kaszabolás, mely csak hullákat terem. Mi értelme az idegenség minden kis élénk-lebbent vöröspántlikája előtt megvadult bikává rugaszkodnunk, amikor van nekünk komoly s pozitív feladatunk: egy marokba fogni azokat az írókat, akiknek keletkező emberi értékei egyszersem magyar értékek is, érvényesülést, helyet és fejlődést küzdeni ki nekik, egyre több helyet, hogy végre ők vigyék a hangot a magyarul dalolók hangversenyében.

A magyarságnak kell kikönyökölni a dalok fórumát, nem az idegeneket ócsárolva, de a magunk hangját kieresztve. A múlt század végén, a bakteriológia fénykorában az emberek minden nyavalya okát a baktériumokban keresték, annak az idegen fehérjének az inváziójában, mely mérgeivel az embert a halál elé preparálja. Ma, amikor az alkattani felfogás dominál, a betegség végokát a szervezet meghibbant vegyi egyensúlyában látjuk, ez teszi lehetővé, hogy az ellenállás kikorhadt sorompóin a kórokozók beözönöljenek. Hasonló felfogás-csere kívánatos az irodalmi életben is. Rossz orvos, aki literszám önti a tuberkulotikus irodalomba a gyűlölet dezinficienseit. A dezinficiensek előbb elpusztítják a szervezetet, mint a bacillust. A testet kell felerősíteni. Magyarságunk igaz erőit kell előszólítanunk a tespedt test szöveteiből s a veszedelmes góccok maguktól eltokolódnak.

Mert ebben a lázas és legyöngült testben még vannak erők s az ezeréves magyarság igazi tavasza még mindig nem robbant ki. Az ilyen állítást bajos bizonyítani. Hogy szuggeráljam önökbe, amit én látok, én tapintok és én izlelek. Kihallgattam a csiráit készítő földet, de hogy mondjam el önöknek, mit hallottam. Mit beszélt nekem a falu, melynek a temetőjében minden második ember rokonom s élőinek belém évdőtt arca úgy száll velem, mint megannyi megoldott hieroglif, mellyel magyar századok üzentek nekem? Hogy mondjam el, mit vallottak a nagy magyar halottak, a Berzsényiek, Csokonaiak, Aranyok, Adyk: egy még felszínre nem került lappangó ércömb közénk szakadt szilánkjai? Mire tanítottak a Szenczi Molnár Albert zsoldárai, ős magyar ritmusok foszlányait hozván el gyermekkoromba? Mit sűgött a Tájszótár, mely fölött medikus éveim elhagyott délutánjain annyi gyöngédséggel gubbasztottam. Mit vallottak a Kriza Vadrózsái, az Arany-Gyulai gyűjtemény s mit újjongott a szívem, mely ezt a töméntelen, lappangó kincset képzeletben egy új Salamon templomává építette s látta a magyar művészetet olyannak, amilyen a benne-rejlő erők kifejtése után lehet. Hiába mondanám el mindezt, az igazság abban

a sok emléknymban, árnyalatban s abban a sajátos összekuszáltságban van, amelyben ezek a dolgok maguk visszaadhatatlanul belémtemették. Nem tehetek mást: csak bizonykodom. A tavasz jön. A tavasz a talpunk alatt ég, csak egyszer, egyetlen egyszer sikerüljön kikönyörögnünk, kiverelkednünk egy kis levegőt azoknak, akik most fiatalok s ennek a fajnak elrendelt reprezentánsai.

Hol vannak? Nem tudom. De lehetetlen, hogy diákszívek, akik a gyermekkor csigaházából most nyújtják ki tapintgató csápjaikat, rá ne eszméljenek: imhol, együtt van minden, amire vártunk. Lehetetlen, hogy a készülő méheknek be ne üzent volna a kész mező, hol a virágok sarkantyúiban egy új görögség méze illatozik. Csak kiszabadulhassanak! Csak telepákosztoskodhassák magukat. Csak elbocsássa őket a kaptár-tapasztó magyar sors! Németh László.

VIZIÓ.

*Egy kósa asszony jó, — szórja a sorsot.
— Emberi sors — halál és szerelem —
Tán világtalan is?*

Bizonytalanul

Imbolyogva jó, ép szembe velem.

*Elémbe, rég elszórta a szerelmet,
Nála számomra már csak a halál,
Ő nem is bánja, kire, mire szórja?
Biztos, hogy mindenkire rátalál.*

*Egész közel van — de hisz csak egy árnyék —
— Zuzmarás földön sötétlő alak — — —
Nem létezett talán? vagy szertefoszlott?
Vagy nesz nélkül mellettem elhaladt?*

Czóbel Minka.

ŐSZI REGGEL.

*Őszi reggel a fű deres;
a legelő jaj be üres! —
Csak a hideg szél jut rajla,
ördögsekér romját hajlva;
mint egy bölcsőt, melyben irmag,
árva ördögjiúk sírnak:
kisfiai a Sátánnak,
lányai a Boszorkánynak;
ki amott, a kökényesben,
fuldoklik az avarjüstben;
míg a Sátán, megszorultan,
odalenn a csordakútban,
a zavaros vizet issza
és a vedret várja vissza, —
várja-lesi, szegény ördög,
Szent Mihály ellen Szent Györgyöt ...*

Erdélyi József.

JOHANNA KIRÁLYNŐ ÉS AZ AVERSAI TRAGÉDIA.

EZERHÁROMSZÁZNEGYVENÖT szeptember 18-án történt az aversai gyilkosság. Azóta hatszáz esztendő mult el és még mindig izgatja a történetírókat és a történelemkedvelőket a kérdés: volt-e szerepe a királynőnek a szörnyű tragédiában vagy ártatlanul hurcolta meg emlékét az utókor? A megindított törvényes eljárás nem fejeződött be, a felmentő ítéletet senki sem vette bizonyítéknak Johanna ártatlansága mellett, a történetírók közül pedig az egykorúak épúgy, mint a modernek, két táborra oszlanak: a Johanna bűnösségét vitatók és az ártatlansága mellett kardoskodók táborára. Amikor én ismét felvetem a kérdést és arra választ is óhajtok adni, válaszomat csak a kísérő mellékkörülményekre és lélektani momentumokra építhetem fel.

Kiindulok a milieuból. A nápolyi udvar a XIV. század első felében Európának egyik legfényesebb, de legromlottabb udvara volt. Értéktelen, szűk látókörű, kalandokat hajhászó férfiak és romlott, léha nők gyülekezete volt ez az udvar, amely Boccaccio Decameronján szórakozott s ahol a házasságtörés napirenden volt és a törvénytelen születésen senki sem botránkozott meg. Vénusz a húzódozó Fiamettát bátorítja: «ne tegyen lagymataggá, hogy azt mondod: férjem van... a te városod, amely megszámlálhatatlan ilyen társnőt tud neked mutatni, neked is elnézi bűnödét». Maga Róbert király kénytelen volt fellépni a boszorkányok és javasasszonyok hada ellen. Ezek fényesen megéltek az előkelő hölgyek után, kik kedvesük szerelmét akarták visszahódítani vagy férjük élete árán óhajtották szabadságukat visszanyerni.

Ilyen környezetben nevelkedett Johanna, kinek szívét a körötte levő romlott nők iparkodtak gyűlölettel eltölteni gyermekkorban levő jegyese iránt s érzékiségét felkeltve figyelmét az udvar délceg lovagjaira és deli hercegeire terelni. Céljukat elérték. Ha másból nem tudnók, ő maga sem titkolta a bíboroskollégium előtt, hogy gyűlölte férjét. Az is tagadhatatlan, hogy férje életében a romlottságnak szomorú tanujeleit adta és szemérmetlenül folytatott szerelmi viszonyokat különböző egyénnel s így férje csak kellemtelen akadály volt az útjában, kitől szeretett volna megszabadulni. Ezekről Andrásnak is volt tudomása, de ő túrt, míg el nem jön a fizetés órája. Mikor hosszú huza-vona után a pápa elrendelte a magyar hercegnek nápolyi királlyá való megkoronázását, a szerencsétlen hercegből kitört a keserűség és új zászlóján jelezte, mi vár azokra, kik őt megalázták s úgy bántak vele, mint egy udvari bolonddal.

A meggondolatlan fenyegetés felforgatta az egész udvart, mert nagy számmal voltak, akik a királynő kegyét biztosítani akarván, minden alkalmat megragadtak, hogy kimutassák a király irányában megvetésüket. A sok sértett existencia, élén a királynővel, remegve gondolt a megtorlásra, mely a koronázás után be fog következni. Már régen felvetődött a «betolakodó» magyar herceg meggyilkolásának gondolata, most, ha életüket meg akarták

menteni, a kivített nem lehetett halogatni. Megszervezték az orgyilkostársaságot, megállapították a gyilkosság tervét és borzalmas kegyetlenséggel végre is hajtották azt

Mindenki előtt feltűnhet, hogy a gyilkosok mind Johanna bizalmas környezetéből kerültek ki, kiket a királynő elhalmozott kegyeivel. Ezekről feltételezhetjük, hogy tisztában voltak a királynő érzelmeivel és olyan dologba nem ártották volna magukat, amivel a királynő kegyét eljátszhatják. Johanna előtt bizonyára rokonszenves volt a férjétől való megszabadulás gondolata. Nem írhatjuk Johanna javára a gyilkosság alkalmával tanúsított viselkedését sem. Az ő szobáját egy loggia választotta el attól a teremtől, amelybe a szerencsétlen Andrást be akarták csalni s már a loggia alatt megtámadták a gyilkosok áldozatukat. András segélyért kiabált, a gyilkosok izgalmukban szintén nagy zajt csaptak, mire a távoli szobában alvó dajka felriadt álmából, ugyancsak segítségért kiáltott, míg a szomszéd szobában tartózkodó királynő semmi életjelet nem adott magáról, pedig ő egy szavával megakadályozhatta volna a szörnyű gatzettet. Mikor pedig a gyilkosság megtörtént, egyáltalában nem érdekelték őt a gyilkosság körülményei, nem érdemesítette férje holttestét arra, hogy megtekintse és még csak eltakarítása érdekében sem tett semmiféle intézkedést.

Akármilyen rossz viszonyban él is egy házaspár, a halál közelebb hozza az elhidegült feleket, meghozza az engesztelődést, különösen, ha a halál ilyen borzalmas körülmények közt következik be. A legelemibb emberi érzés kényszeríti arra az életben maradt felet, hogy fedje a vélt vagy tényleges sérelmet és lerója a kegyelet adóját az áldozat iránt, akinek véres teste előtt még annak is könny szökik szemébe, akit egyébként semmiféle kötelék nem fűzött hozzá. Johannában hiányzott ez az elemi emberi érzés is, ami csak úgy magyarázható meg, hogy a katasztrófa nem érte váratlanul és egész lényét lefoglalta a brutális érzékiség s csak arra gondolt, hogy férje halála módot nyújt ennek a brutális érzékiségnek akadálytalan kielégítésére. Ez vakítja el annyira, hogy még csak színelni sem képes a közvélemény félrevezetésére.

Más ember évekeig áll ilyen megrázó eset hatása alatt, Johanna hat héttel a gyilkosság után, mikor közel áll az időponthoz, melyben András állítólagos gyermekét megszüli, a pápához fordul és dispenzációt kér azzal a Tarentói Róberttel való házasságához, akivel férje életében házasságtörő viszonyt folytatott. Ezen VI. Kelemen pápa is megbotránkozott és figyelmeztette, hogy az új házasság erőltetésével csak kihívja a magyar király bosszúját. A királynőt azonban a pápai figyelmeztetés nem tartja vissza, hogy rövid idő múlva már a Tarentói Lajossal való házassághoz kérjen engedélyt, ami élénk bizonyítéka annak, hogy a romlott nőt nem vezeteli lelki vonzalom, hanem csak a mindig újabb tárgyra éhes érzékiség.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha Johanna viselkedése minden jóérzésű embert megbotránkoztatott, a magyar királyi családot gyanujában megerősítette és még a vele szemben annyira elnéző pápát is annak bevallására kényszerítette, hogy a királynő viselkedése a gyilkosság alkalmával és utána nem volt kifogástalan.

Ha Johanna ártatlan volt a gyilkosságban, nem tudjuk megérteni, miért kellett a firenzeiekhez írt levelében elferdíteni az igazságot s úgy állítani be a dolgot, mintha férje éjjel kalandokra indult volna, «miként ez szokása» és e közben érte őt a katasztrófa. Tehát elég elvetemült volt, hogy még holt férje emlékét is bemocskolja, míg a pápának, ki úgyszólván értesülhetett a tény-

állásról, megírta az igazat, hogy András környezetét saját otthonában gyilkolta meg. Lélektani rejtély az *ártatlan* királynő viselkedése a katasztrófa után is. Mivel magyarazzuk meg azt, hogy egy királynő, kinek kezében van a büntető hatalom, a megtorlás eszköze, még csak kísérletet sem tesz a gyilkosok üldözésére és megbüntetésére. Sőt tovább mehetünk. A gyilkosokat nemcsak nem büntette meg, hanem még ott tartotta továbbra is környezetében, őket királyi védelemben részesítette s mikor saját élete is veszedelemben forgott és kénytelen volt kiadni őket, a hercegeket és az országbíró királyi haragjával fenyegette meg, ha a gyanúsítottakat neki sértetlenül vissza nem küldik. El tud-e valaki képzelni ártatlan egyént, aki orgyilkosokkal, *férje* gyilkosaival veszi körül magát, velük közösséget vállal, sőt kitüntetésekben részesíti őket? A pápa már résztvevő levelében figyelmezteti, hogy nézze meg, kivel társalog és kitől kell óvakodnia. Mikor figyelmeztetése eredménytelen marad, erélyes hangon utasítja a királyi család ügyében nyomozó Bertrand bíborost, hogy a királynőt intse meg nevében és kötelezze, hogy a gyanús személyeket környezetéből távolítsa el.

Hogy saját népe hogyan gondolkozott királynőjéről, megmutatta, mikor a gyilkosságot követő zendülés alkalmával olyan kifejezésekkel illette a Castel Nuovóba zárkózott királynőt, amelyeket a krónikás restel reprodukálni. Nem megokolatlan a sejtésünk, hogy a nép füleihez eljutott valami az elfogott gyilkosok vallomásából, bár a hercegek nagy előrelátással a főszereplők kihallgatását zárt helyen végezték.

Mint érdekes adalékot nem mellőzhetem el azt az epizódot, amely Johanna avignoni tartózkodása idején játszódott le. Bertrand de Pezaret és neje ebben a korban kedvelt költők voltak és vándorlásuk közben eljutottak Avignonba. Többek közt megfordultak Johanna udvarában is és mivel indíthaták volna meg jobban a szerető feleség szívét, mintha András erényeiről, jeles tulajdonságairól és haláláról dalolnak neki. Megajándékozták őket, de lelkükre kötötték, hogy ne érintsék többé András énekükben. A bűnös asszonyt bántotta férje véres emléke.

Megfontolásra méltó körülmény az is, hogy Nagy Lajos és Erzsébet özvegy királyné állandóan férjgyilkosnak nevezik Johannát. Bár a fájdalom könnyen igazságtalanná teszi az embert, mégis feltűnő, hogy épen a feleséget illetik ezzel a szörnyű váddal. Nem képzelhetjük ezt el másként, mint hogy alapos értesülést szereztek a nápolyi magyarok útján a gyilkosság körülményeiről. Nagy Lajos a pápához írt első levelében a hercegeket is vádolja, míg a következőkben a vádat elejti ellenük, a királynő ellen azonban mindvégig fenntartja.

Befejezésül hivatkozom még a krónikák azon adatára, hogy Tarentói Lajost, akivel kötendő házassághoz a királynő több ízben kérte a pápai diszpenzációt, úgy kellett beerőszakolni Johanna szobájába. Lajos herceg vágyódott a trónra és azt csak a Johannával kötendő házasság révén érthette el s most mégis visszaborzad a gondolattól, hogy a királynőnek férje legyen. Nem gondolhatunk-e joggal arra, hogy most és házasságuk egész folyamán a mult emléke állt a férj és feleség közt? Jakab, a harmadik férj, egyenesen férjgyilkosnak nevezte nejét, miként ez V. Orbán pápához írt levelében elpanaszolja. Ezzel szemben azonban Johanna védői azt hozzák fel, hogy Jakab nem volt beszámítható. Megengedjük, de honnan vette ezt a súlyos vádat évtizedekkel a gyilkosság után, ha az nem volt benn még mindig a levegőben?

Felsorakoztattam érveimet a kérdés eldöntésére és azt hiszem, mindenki

meg van győződve az elmondottak alapján, hogy Johanna részes volt férje halálában. Azt nem bizonyíthatjuk rá és nem is hisszük, hogy a gyilkosság eszméje tőle származott, de neki tudnia kellett az előkészületekről és a gyilkossághoz hozzá kellett járulnia, vagy pedig hitelt adunk Johanna bírának, hogy ami gyanús dolog szól a királynő mellett és bizonyítható, «az nem a királynő romlott szándékából és akaratából, hanem varázslat és mesterkedés erejéből történt, melyeknek törekeny női természete nem tudott és nem birt ellenállni».

(Villani M.)

Miskolczy István.

BALASSI.

*Golyó találta kinn a vár alatt
s forró szíve lassan bénulni kezdett . . .
Ágya körül nem álltak sorfalat,
csak két barátot látott s egy keresztet.*

*S a vére míg csöppenként elfogyott,
tűnő tudatán átfutott az élet:
bujdosás, gond, bánat, száz befagyott
remény és hány nem teljesült ígérel! . . .*

*Bécs, Lengyelhon még egy mosolyt kicsalt,
majd régi zsoldárt kezdett súgni ajka;
kábult jülébe zeneszó rivallt;*

*csaták, utánuk csók és tele kanná . . .
És úgy érezte utolsót sóhajlva,
hogy tört szemét lassan lefogja Anna.*

(Szeghalom.)

Fülöp Károly.

CIMERFORDITÁS.*

AZ IGAZAT megvallva, Belényesi Orbánt nem igen szerették a faluban, mert, ámbár odavalósi volt, mégis mindig olyan idegenforma maradt. Lehet, hogy azért nem tudott soha igazán összemegedni a dobosi népekkel, mert az apja egykor parádéskocsis volt az uraságnál s Orbán gyerekkorában nem a falusi gyerekekkel, hanem a kastélybeli kis úrfiakkal játszott : ő tanította meg őket verébfészket szedni, bodzafapuskát csinálni, madárnyelven beszélni. A kis úrfiak aztán egyszer — miért, miért nem — az apjukkal meg az anyjukkal együtt el-kimentek a kastélyból, idegen kézre jutott a kastély meg az egész dobosi uradalom s Orbán cimborák nélkül maradt. Akadni, bizonyosan akadtak volna új pajtások, de Orbán olyan magánakvaló gyerek lett s mikor legénnyé serdült, akkor sem igen barátkozott a többivel. A falusiak mindig azt mondogatták róla, hogy : nagyon magánakvaló rátarti ember ! Orbán pedig sohasem törődött azzal, hogy mit beszélnek róla s mint napszámos-ember csendesesen édegélt, szépen megöregedett s vénségére, mikor már a nehezebb munkát nem bírta, beállott csósznek az uradalomba.

A minap egy délelőtt a jegyző úr kiüzent a törökdombra az öreg Belényesi Orbánnak, hogyha lesz ráérő ideje, nézzen majd be hozzá, mert szeretne vele beszélni. Az öreg Orbán, ámbár nem sejtette, hogy mi dolga lehet vele a jegyző úrnak, a kunyhóját s a holmiját rábízva a hú Bodrira, az ispán úr engedelmével még aznap délután beballagott a faluba s beállított a jegyző úr irodájába.

A jegyző úr, aki maga is túl van az ötvenen s így már tudja, hogy az öregeket illik megtisztelni, nyájasan fogadta, leültette s így kezdte a szót : — Nézze, kend, van nekem a vármegyeházán egy jóbarátom, aki levélben azt kérdezi most tőlem, hogy : vannak-e itt Doboson a falusiak között Belényesi nevezetűek s ha vannak, mit tudnak az őseikről, az eleikről? Nos, kend az egyetlen Belényesi, hát azért hívtam fel kendet, hogy megkérdezzem : tud-e kend valamit a familiájáról?

Az öreg Orbán, mivel a vármegyeházáról tudakozódtak a familiája után, néminemű gyanakodással hallgatta a jegyző úr váratlan kérdését s felelet helyett nagyokat pislogva s nagyokat hümmögve hallgatott.

A jegyző úr mindjárt kitalálta a hallgatás okát s megbízatta az öreget : — Ne tartson kend semmitől sem ; az én barátom nem finánc, hanem levéltáros ! Elmondhatja hát egész bátran, hogy mit tud kend a családjáról!

* Mutatvány a jeles elbeszélőnek a Franklin-Társulat kiadásában most megjelent *Eggedül* c. kötetéből.

Az öreg Orbán lehorgasztott fejvel egy kicsit még gondolkozott, aztán lassan s közbe el-elhallgatva, szaggatottan ezt mondta a jegyző úrnak: — Azt tudom, uram, hogy az apám parádéskocsis volt a kastélyban. Régen meghalt... Az édesanyám nem idevalósi leány volt; a kastélyban szolgált, onnét vette el az édesapám. Ő még előbb halt meg, mint az apám... Volt két kis testvérkém, azok is meghaltak... Aztán nekem is volt feleségem, az is meghalt. Két gyerekünk is volt, azok is meghaltak. Őregségemre hát egészen magamra maradtam. Csak ennyit tudok a családomról... Nem sok, de szomorú...

A jegyző úr megilletődve nézett az öreg Orbánra s vigasztalni kezdte: — Hja, a jó Isten, aki az életnek és a halálnak ura...

Belényesi Orbán felvetette a fejét s szelíd szóval közbevágott:

— Hiszen, nem zúgolódom én, tekintetes uram! Megnyugszom Isten akarataiban s bizony mondom: örülnék, ha már engemet is elszólítana. Megértem már én is a halálra. Hiszen: hetven esztendő szinte sok is a szegény embernek...

— No, no — szólt a jegyző úr — hiszen ha megöregedett is kend, látom, egészséges s jól bírja magát!

Az öreg Orbán legyintett a kezével:

— Nem ér már az én egészségem egy pipa dohányt sem. Ha partnak megyek, elfulladok s olykor-olykor úgy megszédülök, hogy még feketébbnek látom a világot, mint amilyen!

Erre a jegyző úr egy kicsit elkomorodott, de csak erőt vett magán s megint meg akarta vigasztalni az öreget s vele talán magamagát is:

— Hát ez a megszédülés még nem nagy dolog! Olykor-olykor magam is megszédülök. Azt mondják a doktorok, hogy az érelmeszesedéstől van s jódpirulákat szedek. Ha kend beszélne a körorvos úrral, kendnek is írna valami orvosságot s megmondaná, hogy mitől óvakodjék, ha hosszúéletű akar lenni a földön!

Orbán erre nem szólt semmit. Mit is mondhatott volna?! Hiszen azt, hogy a halál ellen nincs orvosság, csak nem mondhatta a jegyző úrnak, aki ámbár azt tartja, hogy a jó Isten az életnek s halálnak ura, lám, maga mégis pirulával él!

A jegyző úr, mintha az öreg hallgatása eszébe juttatta volna, hogy igazában nem is az érelmeszesedésről akart az öreggel beszélni, megkérdezte: — Nos, azt tudja-e kend, hogy: ki volt az öregapja?

— Annyit tudok róla, uram, hogy őt is Belényesi Orbánnak hívták, mint az apámat meg engem. Egyebet nem tudok róla.

— Aztán az öregapjának az apjáról hallott-e kend valamit? Nem beszélt róla, vagy az eleiről kendnek az édesapja valamit? Valami históriát? Valami mesét?

— Nem tudok én, uram, semmit! Sohasem hallottam én az öregapám eleiről semmit sem.

A jegyző úr itt elővette a vármegyházáról jött levelet s bele-belepillantgatva így szólt:

— Az én levéltáros barátom mostanában ráakadt egy alázatos instanciára, amelyben egy belényesi Orbán nevű dobosi jobbágy az 1736-ik esztendőben arra kérte a nemes vármegyét, hogy : szerezzé vissza neki ősi birtokait. Ebben az instanciában ez a Belényesi Orbán azt mondta, hogy : ő a batkai várúrnak, Belényesi Orbánnak a dédunokája ! A nevezett nemes úr ugyanis Rákóczi György urunkkal, mikor ez lengyel király akart lenni, hadrakelt, szerencsétlenül rabságba esett, ott halt meg s hogy a lengyelek betörték ránk, várát s minden javait felperzselték. A felesége a kegyetlen martalócok elől egyszülött félesztendő fiával éjnek éjtszakáján ide, egy dobosi jobbágyához menekült ; a gyenge úrasszony felfázott, beteg lett, rövidesen meghalt s egészen árva kis fiát ama hű jobbágy nevelte fel a maga gyerekeivel egyformán s így a nemes, nemzetes és vitézlő Belényesi Orbán úr egyszülött fia jobbágy-sorba jutott ! A nemes vármegye 1736-ban nem csinált ebben a dologban semmit se, mert hiszen ha a falusiak bizonyították is, hogy emlékezet szerint igaz, amit ez a szegény jobbágygyá süllyedt Belényesi Orbán instanciájában elmondott, az uradalmakat száz esztendő múltán úgy sem szerezhette volna már vissza, mivelhogy Dobos, Forró, Telkes, Teszölc, Várhida, Őrszállás királyi adománylevéllel már régesrégén más uraságok kezén volt ! A dobosi birtok például 1736-ban épen a vármegye akkori főispánjának a kezén volt . . .

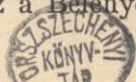
Az öreg Belényesi Orbán lelke mélyéig megrendülve, halálrasápadtan hallgatta a jegyző úr szomorú meséjét. Megfáradt szíve szinte hangosan vert s mélyenülő szeme könnybelábbadt. Hogy az ő őse várban lakó nemes nagy úr volt és íme az utód csőszkunyhóba szorult koldus paraszt lett ? !

A jegyző úr rápillantott az öreg Orbánra s látva, hogy ez elhalóvnyodott, fordítani akart egyet a dolgon :

— Hát, nézze kend, én nem mondom, hogy kend is ennek a Belényesi Orbánnak az ivadéka ; hiszen a mátrikulák nagy része elveszett, elégett. Aztán meg most már úgyis minden mindegy ! Mert ha 1736-ban nem lehetett már igazságot tenni, most már meg épenséggel nem lehet semmit sem csinálni ! Az én levéltáros barátom is csak azért keresi ezt a dolgot, mert azt mondja, hogy nagyon érdekes volna tudni, hogy : a mostani szegény emberek között hány ősnemesi család ivadékai tengődnek ? !

Az öreg Belényesi Orbán már nem is igen hallgatta a jegyző úr szavát ; gondolata az elmúlt időkbe szállott, lelke a batkai várban járt, aztán a Kárpátok felé nyargalt Rákóczi György után, mintha meg akarta volna állítani ott a lengyel koronáért hadrakelt szép sereget. Ó, jó Isten, miért is akart Rákóczi György urunk lengyel király lenni ? ! . . .

A jegyző úr aztán megegyeszer ajánlotta Belényesi Orbánnak, hogy kérjen a körorvos úrtól valami pirulákat s szelíd szóval elbocsátotta maga elől az öreget. A jegyző úrnak különben, amint utána nézett, eszébe jutott, hogy csakugyan ez a Belényesi Orbán, akinek ma már

semmi vérrokona sincsen, valahogy mindig kirítt a parasztok közül, mindig különbnek látszott azoknál s nem is igen tartott velük se barátságot, se komaságot, se atyafiságot.

Belényesi Orbán a községházáról a nagy utcán végighaladva, a törökdombon lévő kunyhója felé igyekezett. Máskor, ha végig ment a falun, nem pillantott be egy parasztház udvarára sem. Nem tartotta magához méltónak, hogy kíváncsi legyen s benézegessen. Most ákaratlanul be-betekintett az alacsony kerítések felett, mintha azt találgatta volna magában, hogy : melyik jobbágyi portán halt meg várából kivert őszanya s melyik udvaron játszadozott egykor annak jobbággyá süllyedt egyszülött kis fia. Az is Belényesi Orbán volt . . .

Mikor a kastély kerítésének kertje mellett haladt az öreg, megállott egy pillanatra s mintha partnak sietett volna, elállott a lélegzete s feldobogott a szíve. Ó, hát ez a kastély s ez a régi kert is valaha az ő ősenek birtoka volt s azok az úrfiak, akikkel egykor ő itt madárfészket szedett, azok is csak olyan bitorlófélek voltak itt?!

A törökdombhoz érve, az öreg nagyon sietve haladt fel. Úgy érezte, jó lesz minél előbb behúzódni a kunyhójába, nehogy szívéből felfakadó könnyeit meglássa valaki. Mert, igazán, ki értené azt meg, hogy az öreg csősz elsiratja az őseit s magamagát?! És ki értené azt meg, hogy egy vén parasztnak megfájdul a szíve, ha megtudja, hogy elei nagy urak, vitézek voltak és Dobos, Forró, Telkes, Teszőlc, Várhida, Őrszállás talán most is az övé volna, ha Rákóczi György urunk valamikor háromszáz esztendővel ennekelőtte, nem akart volna lengyel király lenni?! . . .

Amint felért a törökdombra, az öreg Orbán nagylihegve megállott s széttekintett. Észak felől fekete felhőfoszlányokat kergetett a felszél : mintha Rákóczi György szétszórt serege menekedett volna . . . Napkelet felé meg, a láthatár szélén ott kékllett a messzeségben a batkai hegy, melyről a régi vár romjait is elpusztította már az idő ; a hegy lábától aztán idáig, a dobosi törökdombig, a nagy síkon a lemenő naptól ott búcsúzkodtak aranyos ruhában a teszőlci magas jegenyék, a forrói kanyargó patak fényes habjai, a várhidi karsú templomtorony, az őrszállási, telkesi és dobosi sárguló vetések s az esti szélben suhogó zöld tengeri táblák.

Az öreg Orbánnak a torkában vert a szíve s behunyt szemmel is úgy látta, hogy a batkai hegytől idáig minden feléje indul, feléje jön, mintha minden köszönteni akarná jogos urát! . . . Orbán megszedült az örömtől, térdreomlott s ölelésre szétárt karokkal arcra borult elei földjére.

A hú Bodri aztán egész éjszaka keservesen vinnyogott és tutult, mintha Dobostól a batkai várhegyig mindeneknek tudtára akarta volna adni, hogy : meghalt az utolsó Belényesi s hült tetemeit a jobbágyivadékok immár elhantolhatják a földnélküliek áldoít földjébe . . .

Bartóky József.

ZSUZSÓKA ISKOLÁBA MEGY.

Jaj, esik az eső, micsoda rút idő!

Szél is dudál. Be csúf egy reggel.

Elküldjük-e az iskolába,

Vagy mit csináljunk a gyerekekkel?

Sápadt szegény, a szeme bágyadt,

Köhög is még.

Nem tudsz sütni napocska?

Majd szólok Szélanyónak, kösse be fiait

Egy jókora nagy zsákba és ne eressze ki...

Kávét se kérsz, galambom? No muszáj. Csak egy kortyot.

Egy kortyot, csak egy kortyot:

Édesanya kedvéért!

No még egy kortyot, ezt meg

Édesapa kedvéért.

És egyet bátyókáért, egyet Tomi kutyáért,

Egyet meg magadért is, Zsuzsóka, kicsi lányom.

A kijlít meg ide tesszük a tűzórai mellé.

Igy jó lesz, úgy-e jó lesz? No ládd.

Hisz jól aludtlál és nem fáj, úgy-e semmi?

Ne idegeskedj, kedves, hiszen még félnyolc sincsen.

Meleg kabátot adj rá, és sált is a nyakába.

Jól gombolkozz be, lelkem, cudar idő ez máma

S az ernyőd is úgy tartsad, édes kicsi virágom,

Hogy jobbra is láss, balra is,

És fordulj néha hátra.

Vigyázz a villamosra a Zsigmond-utcán végig,

Meg az építkezésnél térj ki, kicsi ágam

S ha átvádolsz az úton, az autókra ügyelj csak,

Alattomosan jönnek, gonosz, dühölt kutyák

S a füledbé csaholnak, hogy megijesszenek.

De te csak menj szép bátran és Isten vezéreljen!

Az ablakból is látni, hogy lódul meg az ernyő

A szélben, és az eső mint veri pici lábát.

Ó, Szél, kegyelmezz néki! Eső, ne verd a kedvest!

Az erősekkel birkózz, ez kicsike gyerek,

Pár napja kell az ágyból, (a chilusok nem tiszták,

Harminchét kettő-három tized a hőmérséke)

Napfény kellene néki Meránban, vagy Mentonban

És pihenni egy évig, — de, Istenem, miből?

Ó, Szél, kegyelmezz néki! Istenem, vezéreljed!

Jaj az ilyen apának, ó százszor jaj neki,

Csak írni tud és sirni, gyötrődni és zokogni

S ez minden, amivel a gyerekeit szereti.

Majthényi György.

Hekler Antal: Leonardo da Vinci. (Napkelet könyvtára 20—21. szám, s^o, 195 I. és XXXV tábla.) A reneszánsz művészi törekvéseinek betetőzését, művészi akarásának kiteljesülését három, fároszként ragyogó név jelzi: Leonardo da Vinci, Michelangelo és Raffael. Három név és három különböző világ, annyira különböző tehetségűek, különböző temperamentumúak ezek az őserejű, halhatatlan geniek, akik a művészet számára új utakat, új irányokat jelentenek. Alig mult egy éve, hogy az egyik heroszna, Michelangelonak életét és működését avatott kézzel és ihletett megértéssel tárta elénk szép könyvében Hekler Antal, a budapesti egyetem művészettörténeti professzora, s most ennek a triászának a második tagjáról, Leonardóról írt könyve fekszik előttünk.

Heklert kétségtelenül vonzzák a művészettörténet kiemelkedő, határkövet jelentő nagy mestereinek alakjai, akiknek életében és működésében nem csupán a műtörténet egy-egy fejlődési fokának a betetőzését, hosszú időkre való iránykiszabását látja, hanem belső, értelmi és érzelmi világuk gondos analizálásával, teremtő erejük komponenseinek pontos felfejtésével, működésüknek koruk szellemi mozgalmába való kritikai beállításával egyszersmind a művészek korának szellemtörténeti képét is megrajzolni, föltárni igyekeznek, melyben ezek a nagy művészek testi-lelki képességeiknél, elhivatottságuknál fogva «messze előljáró fényoszlópok» szerepét játsszák.

Egyik könyvében az ókorok talán legnagyobb művészegyéniségét, Pheidiaszt állította elénk, akinek hézagos és sokban is sokszor ellenmondó adatokból rekonstruálható élete és művészete nemesak az antik művészet egyik legizgatóbb és legérdekesebb problémája, de az antik históriának is egyik teljességgel le nem zárt fejezete, hol pro és contra nagy tűzzel és elszánt érveléssel, folyik ma is a harc. Hekler a negatív álláspontját képviselő tudósokkal szemben, akik Pheidiaszt már-már pusztán névvé redukálják, nem kis

sikerrel küzd Pheidiasz nevének és már régebben elismert oeuvréjének épségben tartása, csorbíthatatlansága mellett. S bár könyve épen ezért a maradinak látszó, de kellően megokolt s őszinte meggyőződéssel vallott véleményért a másik oldalról erős kritikában részesült, a pör — nagy valószínűséggel — Hekler és a vele egy nézetet vallók javára fog egykor eldőlni.

A művész külső, tényekben és adatokban jelentkező életének és belső, érzelmi és értelmi tevékenységében és műveiben megnyilvánuló lelkialkatának egybeforrasztása, egységes kép keretében való tökéletes megrajzolása a legnagyobb értéke Hekler: «Michelangelo»-ról szóló könyvének. Igaz, hogy Michelangelo szertelenül hullámzó, túlzottan szubjektív lelki életének folytonos, őszinte kitérésekben jelentkező külső jelei, melyek egyfelől saját írásiban és verseiben jutnak ditirambikus erővel kifejezésre, másfelől a kortársak feljegyzéseiben nyerne inkább rosszszaló, mint dicséző megemlítést, talán minden más művésznél tökéletesebb, életével és műveivel jól kiegészíthető képet nyújtanak Michelangelo legbensőbb és legtitikosabb lelki én-jéről. De az viszont Hekler érdeme, hogy erről a nyughatatlan, folyton önnön tüzeiben emésztődő és gyötrődő titáni lélekről oly összefüggő, megértő és megértető, a legtitikosabb rejtekekbe is a logika erejével és a csodáló szeretet melegével bevilágító, meggyőző képet tudott az olvasók elé tárni.

Ezek után érthető kíváncsisággal és várankozással vettük kezünkbe az új «Leonardo»-kötetet s már itt meg kell állapítanunk, hogy Hekler új művében sem csalódtunk. Pedig Leonardónak az embernek és a művésznek külső életét és belső én-jét megrajzolni, összefüggésbe hozni, az eddigieknél is nagyobb feladatot rótt a szerzőre. Leonardo, bár rengeteg írás, feljegyzés maradt utána, lemeztelenített, magáról megfeleltkezett lélekkel seholsem mutatkozik. «Michelangelo megrázó szubjektívizmusával szemben, Leonardo lelkét szinte emberfölötti önfegyelem páncélával

vértelve, mindig objektív akart és tudott maradni.» Objektivitását szellemi megnyilvánulásának minden kis mozzanatában megőrizte s lényé, egész valója bizonyos fokig ma is rejtély a kutató számára. Magarákényszerített, jól beidegzett önfegyelmé minden szubjektív izgalmat, minden nagy és kicsinyes szenvedélyt kérlelhetetlen erővel tudott lényétől távontartani. Csak kutató szenvedélye és ebből eredő éles megfigyelő képessége él és uralkodik benne, melynek segítségével kortársait is meg a magateremtette, a képzelete szülte alakokat is a legélesebben, a legtárgyilagosabban tudta megítélni és megformálni. Hozzájárul a Leonardóról festett kép megalkotásához még az a nehézség is, hogy Leonardo a «dázás, mindent magához ölelő ismeretszomj» embere volt, ki minden irányban egyetemes ismeret elérésére törekedett, és pedig személyes kísérletezés, tapasztalat útján. S ha kísérletezéseiben, megfigyeléseiben számtalan új eredményre jutott, melyekkel egész sereg tudományzakban megérdemli az alapító, a mester nevet, a művészetben is tulajdonképpen csak az alkotás: a tervezés és föltalálás érdekelte, «a kivittelt szolgamunkának minősítette». «A koncepción túl a művészi alkotás legfőbb technikai probléma» volt számára s annak kivitelét, ha csak valami különösebb eljárással nem próbálkozott, legszívesebben tanítványaira bízta. Ezért maradt annyi munkája befejezetlen, vagy csak odavetett vázlat, pusztá terv. Az egyetlen művész, aki tervek, vázlatok, befejezetlen művek alapján került oda, ahova a legnagyobbak is befejezett, kiérlelt művekkel kerültek: az egyetemes emberi művészet legtetefjére.

Ennek a változatos pályát megfutó, minden után érdeklődő, rendkívüli befogadó, megfigyelő és tervelő képességgel megáldott művésznek az életét foglalta össze Hekler új könyvében. Őt fejezetben játszódik le előttünk Leonardo csodálatos lelki gazdagságú, megfigyelésekben, kitalálásokban és tervezésekben hihetetlenül eredményes élete, attól kezdve, amikor mint alig 14 éves gyermek, az apai házban nyert gondos oktatás jól megőrzött eredményeivel Verrocchio műhelyébe kerül, hogy korán jelentkező művészi hajlamait Itáliának akkor legnevesebb tanítómesterének útmutatása mellett fejleszthesse, megérlelje. Látjuk már mint elismert művésznagságot Milanóban, Lodovico il Moro udvarában, ki egy-

aránt ellátja művészi, mérnöki és fel-találói ambícióját foglalkoztató fel-
adatokkal. S valóban az itt eltöltött 18 esztendő Leonardo életének eredményekben leggazdagabb évei. A milánói dóm építése, a Sforza-émlék, az Utolsó vacsora, alkotó művészetének erejét hirdetik, míg elméleti művei (a «Trattato della pittura», továbbá az emberi és állati anatómiáról szóló, s a különböző fizikai megfigyeléseit tárgyaló feljegyzései) szellemének sokoldalúságáról tesznek tanúságot. Lodovico bukása után rövid ideig Velencében, Mantovában tartózkodik, majd hat esztendőig Firenzében él, mely időből több mint másfél esztendőt az őt nagyon megbecsülő Cesare Borgia szolgálatában tölt. E korszakának művészi emlékei az «Anghiari csata» kartonja s a csodás, rejtelmes szépségű «Mona Lisa». Ezután kisebb kihagyásokkal ismét közel öt esztendőt tölt Milanóban, hova Chaumont marsallnak, a francia helytartónak meghívása szólítja. Ennek a korszakának művészi emlékei «Ker. szent János» és «Bacchus» című képei. Ezután több mint három esztendőig él Rómában Giuliano de Medici udvarában; ennek halála után pedig I. Ferenc francia király meghívására a franciaországi Amboise-ba költözik, ahol azonban már a második év végén 67 esztendő korában utóleri a környörtelen halál. (1519 május 2.)

Ebben a keretben foglalja össze Hekler Leonardónak, a művésznek, s Leonardónak, a sokoldalú tudósnak művei útján való jellemzését. Az «Utolsó vacsora» mesteri méltatását már ismerik olvasóink (megjelent a Napkelet 1927. évi december 1-i számában), s Leonardo többi munkája is hasonlóan avatott tollal megírt ismertetésre talál. Két eredményét e megállapításoknak itt is helyénvalónak véljük kiemelni. Az egyikben a Szépművészeti Múzeumnak sokak által Leonardónak tulajdonított bronz lovasszobrocskáját utalja át meggyőző érvek és analógiák alapján a közvetlenül Leonardo után következő művésznemzedék körébe, melynek fantáziáját Leonardo ágaskodó lovaszobor koncepciói (Sforza és Trivulzió-émlékek) ugyancsak foglalkoztatták és megtermékenyítették. A kis szobor mesterének nevét kideríteni a jövő kutatás feladata. A másik helyen Hekler azzal a felfogással száll szembe, amely az «Anghiari csata» zászlóharcot ábrázoló csoportjának Rubens által készített és a párisi Louvreban őrzött

krétarajz-másolatában az eredeti hű, minden tekintetben pontos reprodukcióját látja. Meggyőzően mutat itt rá a Rubens által a Sixtus kápolna profétáiról és sibylláiról készített másolatoknak Rubens eredeti stílusát megőrző és fenntartó karakterére, mely szerint Rubens másolását inkább interpretálásnak, mint hű s az eredeti minden stílus-sajátságát megőrző másolásnak nevezhetjük. Bizonyos tehát, hogy az «Anghiari csata» Rubens másolta részlete is feltűve van rubens stíluselemekkel, melyeket eltávolítva juthatunk csak az emlék Leonardo-féle megfogalmazásához.

A művészeti részletek gazdagsága mellett, Leonardo technikai felfedezései, próbálkozásai, megállapításai (repülőszerkezetet gyárt, szivattyúkat, vízemelő gépeket, hidraulikus ébresztő órákat tervez, felismeri az egyenletes gyorsuló mozgás törvényét, kimondja a «nap nem mozog» törvényét, foglalkozott az apály és dagály okaival és törvényeivel stb.), valamint az anatómiában tett felfedezései (elsőnek ismeri föl az izmok akarati és reflexmozgása közötti különbséget, elsőnek mutat rá a vér keringésére stb.) is beható ismeretetre és méltatásra találnak a könyvben.

Hekler mindvégig emelkedetthangú, magvas és alapos, a tárgy felett szuverénül uralkodó kalauzként vezeti az olvasót Leonardo életének külső és belső eseményei között s könyvét Leonardo egyéniségének pompás, mélyre-világító, sok titkos lelki rekeszt feltáró méltatásával zárja. (VI. fejezet.) Ennek a csodás embernek, nagy művésznek és nagy feltalálónak és gondolkodónak megismeréséhez jobb kulcsot Hekler könyvével nem ajánlhatunk.

A «Leonardo irodalom»-ra vonatkozó rövid tájékoztatás és gondos névés tárgymutató emeli a kötet használatosságát.

A kötet kiállításáért, gondos illusztrációiért a pécsi «Dunántúl egyetemi nyomdájá»-t illeti a dícséret. —N.—

Prohászka Ottokár Missziós körlevelei. Sajtó alá rendezte: Farkas Edith S. M. Budapest, 1927. Kiadja a Szociális Missziótársulat. Prohászka Ottokár életében a Szociális Missziótársulat részére havonként egy-egy körlevelet szokott kibocsátani. Ezeknek a missziós leveleknek kegyeletes gyűjteményét gondozta sajtó alá a társulat alapítófőnöknője: Farkas Edith.

A kötetből mindenekelőtt a *misztikus* Prohászka Ottokár finom, emi- nenter vallásos lelkisége bontakozik elő. Szinte természetesen, hogy mint minden megnyilatkozásában, ebben is, Prohászka Ottokár misztikus lélek- jegyének ez az «erőteljes érzése és boldogító szenvedélye» világít át. Ebben fogant az egész könyv világnézete és hangulata, melyet szinte program- szerűen jeleznek Prohászka szavai: «Mikor azt mondjuk, hogy: hiszek benned, Uram, mintha csak májusi napkelten csüggné s ittasulna meg szemünk s mintha minden énekelne bennünk».

De van ezen az immanens Prohászka- arcon kívül egy másik Prohászka-arc is a kötetben s ezen az arculaton úgy- szólván legerősebb és legjellemzőbb a *szociális* vonás. Elméletileg nincs rendszere ennek a szociális gondolatnak, eredetét illetőleg teljesen evangéliumi s a mai nehéz szociális viszonyok között úgy hat, mint mikor «éjjeli tavon égi fények járnak». Határozottan nincsen kifejezve, de a levelek ki nem mondott mélyéből kiérzik Prohászka Ottokár szociális gondolkozásának iránya, amely családottan fordulva el a történeti rendszerek elveitől, jó törvényeket és szociális érzékű társadal- mat sürget: «Tegyen mindenki közül- lünk valamit az őt környező bajok ellen; vesse el, ha csak egy aranymag- vát az irgalmas, gyakorlati szeretetnek: biztos, hogy ilyen vetés után az aratás készül s akkor majd «örvendéssel hozzuk kévéinket».

Ebből a szempontból tekintve a tevékeny lelkiség gazdag és világító kalauza ez a kötet. Mindazok a problémák, melyeket a magyar élet belső lelke 1912-től 1927-ig fölvetett és ki- győrtöt magából, benne vannak e missziós levelekben, mégpedig nem- csak létünk tényében megvilágítva, hanem megoldásuk irányának útjai felé beállítva. Hogy ez sokszor csak a kívánt cél megsóhajtása, hogy a problé- mák néha erősebb árnyékúak, mint a megoldás távlati világossága, ez nem zavarja meg azért azt az erkölcsi ma- gasságot, melyre Prohászka Ottokár nagy lelkét felemeli az élet szociális megjavításának ez az evangéliumi vágya. A kereszténység mindig aktuális szellemének legragyogóbb tisztelete az élet nehézségeinek ez a Prohászka- i szolgálata, de egyúttal alap is, melyre rákivánczolt Prohászka működésének egyik legmaradandóbb jelentősége.

Ezért van ennek a könyvnek is igen sok élethez joga és az élet legfinomabb föladataihoz szóló küldetése.

Brisits Frigyes.

Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen-család története. Bpest, Alhnaeum, 1927. Nagyjában átfutva ezt a díszes kötetet, föltűnik az illusztrációk tömege. Nincs Erdélynek nagyobb városa, amelyről kép ne volna, szerepel sok magyarországi és külföldi város is, legtöbb természetesen a Bethlen-család birtokában volt kastélyokat, falvakat, az általuk emelt templomokat ábrázolja. A vonzó Keresd, Alsórátos, Bethlenszentmiklós, a marosparti Radnót több hangulatos képen jelenik meg.

Egyik lapról a Mezőség halmai mosolyognak reánk, másiktól épületek részletei: bolthajtások, díszes kapuk, erkélyek — megint máson alaprajzok: minden ízlés megtalálja a magáét. Sok az arckép, bőséges anyagot kap a grafológus a reprodukált aláírások között.

Gyönyörűek a régi ruhák, hímzések, varrottasok, a műtörténész örömmel nézheti az erdélyi ékszerek, úrasztali kelyhek, címerek képeit, a régi erdélyi könyvekből vett díszítmintákat.

Nemcsak azok a képek tartoznak a szöveghez, amelyek a család birtokában levő tárgyakat ábrázolják, hanem azok is, amelyeken Európá távoli vidékei jelennek meg, a családnak tudnillik számos tagja járt világot.

Zsigmond királyt kísérte római császárkoronázására az egyik Gergely, Londonig jutott tanulmányútján az a Miklós, aki mint gyermekifjú elkísérte a költő Zrínyit végzetes vadkanvadászatára.

De bármerre vetette is őket sorsuk, visszavágytak Erdélybe, és sajátágos végezt üldözte azokat, akik messzeszakadtak az ősi rögtől. Ferdinánd híve lett Szapolyai Jánossal szemben Elek 1526 után, Bécsben töltötte életének javát, aztán mégis haza kellett térnie, hogy szegénységben végezze életét. Szegénységre és kihalásra ítélte a bécsi tartózkodás a családnak több más odátévedt ágát is. Viszont B. Jánost most száz éve csak megperzselt a bécsi élet lángja, ő aztán elég fiatalon hazatérve, szerencsés örökséggel helyreüthette a csorbát s nemcsak maga vált takarékosná, hanem erre sikeresen buzdította az erdélyi ifjúságot is. Ugyanis a magyar ruházat mellett tüntetve az erdélyi ifjak pompásnál pompásabb ru-

hák viselésében vetelkedtek, s a fényűzés veszélyeztette anyagi helyzetüket. Gróf Gyulay Lajos erről így ír: «Egy szép reggel a kolozsvári ifjúságot magához kerette Bethlen János. Furcsának jött nekem, mikor belépve hozzá, az ajtó mellett legelőbb is Farczádit pillantottam meg, Kolozsvárnak akkor első magyar szabóját, ki épen mértéket vett barátimnak. Nagy kontóm volt már akkor Farczádinál, de nem vala mit tennem, amint a sor ütött, nekem is mértéket vett. Bethlen János előadta, hogy a szűk idők megkívánják, hogy húzzuk össze magunkat, ne pompázzunk, azonban folytassuk elkezdett magyar viseletünket egyszerű, olcsó fekete posztóból».

Ez a józan vonás annyira jellemző a Bethlen-családra, hogy ha tréfálni akarnánk, a család történetírójával szemben vitathatnók: de igenis, biztosan ebből a családból való az a XII. sz.-beli Bethlen nevű diák, aki Párizsban halt meg, hiszen az iskola részéről azt jelentették haza, hogy a fiú nem hagyott adósságot maga után.

Ha a szigorúan megállapítható igazság mellett akarunk maradni, akkor persze el kell fogadnunk Lukinich döntését: a Bethlen-család és a párizsi diák közt kapcsolatot nem ismerünk. A család így is elég régi, eredete a Besze-Gergely nemzetségre vezethető vissza. Neve épúgy, mint a Görgei-családban szokásos Jordán név, bibliai eredetű, Bethlehem helységről van véve.

Különös és ritka név, mégsem tartozik ebbe a családba valamennyi magyarországi Bethlen-család. Így pl. csalódni fog, aki ebben a kötetben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem történetét keresi, mert a híres fejedelem az *iktári* Bethlen-család tagja volt, s a két család közös eredete nem mutatható ki.

Nincs is szüksége idegen tollakra a bethleni Bethlen-családnak. Gazdagnak mutatja őket már az 1305-i birtokfölosztás, mikor 20 falu fölött osztzkodott három testvér. Tisztas állásokra emelkednek már ekkor is, Zsigmond korában a havasalföldi vajdánál jár követségben Gergely, aki később a török ellen induló seregben azt a megbízást kapja: ügyeljen, hogy zsoldosok és tiszték teljesítsék kötelességüket.

Közben pörösködnek a dézsi polgárokkal, akik le akarják rontani a családot malomgátjait, mert ezek akadályozzák a sószállítást a Szamoson, pö-

rösködnek halastavak, határvonalak fölött.

A ma élő Bethlenek őse egy másik Gergely, aki II. Ulászló korában halt meg. Ettől kezdve lassanként eltűnnek *Magyarországi* történetéből a Bethlenek, *Erdélybe* szorítja őket a nemzet balsorsa.

I. Rákóczi György bizalmasa volt Bethlen Ferenc. Ő dús hozományt kapott feleségével — a kimutatás szerint :

«— Vagyon egy szederjes bársony, hosszú lengyel palást, merőn nyesttel béltet, három renddel köröskörül arany peremmel hányt.

— Egy fekete bársony kis suba, az elei nyusztal béltet, az dereka nyesttel, két rend széles arany perem, három rend *keskeny* arany perem rajta».

Sok más fényes ruhanemű után jönnek az ékszeresek :

«— Egy rubintos, gyémántos, gyöngyös nyakbanvetőcske, közepin természetes smaragd ; 53 rubint benne, 25 gyémánt benne, 32 szem keleti gyöngy benne ; 23 darabba vagyon mindez.

— Kilenc arany gyűrű, ketteibe szafír, hármába rubint, hármába gyémánt, egyikébe türkiz».

És így folytatódik hosszasan a mozi illő pompa kimutatása.

Ugyanez a Ferenc kapta a bárói rangot III. Ferdinánd magyar királytól. Ferencnél is magasabbra, erdélyi kancellárságra emelkedett Farkas, János és János fia, Miklós. Jánost mint gyermeket már sokra tartotta Bethlen Gábor fejedelem, s azt mondta reá, hogyha saját testvérének, iktári Bethlen Istvánnak gyermekei nem volnának, örökbefogadná ezt a bethleni Bethlen Jánost. Ez a János éles ellenzékben állott II. Rákóczi Györggyel szemben a könnyelmű lengyel háború miatt, és mikor Apaffi rendelkezése megírta Erdély történelmét Bethlen Gábor halálától 1663-ig, bizony nem nagyon igyekezett a *Rákócziak* jónevének védelmére. Mint kancellár, az óvatos politikát pártolta. Átérezte a magyarországi elnyomatását, mégis ellenkezte a beavatkozást : nem bátorságos a magyarországi dologhoz eleget, mert *mi haszna volna abból a magyarországiaknak, ha velük együtt Erdély is elvesz!*

Részletesen foglalkozik Lukinich Bethlen Miklóssal, kinek vonzóan megírt emlékirata bő anyagot nyújt erre. Erdélynek akkoriban leghíresebb két tanára tanította őt : Kereszturi Pál és Apáczai Csere János. Kereszturi Pál

«mint atya gyermekével, úgy bánt tanítványával», a testi fenytiket alig használta, viszont bőséges alkalmat adott a gyermek játékedvének kielégítésére, ezzel elérte azt, hogy a tanulási idő teljesen lekötötte tanítványai figyelmét. Még több szeretettel emlékezik meg Bethlen Miklós másik tanáráról, Apáczairól. Apáczai a tudományt és könyvek olvasását úgy megszerettette vele, hogy azt senki és semmi ki nem űzhette elméjéből, a világnak jó, gonosz munkái és változásai közt is kívánva tanulni, valamikor lehetett, olvasott, még vadászó napjainak estéin is. Nehéz eldönteni, kinek válik nagyobb becsületére ez a dicséret : tanárnak-e, vagy megértő tanítványának? János alapította a székeljudvarhelyi református kollégiumot, ugyanő 13 diák tartására tett alapítványt Enyeden, 10 diák részére Marosvásárhelyt. Példáját követte fia, Miklós s előtűk és utánuk a család tagjainak egész sora szerepel a ref. egyházak és iskolák jötevői és gondnokai közt.

Miklós kancellár volt akkor, mikor újra a magyar király fennhatósága alá került Erdély. Ő féltve hazájának alkotmányát, Thökölyi betörésekor, hirtelen Bécsbe utazott, s Erdély kiváltóságlevelének aláírására birta Leopoldot. Így Bethlen Miklósnak kiváló érdeme van a híres Diploma Leopoldianum megszerzésében. Bécsben szerzett befolyását igyekezett Erdély javára használni, de a kiegyenlíthetetlen ellentét a bécsi udvar és a magyar nemzet, illetve Erdély érdekei közt őt magát is áldozatul kívánta. Rákóczi felkelésekor Bethlen Miklós a béke létrehozása végett röpiratot dolgozott ki «Noé galambja» címen.

Ezt a röpiratot ki akarta nyomtatni álnév alatt. Később visszakérte megbizottjától, ez azonban Rabutin generálisnak adta át. A generális pörbe fogatta Bethlent, de Bethlen védekezése olyan hatást tett az erdélyi rendekre, hogy azok el nem ítélték. Rabutin megüzente a rendeknek, hogy ő föltétlenül tudni kívánja, kicsoda hasonló árulója öfelségének, mint Bethlen Miklós, s azokkal is úgy bánik majd, mint árulókkal. A rendek a gubernium előtt tiltakoztak ez ellen, s megint nem ítélték el Bethlent. Végül mégis engedniök kellett. Rabutin kivégeztette volna az öreg kancellárt, de a gubernium a császár elé kívánta terjeszteni az ügyet. Őt évi fogság után így került Bethlen Miklós újra Bécsbe, ahonnan

többé haza nem térhetett. Bécsben, ahol 15 évvel azelőtt nyert grófi címet, újra megvizsgálták ügyét, s a magyar történelemnek egyik legtragikusabb ítéletét terjesztették a király elé. A kiküldött bíróság nézete szerint Bethlen Miklós nem követei el felségserést, tehát fej- és jóságvesztésre nem ítélték. *Tekintettel azonban arra, hogy «ez a Bethlen tanult és világlátott ember, aki esetleges követelőzésével és visszaélésekre alkalmul szolgáló tanultságával a jövőben még sok bajt okozhat» fogsáslék meg erdélyi kancellárságától, enyhe fogságban kell tartani Erdélyen kívül élte fogytáig saját költségén.* Mivel pedig ez az ítélet ellenkeznék az Erdélyben kimondott halálos ítélettel, ezt a határozatot nem kell közhírré tenni, mikor egyébként minden megtörtént, hogy ez «a nyakas nemzet félelem és rettegés által engedelmességből tartassék». Tanult, világlátott embert másutt az államügyek intézői közé emeltek volna, a sajtóságot magyar viszonyok közt Bethlen Miklóst emiatt fogságban tartották 14 éven át haláláig. Valóban nemzetünk tragédiájának egyik legszomorúbb jelenete. Ennek a szomorú fogságnak egyik kedves virága Bethlen Miklósnak az a levele, melyben lányunokája születésekor vizsgasztalásul írja fiának: Okos embernek lánya leszen először.

Míg Bethlen Miklós Erdély közéletében vívta harcait, azalatt egyik rokona, Bethlen Farkas ki akarta egészíteni Erdélynek Bethlen Jánostól írt történetét. Évtizedeken át dolgozott kedvenc témáján testvérével, Elekkel együtt. Halála után öccse, Elek nyomdát rendeztetett be keresdi kastélyában, de a kiadás munkáját Thökölyi támadása miatt ő sem végezhetette el, száz év múlva folytatta ezt Erdélynek egy másik nagy fia, Benkő József.

Az utolsó kétszáz év is számos értékes Bethlent adott a magyar nemzetnek. Az 1848-i szabadságharcban a családnak 21 felnőtt tagja vett részt. A nőtagok közt is több kiváló akadt, pl. Bethlen Kata, de a család története ebben a korban anélkül is annyira elágazik, hogy a felsorolás is sok volna. Rokonságot köt az országnak csaknem valamennyi mágnás családjával és számos nemesi, polgári családdal. Ebben az útvesztőben jó kalauzok a könyvbe célszerűen betoldott családfák.

A család vagyonosságá, tagjainak műveltsége és hazafiassága magyarázza meg azt, hogy a családtörténet

Erdély művelődéstörténetével, de politikai történetével is csaknem egyet jelent, megírására ezért alig lehetett volna alkalmasabb személyt találni Lukinich Imrénél, aki Erdély történelmének egyik legalaposabb ismerője, s emellett kellemes előadó. A tudósoknak bő útmutatást adnak a jegyzetek, — a szöveg közvetlen stílusa laikus részére is mindvégig élvezetes olvasmánnyá teszi a munkát.

Török Pál.

Magyarország művészeti emlékei. Összegyűjtötte és a szövegrészt hozzá írta: **Divald Kornél.** Bpest, 1907. A királyi magyar egyetemi nyomda kiadása. Nehezen lehetne mostanában sok olyan magyar könyvet találni, amely akár a kiállítás izléses, szinte pompázó ragyogásában, akár a tartalom pontosságának fegyelmében és jelentőségének tudománytörténeti súlyosságában vetélkedhetnék Divald Kornél most megjelent munkájával. Az ember önkéntlenül is tisztelettel közeledik e kötet felé, amelynek teljességét nemcsak a benne foglalt történeti összefoglalás teszi ki, hanem az a tudós és ihletelt mult is, amely egy élet eredményeként sugározta e könyvben *Divald Kornél* pályájának értékösszegét.

Vége itt van az a könyv, amelynek eljövételét mindenki várta. Egyetlen hibája az, hogy későn jött, mert most eszmélünk rá, hogy mi az, amink volt s amiről így, ebben a történeti távlatban és összefoglalásban alig tudtunk. A sok tapogatózás, elméleti eltévelyedés, találgató feltételek után jóleső tudományos és nemzeti megnyugvásunkra szolgál, hogy ez a könyv mert és tudott olyan szinthezist adni, amelyből biztosan kikövetkeztethetjük a magyar lelkeség ironáló kultúrönását. Mert Divald Kornél könyvének az a legfőbb ereje s egyúttal bizonyító célja, hogy kimutassa, nemcsak művészet volt Magyarországon, hanem volt itt egy magyar jeggyel minősült és kibővült művészet is, amelynek eleven, magára valló történeti sodra és iránya volt, de teljes kifejlődéshez kiteljesedni nem tudott. Nálunk is voltak izlés- és stílusközpontok, amelyekben a magyar léleknek nemcsak a művelődésbeli fogékonysága, hatásokat elevenen fölvevő rugalmassága, hanem önmagától, saját történetisége létéből és feladataiból továbbalkult teremtő ereje lüktetett. Mértékelt nemcsak ütött, hanem szabott is. A tragédiájához tar-

tozik a magyar művészi életnek, hogy sohasem volt meg számára az európai nyilvánosság, amely elől igazolhatta volna nemcsak stílusbefogadó és fenntartó készségét, hanem elsősorban stílusgyéntető és fejlesztő tehetőségét is. Annál történelmibb súlyú a magyarságnak ez a stílusélete, mert hisz olyan ponton élt és él, ahol a legkülönbözőbb stílusok harcoltak a fennmaradásért s ahol végső elemzésben az európai és az ázsiai lélek hatásai találkoznak össze s küzdenek a kifejezésért.

Divald Kornélnak ezen a belső történeti, egyenes vonalúságon kívül, melyre ráépítette könyvét, másik érdeme: szolid megbízhatósága. Ez a könyv csupa becsületos, alázatos tisztelet a magyar művészet megnyilvánulásaival szemben. Egészen a mai napig haladó bámulatos, kritikus felkészültség, esztétikai ízlés és egyéni, közvetlen tapasztaláson alapuló megfigyelés támogatja azt a rajongó kegyeletet, amely szinte tudományos temperamentuma lesz Divald Kornél tollának. A magyar művészet történetét bizonyosan meg lehet és meg fogják írni mások is, de csak Divald Kornél eredményeinek útjelzései nyomán. Divald Kornél könyvében «a kövek beszélnek», a maguk belső, történetileg leélt s a jövő számára kialakított hagyományéletükkel. Semmiféle erőltetett és ráfogott elmélet nem zavarja őket. Még az író stílusszándéka is háttérbe szorul mellettségük s csak a plasztikai kiemelés világosságát s élességét szolgálja rajtuk.

Külön kell kiemelni a könyv művészeti kiállítását és felszerelését. Az egyetemi nyomda remekelt. Többet, jobbat, szebbet igazán nem lehet adni. A képek egyike-másika szinte keretbe, önállóságba kívánczok.

Ez a könyv megérdemelné, hogy nemcsak díszmunka maradjon, hanem propaganda útra induljon az egész világba a magyar lélek élethez való joga és igaza mellett. Nehezen lehet elgondolni, hogy az előtt, amit ez a könyv föltár, figyelem nélkül haladna el a nyugati világ. S így talán nekünk is eggyel több okunk lesz arra, hogy jobban ragaszkodjunk multunkhoz, amely nem fizetett elfeledéssel a mi feledékenységünkért, hanem mellénk jött s azokat a köveket szólaltatta meg értünk, amelyet sírköül szántak rólunk. r. s.

Maurice Paléologue: A cár országa a nagy háborúban. (II. és III. kötet. Genius-kiadás.) A szent Oroszország

tragédiájának tetőpontját és befejezését adja M. Paléologue, Franciaország volt pétervári nagykövete, művének II. és III. kötetében. Mint 400 évvel ezelőtt Burgio pápai követ megrajzolta jelentéseiben a sirba készülő Magyarország erkölcsi és politikai hanyatlását, úgy vetíti elénk Paléologue a világtörténelem legnagyobb összeomlásának, a cári birodalom bukásának eseménykomplexumait. A szerzőnek megadott az a különös szerencse, hogy egy hatalmas állami és gazdasági gépezetnek szétbomlását s szemtanú közvetlenségével és egy oly irányító fontosságú állás helyzeti előnyével szemlélhesse, amilyennel kevés emlékiró dicsekedhetett. Az a vérmérsékleti, világnézeti és mentalitásbeli különbség, amely az író racionális, klasszikus francia szelleme és a misztikus, romantikus orosz psziché között fennáll — épen az ellentétek objektíváló hatásánál fogva — csak növeli megfigyelésének élességét és ítéleteinek tárgyilagosságát.

E két kötet az 1915 június és 1917 május között lepergett eseményeket tárgyalja naplóalakban. De nemcsak a fontos és jellemző eseményeket regisztrálja, hanem a történetbölcselel pszichológiai éberségével az események hátterét és motívumait is elénk tárja. Épen az imponderabilitásnak kiemelésében és jelentőségüknek hangsúlyozásában van a kötet legnagyobb értéke.

— *Hogyan veszítette el Oroszország a háborút a front mögött?* — ezt illusztrálja Paléologue, a diplomata, az események jellemző csoportosításával. — *Miért veszítette el a háborút és miért omlott össze a cár birodalma?* — ezt fejtegeti Paléologue, a történetbölcse és pszichológus.

Valahogy így lehetne dióhéjba szorítani a szerző választát erre az utóbbi kérdésre: Oroszország elbukott, mert 1. az orosz autokrácia krízise egybeesett a háborúval. Ez az egyeduralmi rendszer már évtizedek óta zülloben volt, a háborúban, a nagy próba idején, pedig elérte rothadási mélypontját. Öröklött fogyatékosságai sorvasztóan hatottak a háborús ellenállás energiáira — és viszont: a háború csak kimélyítette és kirívóbbá tette a hibákat. Oroszországot — a szerző szerint — ez a belső katasztrófa tette tönkre. 2. Növelte a pusztulás iramát II. Miklós, a jólelkű, de tehetetlen és fatalista uralkodó, 3. ennek nagyravágyó, hisztériás és babonás felesége, aki misztikus hajlamait követve rászabadította a szeren-

csétlen országra Rasputint, ezt a démoni eréjű, kicsapongó Antikrisztust; 4. hozzájárult ezekhez a szláv lélek képzelődő és állhatatlan természete, mely kitartó munkára — s így a háború végigküzdesére is — képtelen, 5. nem kevésbé az orosz vezető-társadalomnak romlottsága, amelyhez csak a hanyatló Róma erkölcsi fertője fogható.

Amikor a gyárakban s a tömeglakásokban a nép milliói nyomorogtak, ugyanakkor a «felső ötszázak» dorbézoltak s egy-egy fogadóestélyre egész palmaerdőket varázsoltak elő. Az elválások, öngyilkosságok szinte Seneca-korabeli méreteket öltöttek és a cinizmus szatanikus mértékben korhasztotta a szalónok lelkét. «Egy forradalom többé-kevésbé mindig számadás és büntetés» — mondja Paléologue.

Bizonyos, hogy az orosz tragédia óta okulásért nem kell a francia forradalomig visszamennünk!

*

De van még valami ebben az emlékiratban, ami bennünket különösképen érdekel. Ez Paléologue szerepe a küzdelme a háború végsőig való folytatása a francia területi aspirációk s a román beavatkozás mellett. A világ-háború az ő számára: a világbéke- és szabadságszerető népeinek harca a germán imperializmus ellen. Elvakult német-gyűlölete elég gyakran ragadtatja az ilyenféle kitételekre: «Trepovnak mindenesetre megvan az érdeme, hogy gyűlöli Németországot.» Gyűlöli Kóburg Ferdinánd bolgár cárt, mert pozőr, s mert Hohenzollern. Vilmos császárról elhiszi a legképtelenebb rágalmatokat. A központi hatalmakat teszi állandóan felelőssé a világháború felidézéséért. Csakhogy a Napló némely helye eszünkbe juttatja a farkas és a bárány meséjét.

Az I. kötetben is már elég példa volt erre (Paléologue és a cár szerepe Németország «beugratásában»); a nagykövet művészi mesterkedései, hogy a háború megindításának *látszata* Németországot terhelje!). 1917 elején a francia kormány megállapodik az oroszral a francia területi gyarapodás mértékében. A román beavatkozás kulisszatitkai meg végleg megerősítenek bennünket abban, hogy az «entente» néven ismeretes közkereseti világszövetség nem önvédelemből, hanem az eljövendő «sáp» reményében kezdeményezte a háborút.

Erdély sorsa már 1916 elején el-

dőlt — Szentpétervárott. Paléologue nyíltan beszámol erről. Az alattomos balkáni polip-politikának klasszikus iskolája az a szemérmetlen alkudozás, amelyet Bratianu-ék folytattak az orosz kormányval és Paléologue-gal. Még ez utóbbi, sőt Filipescu volt román hadügyminiszter is megsokalja Bratianu úr telhetetlenségét:

— Neki sohasem eléggé önlényos az üzlet! — tör ki egyszer Filipescu keserűen.

Íme egy dokumentum arra, hogy a háború a mi ellenfeleinknél nem önvédelem, hanem *üzlet* volt! A sok minket igazoló újabb memoár és tanulmány után is perdöntő bizonyíték Paléologue műve: a mi háborunk részben a becsületes (talán túlságosan becsületes) szolidaritás, de nagyobbrészt az önvédelem háborúja volt!

Ezért a revelációszerűen ható őszinteségért köszönet jár Paléologue-nak!

A kitűnő, kongeniális fordításért dicséret illeti a fordítókat: Fóti J. Lajost és Révay Józsefet. Szarka Géza.

Újabb költői művek Balassáról és Csokonairól. Érdekes és meglepő jelenség, hogy újabb költőink mennyire kedvelik az irodalomtörténeti tárgyakat. Alig multak el a Petőfi- és Jókai-centenáriumok, melyek csaknem tömegcikk módjára termelték az ünnepeket nagyok életpezódójainak romantikus feldolgozását, hamarosan azon régebbi költőink felé fordult a figyelem, kiknek sorsa szintén alkalmasnak látszik a művészi alakítás céljaira.

A tizenhatodik század kitűnő magyar lírikusának, a hánytvetett életű Balassa Bálintnak története több mint három évszázad óta foglalkoztatja a költő későbbi pályatársainak ihlet-ösztönét. Az idetartozó irodalom gazdaságáról fogalmat nyújthat a Dézsi-féle Balassa-kiadás bevezetésének egyik fejezete (*Balassa a magyar költészetben*), melyből kitűnik, hogy alig hunyta be szemét Esztergom ostromakor a halálosan megsebesült hős, máris megszólaltak az öt sirató énekek. Közülök főkép Rimayé nevezetes, mert ez állítólag a haldokló költő óhajára készült. A további régebbi megemlékezések sorából igen jellemző Tolnai Balog János ungvári papnak latinul írt, Bod Pétertől (1766) magyar fordításban közölt verse, mely szerint az égben Mercurius, Mars, Pallas, Apollo és Venus egyaránt igényt tartanak Balassára. A versengésnek Minerva e szavakkal vet véget:

Nem engedem tőlem őt elvenni másnak,
Sem neked Apollo, sem harcoló Márs-
nak;
Örvendvén maga is a velem-lakásnak,
Tartom őt magamnak válthatatlan társ-
nak.

Az olimpiai pártfogás folytatása-
képen időnk folyamán a költők egész
sora halhatatlanította a szerelem és
katonaelet első magyar dalnokát. Kis-
faludy Sándortól Ölvédi Lászlóig húsz-
harminc lírikus gyujt neki mécses ver-
seiben; egyidejűleg pedig több elbe-
szelés — (Gagyhy Dénes, Pekár Gyula
stb.), színdarab — (Farkas Ö., Martos
F., Dékániné és Kiss Gyula stb.) meg
regényíró hőseként szerepel idealizált
alakja.

A regényszerű feldolgozásokkal kap-
csolatban megemlítendő, hogy már
báró Kemény Zsigmond is tervezett
róla ilyfajta szépirodalmi művet, P.
Szathmáry Károly, Vándor Iván és
Somfay Margt regényei pedig nyom-
tatásban is megjelentek.

Legújában Dormándi László adott
ki *Sólyommadár* címen (Bp. Pantheon-
kiadás) egy 432 lapra terjedő nagyobb
munkát, mely ugyancsak e zaklatott
életsors regényét foglalja magában.
Az előbbiekhez hasonlóan ez is az
ismert adatok történeti távlatba illesz-
tett s költőileg színezett előadását
nyújtja, de aránylag kevés intuitív
magyarázattal szolgál e feltűnően za-
bolátlisan lelkiség különös fordulatairól.

A hét fejezetre oszló, kissé terjedős
elbeszélés Batthyányi Boldizsár főka-
pitány udvarának bemutatásával kez-
dődik, ahová váratlanul toppan be
Clusius mester, a híres hollandi botan-
ikus, a háziúr egykori, padovai iskola-
társa. A kertkedvelő magyar főúr szí-
vesen fogadja külföldi vendégét, de
mivel őt országos gondjai nagyon el-
foglalják, Clusius kalauzolását nemes-
apródjára, az ifjú Balassára bizza. Ez
készséggel vállalja a vendég szórakoz-
tatását, bár a jerichói loncnál és teljes
szekfűknél jobban érdeklik a várúrnő
védőoszárnyai alatt nevelkedő másfajta
virágok. Ezek közül megbocsáthatatlan
könnyelműségében az egyiket le is töri.

Meggondolatlanságának súlyos kö-
vetkezményei nem maradnak el, de
sajnos mégsem gátolják meg az ifjú
további ballépéseit. Családja sorsának
rosszrafordulása is elkeseríti s mind
jobban állandósítja abban a züllött-
séggel határos életmódban, melynek
gyökerei bizonyára öröklött véralka-

tásban rejtettek s amely hosszas vergő-
dés után végül is tragikus sorsra jut-
tatta a szerencsétlen költőt.

A regény szerzője bő részletezéssel
s helyenként igen érdekesen adja elő
e szálanomraméltó életút többnyire
komor epizódjait, de hibája, hogy nem
tud rokonszenvet ébreszteni hőse iránt.
Határozott elbeszélő készséggel, azon-
ban inkább krónikaszerűen adja tud-
tunkra Balassa szertelenségeit az ita-
lozásban és a nők körül s bizonyos len-
dülettel mutatja be az «Öldöklő szá-
zad» harcos fiát a fegyverek zajában.
Csak az a baj, hogy a jellemre árnyé-
kot vető cselekedetek indító okául
egyebet nem tud felhozni annál a kese-
rűségnél, melyet neki Losonczy Anna
iránti reménytelen szerelme okoz. Igaz,
hogy ez emberi szempontból sokat
megmagyarázna, ha egyébként is va-
lami jelét látnók az eszményi cél felé
való törekvésének. Mostani megalko-
tottságában a regény lélektani indo-
kolása fogyatékosnak látszik. Kétség-
telen azonban, hogy az események
gazdag változatossága folytán sok ol-
vasó így is igen élvezetesnek fogja
találni e munkát, mely a Balassáról
szóló regényes feldolgozások sorában
a jobbak közé tartozik és határozott
írói becsvággyal készült.

Balassa mellett főképp Csokonai szív-
ügyének meghatározó története izgatja
már régóta a magyar Panaszusz jelölt-
jeit. Nem szólva a rengeteg alkalmi
versről és novellaszerű feldolgozásról,
különösen feltűnő az e tárgyról írt szín-
darabok nagy száma. Azóta, hogy
Szigligeti (1855) először dramatizálta
a jólismert Lilla-viszonyt, egész sereg
költői illusztrátora akadt e mélabús
akkorddal végződő témának. Rákosi
Jenő képzeletét kétszer is foglalkoztatta
Lilla halhatatlan éneke. Homonnai
Albert pályanyertes művét «Az ifjú
Csokonai» címen 1906-ban adták elő a
debreceni színházban. Ugyanitt került
színe majd húsz évvel később Oláh
Gábor darabja a Jött éve csudáknak,
miután Vágó Géza a Lavotta-szerelmé-
ben (1917) már előbb a költő alakjára
terelte a figyelmet. Róla szólnak még:
Halis Istvánnak Az ellenség kezében
című külön kötetben, meg Szivós Zsig-
mondnak a Nyugat 1924. évfolyamá-
ban megjelent darabjai, továbbá Mor-
vay Zoltánnak és Szávay Gyulának
kéziratos drámái művei.

Nemrég Sándor Pál *Vándorlantas*
(Pápa, 1926, 78 l.) címen egy három-
felvonásos «vigjáték» hőségé tette Cso-

konait. A darab műfaji megjelölése nem egészen találó. Mert bár a dráma nem nélkülözi a derüesebb jeleneteket, cselekvényének kifejlése valójában nem helyzet- vagy jellembeli komikumon fordul meg, hanem egészen hétköznapi intrikák és prózai kicsinyeskedés áldozatául tünteti fel a kudarcot valló költőt. A darab befejezése is minden inkább, mint vigjátéki (Csokonai a kedvtől, reménytől, Lilláktól búcsúzó versét szavalva távozik, Júlia utána néz és sír). Egyebekben a mű egy előjátékkal kezdődik, melynek színhelye a dunamocsi paplak 1854 telén. Itt él a 74 éves Lilla második férjével, Végh Mihály református pappal. Az asszony épen Csokonai verseit forgatja s a letűnt időkön mereng, mikor bekopogtat hozzájuk Haraszi tanár, hogy a költő komáromi élményei után érdeklődjék. Lilla nem fukarkodik a felvilágosítással, de a kiegészítő adatokért férjéhez utasítja a vendéget. A darab többi része az ismert életrajzi mozzanatok dramatizálása. Jóakarató és rokonszenves megjelenítése a Csokonai nevéhez fűződő szerelmi történetnek, kár azonban, hogy a nyelvi archaizálást csaknem egészen mellőzi s ezzel szinte önként mond le az illúzió-keltés egy fontos tényezőjéről. *Velezdi Mihály.*

Phillips-Oppenheim E.: *A Sárga Titok.* (Angolból fordította: *Margittai Szaniszlóné.*) Divatos exotikus importregény. Meséje röviden a következő:

Az Unió kormányának titkos futárját Londonba való utaztában meggyilkolják. Nemsokkal később az amerikai követség titkárát teszik el láb alól. A két különálló esetet még rejtélyesebbé teszi az a körülmény, hogy mindkét esetben fontos diplomáciai iratokat loptak el s hogy mindez a japán-amerikai feszültség idején történt.

A gyanú ezért Maijó japán hercegre irányul, aki titkos diplomáciai küldetésben van Londonban. Rejtélyes ember ez a herceg, tele fájának titkozatosságával, félelmetes szerénységével. Bár mindinkább erősödik a gyanú, hogy ő a gyilkos — aminthogy úgy is van —, mégis pompás dialektikája, megnyerő modora útát nyit neki London legelőkelőbb társaságába. Nyugodtan laviroz a tőle elkövetett bűnök ösvényei fölött, hiszen az ő japán világfelfogása szerint a haza érdekében elkövetett bűnök nem is számítanak bűnnek. Mikor a gyanúból bizonyosság lesz s el akarják fogni, egy percig sem habozik, hogy helytálljon, de az utolsó pillanatban titkárja, Soto, magára veszi a bűnt és megmérgezi magát. A herceg tehát megmenekül.

Érdekfeszítő olvasmány. A szokásos kalandregények közül talán csak alapeszméje emeli ki: hogy az erkölcs nem exakt, matematikai dolog, hanem — az író szerint — a népek termelik ki magukból. A fordítás könnyed és magyaros. *Sz. G.*

A Napkelet irodalmi pályázata.

Aki tehetség : érvényesül — mondják, akik érvényesültek. De aki ismeri a fiatal író szégyenigák alatt elvivő útját, elhiszi, hogy a legkülönbek fognak legelőbb elkedvetlenedni. Minél elevebb az irodalmi élet, annál nagyobb szükség van tehetségmentésre. Tíz-tizenöt író maradék nélkül fejezhet ki egy nemzedéket, de ép ezt a tíz-tizenötöt a legnehezebb megtalálni.

Lehet-e egy hatalmas energiakészletű, de pillanatnyilag mégis csak el-elrekezdő irodalomnak nógatóbb kötelessége, mint az, hogy őket keresse? Az igaz szavak hirtelen beállt némaságában mire van nagyobb szükség, mint a nemzet szívében alvó szavak kiejtőire? Egy nagyszalontai jegyző nem éri-e meg valamennyiünk agyonolvasott szemét?

A pályázatokat lehet gúnyolni, de mégis csak ez az a kinyujtott kéz, mellyel nemesebb korok alant vergődő íróikat a helyükre segíthetik. Természetesen, jaj a varázslónak, aki hamis szellemeket cibál fel s jaj nekünk, ha az ellenirodalom kifogyhatatlan rekrutáit vonultatjuk föl elhívott költők gyanánt. Íróársai úgysis kicsinyrekanyarított kenyeréből csip el az, aki álírókat szabadít reánk.

A kritikusokon a felelősség! A *Napkelet* nem tehet mást, mint hogy azoknak, akik a felelősséget vállalják, teret és anyagi eszközt nyújt, hogy a kiválókat bemutathassák és jutalmazhassák. Folyóiratunknak egyik szép hivatása, hogy egy új irodalmi kor fiataljainak első menhelye legyen. Ezért szegődött az erdélyi irodalom magyarországi ismertetőjévé, ezért hirdet most pályázatában toborzót a lappangó írók számára. A kibővült *Napkelet*ben van hely s szerkesztőiben megvan az őszinte jóakarát, hogy a fiatalokat megillető helyet nekik felajánlja.

Eltérően az eddig dívó, határnaphoz kötött pályázatoktól *állandó* pályázatot hirdetünk. Pályázni lehet magyar vagy világirodalmi író vagy irodalmi jelenséget tárgyaló tanulmánnyal, a kis regény terjedelmét el nem érő novellával, tíz-tizenöt versből álló versfüzettel. Kritikát minden munka kap, hacsak egy sorosat is. A március, június, szeptember s december elsejéig beérkezett pályaművekről a lap áprilisi, júliusi, októberi és januári számában számolunk be. A figyelmet érdemlő kísérletek szerzőivel érintkezésbe lépünk, a jobb pályaműveket közöljük, a legkiválóbb tanulmányok, novellák és versek közt

500—500 P, összesen ezeröttszáz pengő jutalmat osztunk ki.

Adja mindenki azt, amit legjava erejének érez. A magyar ifjúság hangjára vagyunk kíváncsiak s ép ezért állítottunk a selejtezés munkájához olyan kritikust, aki maga is ennek a nemzedéknek a tagja. A gépirásos pályaművek a *Napkelet* szerkesztőségébe küldendők. Minden pályaműhöz a szerző nevét tartalmazó jelígis boríték melléklendő.

A Napkelet szerkesztősége.

Írói válságok és Európa szellemi válsága.

A legfiatalabb írónemzedéknek, amely a háború végén, legfőképp pedig a háború után bontotta ki szárnyait, nincs egészen rendben a lelki egyensúlya. Nyugtalanság, bizonytalanság, tájékozatlanság háborog bennük. Khaotikus szellemi áramlatok kavarnak a modern európai irodalmakban s az írókat ebben a szellemi és formaanarchiában inkább csak szerencsés ösztöneik és egy-egy eszmekör extatikus magukraeröltetése menti meg a teljes elmerüléstől. Nemrég a *Cahiers du Mois* ankétet rendezett erről a súlyos problémáról *Examen de Conscience* címen; ez az ankét a legteljesebb és legigazmondóbb tükörképe a lelkek viszonylagos és benső kaoszának. Ez a révet kereső nyugtalanság, ez a céltalan tévelygés magyarázza meg a mostanában elég sűrű konverziókat az irodalomban. A lelkek pozitívumot, biztos, nyugalmas révet akarnak, szétfolyó ködös kétkedés, önmarcangoló tépelődés helyett megbékítő, erőt és reményt adó hitet és ezt a vallásban találják meg. Annál meglepőbb most egy másik konverzió, amely épen megfordítva a pozitív hit biztos egyensúlyából, az emelt homlokkal vallott katolicizmus energikus optimizmusából a tépelődés, a céltévesztettség, az ellankadt életunalom, a komor pesszimizmus s a mindenben kételkedő nihilizmus sötét khoszába sodort egy rendkívül tehetséges, fiatal francia író. Egész bizonyos, hogy ez is csak az általános lelki nyugtalanságnak egy tünete, bár látszólag épen ellenkező és sokkal bonyolultabban magyarázható, mint a másik. De szoros összefüggésben áll az európai szellemi élet más betegségeivel is, épen azért nem az író magánügye, hanem tipikus eset, amelynek rugói általános problémák feszítő erőiből táplálkoznak, csak úgy érthetők tehát meg, ha az általános helyzet teljes világításába helyezve vizsgáljuk őket.

Mióta Henri de Montherlant legújabb könyve, az *Aux Fontaines du Désert* megjelent, ennek az új fordított konverzióknak izgalmas problémája foglalkoztatja a francia kritikát. Egy író, akinek a szó legemelkedettebb értelmében is költői oeuverjében Burnet szerint a férfias báj, a görög atlétaság, a római erő, a stoicus tűz, a keresztény remény, a katolikus rendszer és — ezt ugyan téves megállapításnak tartjuk — a nietschei keménység egyesült, máról holnapra hátat fordított mindennek, ami eddig eszményképe volt, aminek kifejezésére a pathosznak, a francia irodalomban Barrés óta egyedül álló, lendületes energiáit találta meg. Eddig a cselekvés szépségét hirdette, a renaissance condottierebátorsága és tetteje feszült benne, új könyve a soha ki nem elégülő vágyak, a meddő nosztalgiaik carmen lugubrėje; eddig elvetette a puha szentimentalizmust, most maga is belesik az érzelmi szörszálhasogatások érzékeny szenvedésébe; eddig hitvalló katolikus volt, most eltépte a szálakat, melyek a katolicizmushoz fűzték. Eddig szerette és főséges dolognak tartotta a háborút, a Chant funébre az egyetlen igazán nagy költeménye a háborús francia lírának, most elítéli s a humanitárius irgalom nevében tartja gonosznak a háborút. Eddig dicsőítette a sportokat, megírta a stadionok bajtársi fiatalságának eposzát, ma közönbösen hagyják a sportok, lemond róluk. Eddig Barrést

vallotta mesterének, most kemény kritikával illeti mesterét, bár hatását ki-egyensúlyozott költői prózájának nagyszerű ritmusaival ma is önkéntelenül elárulja. Eddig a kereszténység szellemének Pindarosa volt, most amint egy kritikusa találón megállapítja, a pogányság szellemének Chateaubriandja.

Egészen bizonyos, hogy Montherlant ezidőszertől egy rendkívül kínzó lelki válság depresszióját éli át. Az évek óta túlfokozott, szüntelen a legintenzívebb feszültség állapotában tartott lelki energiákra rettenetes elernyedés következett, amelynek természetes következménye a kétség, a letargia, a nyugtalan, célját sem tudó vágyakozás. Ez a nagy fordulat, ez a kétségbeeséssel határos elbágyadás, ha látszólag meglepetésszerűen következett is be, még sem volt egészen váratlan azoknak, akik alaposan a mélyére láttak Montherlant művének és egyéniségének. Montherlantban mindig ott volt a keresztény szellem mellett a régi pogányság szelleme is, de abban a szerencsés összhangban, ahogyan a renaissance katolicizmusában jelentkezett, amely Michel-Angelóban a hellén szépség tiszta formáit, az antik művészet fenségese harmóniáit állította a hit szolgálatába. Pierre Dominique szerint, aki a legkitünőbb esszayt írta Montherlant régebbi oeuvréről, «a szerző kortársa annak a pillanatnak, mikor a két antik folyó, az egyik a palesztra olajától csillogón s kacagón a muzsák nevetésétől, a másik, a katolikus és fegyelmezett, ismét egyesült, miután egy darabig egymástól elválva folytatta útját. Montherlant X. Leó kortársa és még fog a világnak meglepetéssel szolgálni». Ez a meglepetés most megérkezett. De egész más irányban, mint Dominique várta. A két folyó ismét szétvált és Montherlant-t most már csak a pogányság ősi nagy árja sodorja magával. Már a spanyol bikaviadalokról írt gyönyörű könyvében, a *Bestiairesben* érzett a nagy átváltozás előszele. A Mythra-kultusz félelmes miszteriuma ott kísértett abban a furcsa nászban, mely az eszpadát és a bikát a küzdelem, a szeretet, a vér és a nap hevében halálosan egymáshoz fűzte. Az erő, a fény és az antik fenség nyugalma alól felrémlt már az érem másik oldala, az antik világ rémségeinek, a tragédiák sötét, átkozott és beteg atmoszférájának egész iszonya, Theba és Mykéne vérbűne. Ahol a hellén világ az ós-keleti természet-vallások mithikus kódéval érintkezik, ott nyoma sincs még görög derűnek. Gőzös, nehéz, alvilági bódulatoktól vemhes, fojtó és szívszorogató babonákkal kísértő félhomály ez, amelyben testetlen szörnyek, névtelen bűnök, vad és vak ösztönök részeg indulatai leselkednek. És Montherlant a pogányságnak, az antik világnak éppen ehhez a romantikus, misztikus korszakához jutott vissza, amelyben Dionysos, Orpheus, Attis, Osiris és Mithra miszteriumai virágkorukat élték. Átváltozások és feltámadások játszódtak le ezekben a miszteriumokban s Montherlant most megjátszotta a művészet örök miszteriumának nagy átváltozását.

Ő volt az a költő, akinek művét témáinak óriási változatossága mellett is a legegységesebb szellem hatotta át. Mint ő maga bevallja egy intervjuban, valahogy megelégette ezt az örökös egyformaságot, csömört kapott tőle. A költőnek át kell élnie az egész világot, minden dolgot, minden érzést; minden lehetőséggel meg kell próbálkoznia vagy úgy, hogy egyszerre éri át az egész univerzumot, amit ő «Syncretisme»-nek nevez, vagy úgy, hogy egymást változtatva a legellentétebb érzés és gondolatvilágok atmoszférájába helyezi magát; ez az «alternance», amit szintén kifejti a Fontaines du Désir egyik esszéjében. Nem egészen új elv vagy jelszó ez az irodalomban. Az úgynevezett «totalizmus» ez, amely elnevezését és programját egy Nordström nevű svéd írótól kapta

Ezt a vonzódást és kemény lelki válságokon át történt átvergdést a

totalizmushoz egy másik általános szellemi tünet magyarázza meg, amelyre a kiváló modern német esztetikus, Ernst Robert Curtius világít rá a *Neue Schweizer Rundschau*-ban. A tanulmány, amelynek jelentőségét növeli, hogy a spanyol *Revista de Occidente* és a londoni *Monthly Criterion* is közölte, annak a mély nyugtalanságnak ad hangot, amellyel a szerző Európa intellektuális színvonalának jövő kilátásait szemléli. Curtius, aki egyik legalaposabb ismerője a mai Európa szellemi áramlatainak, nem csap ok nélkül vak lármát. Cikkében rámutat arra a teljes anarchiára, amelyben az európai szellem sorvad és megállapítja, hogy ezt az anarchiát nem idézte elő más, mint a demokrácia betörése a spiritualis területekre. Kétszázféle filozófia, esztetika, irodalmi és művészeti irány és stílus küzd egymással a közvélemény porondján. S a kultúrában is kezd érvényesülni a parlamentáris elv. Akinek nagyobb a hangja, többen hallgatják; az üres demagógia párthíveket szerez s többségi szóval hallgattatják el a kisebbséget. Curtius azt is hozzáfűzi még, hogy ezt az általános zavart fokozza az a körülmény is, hogy egyre több az író és egyre prepotensebben lép fel a féltettségek szekere elé szegődött vagy más érdekektől irányított kritika. Kérlelhetetlen szigorú kritikát követel tehát a kultúrterületekre beszabadult dilettánsok ellen.

Mert «középszerűségektől és igénytelen semmitmondó amatőröktől elárasztva a szellemi köztársaság elvesztette tekintélyét, hierarchiája megbomlott és színvonala annyira alászállott, hogy az egész európai kultúra veszedelemben van». Tagadhatatlan, hogy Curtius nagyon helyesen lát, Európa borzalmas szellemi túlprodukciónak súlya alatt nyög. A német könyvkiadók ankétja is megállapította, hogy a könyvtúlprodukciónak a legkatasztrófálisabb válság felé sodorja az egész német könyvkiadást. A túltermeléssel együtt jár az általános színvonal fokozatos süllyedése is. Egy másik tünetet pedig főként a francia irodalomban észlelnek. Itt az óriási túltermelés következtében specializálódtak az írók. Szigorúan zárt, egészen szűk körre szorított témacsoportok, hangnemek támadtak az irodalomban s ezeknek mind megvannak a félhivatalosan szabadalmazott, a stereotip szólamokkal harsogó kritika minta és védjegy oltalmában részesített specialistái. Gyakran egészen tehetséges írók sem riadnak vissza ettől a szakmaszerű bedolgozottságtól, amely az irodalmat lassankint még külsőségeiben is egy szellemi ipar sablonos kultúrkonfekció színvonalára szállítja le.

Ennyire már nem megy el Curtius megállapításaiban, amelyek csak az általánosságokban mozognak. De mindezt első tekintetre észlelhetjük, ha csak futó pillantást vetünk is a mai irodalmi termelés bármely ágára, mert a baj egészen általános, Curtius védekezést is csak általánosságban ajánl. Elsősorban egy új kritikai éra elkövetkezését kívánja s ettől várja az anarchiával szemben egy új szerves rend megteremtését. De maguk az igazi írók, a legjobbak is ösztönösen védekeznek a szellemi elsekélyesedés, az uniformizálódás, a speciális területeken való elposványosodás ellen. Amilyen optimista nyugalommal aknázzák ki középszerűségek egy-egy témakörnek legapróbb részleteit is, tíz könyvre higitva fel egy olyan társadalmi vagy emberi problémát, amelynek tartalma egy kötetre is alig futja, épen olyan szorongással óvakodnak attól a szellem igazi elitjéhez tartozó írók, hogy önmagukat ismételjék. És mennél inkább szűkebb köröcskékre specializálja magát a dilettantizmus, egészen természetesen, hogy az igazi költő annál inkább érzi a fájó, nyugtalanító vágyat az egész világegyetem roppant változatosságához. Ez a nyugtalanság, ez a vágy, a metamorfozis fájdalmas gyönyörűsége vonzotta Montherlant lelkét is. Mint

igazi író meg akart mutatkozni minden oldalról, meg akart fürödni a totalizmus ezer lehetőségének minden vizében. Ezért süllyedt az aktív optimizmusból egyszerre a legpasszívabb pesszimizmusba. De éppen ez a biztató jel arra, hogy ott sem áll meg. Ez a lelki válság, ez az önmarcangoló szellemi nihilizmus csak átmenet, amely után újra napfényben tündöklőn, feszülő izmokkal emelkedik fel a szellemi palestra csillogó, ifjú atlétája.

Kállay Miklós.

Színházi szemle.

A Nemzeti Színháznak *Antigone* előadása jelentős állomás lehetne a magyar színjátszó stílus fejlődésében, ha a színház a megkezdett csapáson tovább haladna. Mert az előadás éppen azt látszott keresni, ami az utolsó évtizedekben mintha kipusztulni készült volna a színház tradíciójából: a nagy stílust. Ez a stílus csak a régi mesterek egy-két üres epigonjában élt tovább, az új generáció tehetséges tagjai azonban lényegesen más utakon haladtak.

Évek óta nem vettünk észre az újszerű nagy stílus felé olyan határozott lépést, mint aminő *Antigone* felújítása volt. Már maga a színpadi kép egyszerűsége is nagyvonalú volt. A hármastagolású, lépcsőkkel összekötött színjátszó teret szinte égbemeredő pillérek zárták be. A színpadon e vázlatos felépítésen kívül semmi részlet nem kicsinykedett. A színészek játékát görögösen plasztikus mozgás, emelkedett deklamáció és minden aprólékosat kerülő egyszerűség jellemezte. Stílusuk patetikus volt, de nem üresen kongó, nem kifelé hangoskodó, hanem befelé forduló.

A főszerepet a színház új és fiatal tagja, Szabó Margit játszotta. Mint kezdő színésztől szinte csodálatos volt az a jelentékenység, amivel súlyt tudott adni szerepének. Antigone alakjában az isteni parancstól elhívott emberi lelket mutatta be. Mikor az istenek örök törvényéről beszél, szemét elragadtatottan ég felé szegezi, mintha csak arra figyelne, csak annak engedelmeskednie. Deklamációjában sok lendület van, mozgásában stílfizálásra törekvés, de mégis meg kell említeni, hogy mind e két téren vannak még technikai fogyatkozások. Szójejtése néha nagyon is teli, e hangjai néha majdnem *a*-vá öblösödnek (pl. nekem helyett szinte *nakam* hangzott), az egyes hangok nem önkénytelenül fakadnak szájából, hanem mintha külön-külön foglaloznának velük. Mozdása is csak még törekszik a plasztikusságra, amikor azonban ez a magát kényszerítő szándékosság önfeledtté ernyed, hirtelen

lomposná és esetlenné válik. Mindamellet Szabó Margit igéretes színpadi jelenség s tanítással és önfegyelmező munkával a színháznak kiváló tagja lehet.

Mellette Tőkés Anna mint Ismene és Abonyi Géza mint első karvezető alkalmazkodtak legkifogástalanabban a fenséges darab stílusához. Bodnár Jenő mint Kreon szintén nagyvonalú volt, de meleg hangja és lágyabb egyénisége nem keltették a zsarnok Kreon illúzióját. Legjobb volt a fiát sirató jelenetben, bár itt meg hiba volt, hogy kelletténél halkabban beszélt. Dicséretreméltó, hogy e szerepbeli elődjének barbár hangosságát nem vette mintaképül, a színház akusztikájával azonban mégis csak jobban kellene számolnia.

Lehotay Árpád mint Haemon finom jelenség volt s jól mozgott és szépen beszélt. Az Ór szerepét Hosszú Zoltán játszotta. Tehetséges fiatal színész, de nem kellene szerepénél mindig öregebbet játszania és székelyes kiejtéséről is leszokhatna. Forgács Antal mint Tiresias nem volt elég súlyos, Timár József pedig a Hirmondó szavait szépen mondta ugyan el, de a nagy stílust kissé prózáivá szürkítette. Pethes Margitnak Eurydike kicsiny, de fontos szerepe képességeit meghaladó feladat. — A karnak Bacchus-himnusz a maga egyre fokozódó dinamikájával igen művészi hatású volt.

Megbecsültük az előadást azzal, hogy szigorúan bíraltuk. Botlás elég sok akadt, de az egésznek törekvése annyira becsületes, stíluskeresése annyira jelentékeny, hogy a színháznak nem volna szabad az esetleges kasszasikertelenségre tekintenie, hanem újra meg újra másorra kellene tűznie a darabot, hogy a többszöri előadás által csiszolódva végre tökéletes *Antigone* előadást kapjunk.

Még valamit a fordításról! A színlapon fordítóként Csiky Gergely volt feltüntetve, de aki e fordítást jól ismeri, észrevette, hogy a színészek egészen más szöveget mondtak. Az új fordító a hatos (trimeter) jambusok helyett ötlábú jambikus sorokat használt. Fordítása jól hangzik és színpadilag igen

kezelhető. Hogy az eredetinek versmértékét megváltoztatta, abban nem kisebb mintaképre hivatkozhatik, mint Arany Jánosra, aki Aristophanest is erre a mértékre hangolta át. Nagy nyelvűvésztünk ezt a következőképpen okolta meg: «En az eredetinek versformáit igyekeztem követni magyarban is, de a *folly* dialogban a lomha jambikus trimetert a modern ötös jambussal cseréltem föl». Arany Jánosnak a későbbi görög-dramafordítókkal szemben tökéletesen igaza volt. A hatos jambus a magyar szóéjtés ritmusának és a magyar színész beszédtempójának meg nem felelő versmérték. Az ötös jambus viszont, ha a szoros formahűségtől a görög drámában el is tér kissé, magyar drámái dikciónak hasonlíthatatlanul alkalmasabb.

Kár volt tehát *Antigone* új fordításának Csiky Gergely neve mögé rejtőzve vinni színpadra e modernebb átültetést.

*

Lengyel Menyhértnek a Vígyszínházban bemutatott *Postáskisasszonya* jellegzetesen lengyelmenyhéti munka. Érdekes milió, sok fordulat, mulatságos epizód szerepek, sok színésznek sok jövő-menése, a színpadi technikának külsőségeiben kitűnő ismerete, de bosszantó lélekrajzi botlások és a magyar életnek szinte sértő meghamisítása jellemzik. Különösen e legutolsó vonása az, ami miatt kénytelenek vagyunk e különben jelentéktelen darab meséjét elmondani.

A Szalánczyak valaha híres nagy család voltak a vármegyéjükben. Most azonban a Szalánczy kisasszonyok elszegényedve egy kis vidéki városban postáskisasszonykodnak. A vidék leggazdagabb földbirtokosa, Draskóczy Tamás megérezvén az idősebbik lánynak az ő lelkével rokon úriságát, baráti beszélgetésekre mindennapos vendége a postáskisasszonynak. Ami azonban a férfi részéről barátság, az a lány részéről szerelemmé forrósodik. Draskóczy Tamás a lánynak el szokta sírni szíve bánatát, szerelmét egy kacér pesti asszonyhoz, akinek kedvéért kastélyában most is bált ad s aki a meghívásnak bár eleget is tett, de alighogy megérkezett a városkába, máris a szomszéd gróffal kezd kacérkodni. A postáskisasszony vigasztalja a földbirtokost s hogy a nehéz percekben imárottja mellett lehessen hűgével együtt maga is megjelenik a bálon.

Itt álljunk meg egy pillanatra. A

Szalánczy lányoknak nincs báli ruhájuk, elfogadják tehát azokat a drága ruhákat és cipőket, amiket a földbirtokos ajándékoz nekik. A szerző, úgy látszik, természetesen tartja, hogy büszke nemesi ivadékok, magyar úrilányok egy velük semmi rokon kapcsolatban nem levő fiatalembertől ilyenféle ajándékot elfogadjanak.

A bálon megjelenik a gróf is, akit a kacér asszony invitált ide s akinek pusztá megjelenése is végletekig féltékennyé teszi Draskóczy Tamást. A grófnak első dolga, hogy az egész előkelő társaságot áthívja a maga kastélyába, a földbirtokos némi orrolás után zehrerakja a lapintatlanságot s mi sem természetesebb ezután, minthogy az egész dzsentritársaság — faképnél hagyva szíves vendéglátóját — átvonul a kacér pesti asszonnyal együtt a grófhhoz. A szegény földbirtokost árva magányában csak a postáskisasszony vigasztalja, aki természetesen a maga Szalánczy öntudatában semmit sem tart illendőbnek, minthogy az éjtszaka hátralevő részét a földbirtokossal együtt töltse. Sőt!!!

Sőt... semmit sem tart sürgősebbnek, minthogy bevallja szerelmét Tamás iránt, mire a szerelmében csalódott földbirtokos arra kéri, hogy komolyabban is vigasztalja meg. A lehető legkomolyabban vigasztalja meg! A postáskisasszonyban fölébred a Szalánczy úriság, visszautasítja a lovagias férfit, amint azonban Tamás öngyilkosságra tesz célzást, sürgősen megvigasztalja imárottját.

Másnap újra a postahivatalban vagyunk. A kacér pesti asszony hazajön a gróftól és lesújtva panaszkodik a postáskisasszonynak, hogy ő mennyire szereti Tamást. A büszke Szalánczy-ivadékok ez annyira meghatja, hogy amikor imárottja az éjtszaka történetek után levonva a konzekvenciákat, eljön a postahivatalba, a kezét megkérni, visszautasítja és rábeszéli, hogy vegye feleségül a bűnbánó kacér asszonyt. A földbirtokos enged a rábeszélésnek s a postáskisasszony pedig apja egyik öreg barátjának, a főispánnak, — az egyetlen igazi úriembernek a darabban — lesz házvezetőnője.

E futó ismertetés csak szegényes kivonatát nyújtja azoknak a félig bizonyosan akaratlan túsúzásoknak és tyúkszemretiprásoknak, amikben az író a magyar vidéki közeposztályt részesíti. Tudjuk, hogy társadalmunk e rétegének vannak hibái, de nem azok és nem

olyan irányúak, mint aminőkkel Lengyel Menyhért felruházta.

Mi ebből a tanulság? Minden realista író — és Lengyel Menyhért az akar lenni — csak olyan társaságot ábrázoljon, amelybe bejárása van s amelyet közvetlen közelből megismerhet. Ez a darab igazságnak látszhatik a szerzőnek társadalmi körében, de akik a magyar vidéki középosztállyal közelebbi kapcsolatban vannak, azok előtt legjobb esetben is neveltséges.

A Vigszínház előadása külsőségeiben pompázó, együttes játékban mintaszerű, az egyes színészek külön teljesítményében kifogástalan. E gárdában most lépett fel először Kiss Ferenc, aki Tamás alakját a megírt szerepnél jóval több étellel és lélekábrázoló finomsággal töltötte meg. A második felvonásbeli estélyen kissé rusztikus egyéniségéhez a frakk ugyan idegenszerűen illett, de játékában annyi bensőség és erő volt, hogyha a közönség ez elrajzolt alakot csak valamelyest is elfogadja, ez egyedül az ő érdeme lesz.

Galamb Sándor.

Történelem és modern dráma.

Az irodalmi műfajok mai életében minduntalan előbukkan az iránytalanság, céltudatlanság. Különösen a drámai műfaj, mely korszaktükröztető tulajdonságánál fogva legszorosabban viszonyban áll a folyó étellel, éri ezt az elvnelküliséget és állandó kísérletek próbálnak védekezni a haldoklás és a sablonná laposodás ellen. Mert hiába élünk oly időszakot, mely tele van dinamikus drámai feszültséggel, az idő rohanása mellett elmaradt az irodalom, nincs a Mának drámája, nincs még összekovácsolva az a színházi alkotás, mely a színpad deszkáira vinné a Ma problémáit s a Holnap kérdéseit.

Egyik előkelő szellemű német folyóirat színházi esztétikusa próbálkozott a drámaiatlanság okát kutatni s fejtegetéseiben elsősorban a háborút megelőző évtized tepszttségére mutat rá. Ebben az időszakban nem volt kérdés, nem volt probléma s nem volt marcangoló léleksajgás, mely első forrása a drámai műfajnak. Ez a gondolatnelküliség oly bágyadt Nihilbe süllyesztette az emberi szellemet, mint a tompa, rekkenő hőség, mely forróságával elernyeszti az izmokat.

Ma már az írók előtt is mind tudatosabbá válik a drámai műfaj vég-

veszélye s megmentésére a legkiválóbbak sietnek. Különböző lelki alapokon álló szellemek külön ösvényeken, más és más módzatokkal sietnek a dráma megújítására.

Ez újtájeremtő törekvések egyik érdekes példája az, amely a mai drámában a mult nagy jeleneteit vetíti elének és a nyílt vagy burkolt tanulságokban feleletet is akar hozni a ma kérdéseire. A legutóbbi években három német író szindarabját mutatták be és játszották különböző színpadokon, különböző sikerrel, de mindenütt a közönség szélesebbkörű érdeklődése mellett. A három közül feladatát leg-sikeresebben oldotta meg és a legosztal-
lanabb sikert aratta Franz Werfel drámája: Szent Pál a zsidók között (Paulus unter den Juden), mely Hamburgban kezdte színházi pályafutását s ma már eljutott a bécsi Burgtheater színpadáig. A dráma korszaka egyik legérdekesebb időszak a világtörténelemben, ez a nagy fordulópont, melyben a pogány korszakot a keresztény világrend váltja fel. A távoli Kelet római provinciájában már keresztre feszítették a názareti Jézust, aki Isten fiának, az emberiség Megváltójának hirdette önmagát, Izráel fiai egymás közt versengtek s összetartásukra csak egyetlen kapocs, a szent tóra szolgált, az uralkodó római birodalom pedig hatalma tetőfokán állt, de ragyogásában már előcsillant az alkonyatba hajlás. E három rész, e három világnézet összeütközése és a kereszténység diadala a dráma. A fölfeszített Krisztus megfélemedett tanítványai még alkalmazkodnak a zsidó rítusokhoz, csak maguk között, elbújva ápolják az igaz hit örökülhagyott szent tüzét. De hirtelen közéjük toppan az új hit fanatikus harcosa, Paulus, aki a damaskuszi csodáig mint Saul üldözte a keresztényeket. Tele vakmerőséggel, bátorsággal és elszántsággal hirdeti az új tant, hiába gáncsolja a jeruzsálemi keresztények bizalmatlansága és a zsidó rabbi hatalma, ő megy az Úr által kijelölt úton. Hiába viszik a zsidók a Golgotha-hegyére, hiába emel rá kést Gamáriel, az ősz rabbi, Paulus ártalmatlanná teszi a fegyvereket s diadalra viszi a keresztény hitet. Werfel a leghatásosabb képekben varázsolja elének e korszakot, melyek époly jellemzően mutatják be a római önbizalmát és cinizmusát, mint a zsidóság sokrétegu összetételét és széthúzását. A főpap két fiában bemutatja a saját fáját

megvető, görög pompa, római puhaság után vágyódó zsidó fiút, míg a másik ennek ellentéte; a testsanyargató, világi életet megvető fanatikusz. Werfel élesszemű ismerője a zsidóságnak, típusaiban élénk állítja a faj minden hibáját. A zsidó faj iránt érzett szimpátiája legjobban az ősz rabbi, Gamáriel ábrázolásában nyilvánul. Gamáriel a zsidó hit támasza, ki fölvilágosult szellemmel maga is a fanatizmus eltévelyedésének nyilvánítja Jézus keresztre feszítését, de hiába száll Szent Pállal szembe a zsidó hit védelméért, hiába harsognak az ég felé Istenhívó szavai, semmi válasz, semmi megnyugvás. Gamáriel összeomlásával széthull a zsidóság s a templomba, hol Gamáriel holtteste fekszik, római katonák törnek be, legyilkolják a bemenekülteket s fölállítják a császár istenszobrát. Paulus alakjában túlszínezi a fanatikus, sőt olykor túlvilági megszállttá teszi, ki semmi önállósággal nem rendelkezik. A mellékalakok rajza szintén mesteri (mint érdekességet említjük, hogy e darabnak csak egyetlen nő szereplője van) s mint a kritikai elismerés is bizonyítja, Werfelnek hatásos módon sikerült ábrázolnia a pillanatot, amikor a keresztény hit elválik az anya — zsidó — hitestétől.

Csupán hatásos fölépítésében, de nem a gondolati mélységben s annak egyöntetű, biztos vezetésében közelíti meg Werfel drámáját Alfréd Neumann *Patriot-ja*, mely magyar nyelven is színrekerült Oroszország címen. Alfréd Neumann egyik legfiatalabb írója a sok részből álló és különböző összetételű modern német irodalomnak. Hírnevét *Der Teufel* c. történeti regényével alapította meg, mely elnyerte az 1926.-i Kleist-díjat is. A regény XI. Lajos, a «legkeresztényibb király» korában játszódik le s Necker Olivér a főszereplője, aki «ördögi» furfanggal a borbélyaságtól a miniszteri állásig, a király belső barátjáig küzdi fel magát. A *Patriot* ugyancsak az államférfi és az uralkodó története titokzatosságával izgató orosz keretben. Az orosz történelem legnagyobb részét még ma is homály és kétség fedi s ép ennek izgató volta nyújt hatást keltő környezetet a mai dramáiróknak. A dráma története Pál cár meggyilkolása és Sándor trónörökös trónraemlése. Európában már javában ég az újjáalkotó forradalmak tüze, csak Oroszország nyög egy beteggyű zsarnok szeszélye alatt, aki hol mint fenevad üvöltözés diühöng, hol kis gyermek-

ként sírva borul minisztere, Pahlen nyakába. Gróf Pahlen kezébe van letéve a birodalom sorsa s ez a hideg, számfító diplomata kegyetlen biztonsággal gombolyítja a végzet fonalát, megkezevezi az összeesküvést, meggyilkoltatja a cárt s helyébe emelteti a trónörökös. A nagy munkát befejezte, Oroszország döcög, nehéz társzekerét ismét sikerült beállítania az európai haladás országútjára s ekkor fáradtan egyedül marad s szembekerül önmagával. Fölbred benne a belső lelkiismereti harc, a nagy kérdés: miért tetted ezt? Hafaziságból vagy pedig önérdékből? — meredezik elé fekete kérdőjelként, melyekre Pahlen nem tud vagy nem akar megfelelni s válaszdadás nélkül menekül a halálba. A Pahlen életét kioltó pisztoly eldördülésével, a megoldatlan problémát hátrahagyva végződik a dráma. Neumann hatáskeltő és izgalmas kompozíciója, mely nagyszerűen érvényesült a regényben, itt is főerőssége a drámának. A képek villámgyorsan rohannak, izgalmak űzik-hajtják egymást, nagy jelenetek, hangos felvonások — mind-mind kitűnő alkalmak a rendezői ügyesség és zsenialitás kimutatására. De az egyes képek között hézagok támadnak, az írónak nincs meg az ereje, hogy a feszültséget egyik képről átvigye a másikra s így a hatásáram egyenes vonalvezetése, mely egyöntetű és egységes drámai hatás főkövetelménye, töredezett és szakadozott. A dráma nem nyújt hatástöredékeket, hanem csak egyetlen, egész darabot átfogó hatás-komplexumot.

Fritz v. Unruh az expresszionisták vezéregyénisége és Georg Kaiser mellett egyik legismertebb neve az ifjú Németországnak. E fiatal generáció egyik orgánumában jelent meg egy dramaturgiai tanulmány a színház és dráma halhatatlanságáról. A cikkirő a továbbfejlődéshez szükséges erőt ép az expresszionizmus drámaíróitól várja. Szerinte az expresszionista irányzat már túl van az ifjúkor forrongásán s most már eljutott a teremtő és alkotó férfikorba. De ha megnézzük akár Georg Kaiser *Papírmalom* c. darabját, akár pedig Fritz v. Unruh legutolsó drámáját, a *Bonapartét*, kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy e darabok nem adnak oly biztos iránytűt, mely egy új drámakifejlődés útját mutatná. Maguk is keresnek, kutatnak, de biztos alapot, melyre a generáció is építhetne, nem találtak. Kétségkívül az

expresszionizmus stílusa tudja a leg-értekeltebben kifejezni a mai ideg-élet rángatózásait, az agyvelők megpattanásáig feszültségét s a lélek-marcangolást, de az akciókat belefoglalja a szóadatok rapszódikus rohanásába. Ez a szóhymusz-zakatolás buggyan ki állandóan a *Bonaparte* dráma hőseiben, ahol az író szembeállítja a feltörtető korzikaival az ancien regime képviselőjét, Enghien herceget. A történet 24 óra alatt játszódik le s ez alatt megy végbe a herceg kivégzése s Bonaparte Napoleon császárrá koronázása. A korzikai hadvezér ledobja magáról a republika köntösét és az első konzul Bonapartéból Napoleon lesz, a császár. Köztársaság és császárság eszméi kavarnak e darabban, anélkül, hogy egymással szembe kerül-
 nek s megütköznenek a maguk iga-
 záért. Ez a megoldatlanság kompozíció-
 beli hibája a darabnak, mely különben a maga hatásos fölépítésében a színpadi ábrázolásban jut erőteljes kifeje-
 zésre.

E három dráma — valamennyi új nevű, tehetséges és más-más irányt képviselő író alkotása — összetal-
 kozott a történelmi pontban. Most még csak az új drámai irányzatot kutató kísérleteket köszönhetjük e színpadi alkotásokban, de hogy egy végleges, minden-magunkat magába foglaló ma-
 drámát mikor, honnan és hol kapunk, még nem tudhatjuk. *Valkó László.*

Madame sans gêne. Kevesen ismerik a trianoni határokon innen ezt az írói álnevet, mely mögött egy tőrékeny testű, de törhetetlen lelkű fiatal magyar asszony húzódt meg szerényen: Szkalos Emilné Járóssy Erzsébet. Most, hogy hírtelen távozása gyászba borította az elszakított Felvidék egész magyarságát, méltó, hogy megálljunk egy pillanatra a frissen hantolt rozsnói sírdomb előtt. Szkalosné egyike volt azoknak a magyar nagyasszonyoknak, akiknek lelki nagysága, akadályt nem ismerő tettereje a veszély, a küzdelem pillanatában bontakozik ki csodálatos módon, akkor, mikor akárhány férfi csüggedten hajtja le fejét vagy tehetetlenül szorítja össze az öklét. Szkalosné sem gondolt még a süvetei parochiában arra, hogy valamikor még népe asszonyainak és lányainak vezetője lesz a nyomorúság éveiben. Csa-

ládjának élt, három serdülő gyermeké-
 nek és a falu szegényei ismerték csak adakozó jó szívet. Ekkor kezdődő iro-
 dalmi munkássága (az Új Idők hasáb-
 jain) még inkább csak a széplelkű és
 nagyműveltségű tiszteletes asszony mű-
 vészi időtöltése volt. Amikor aztán a
 csehok megszállták a Felvidéket és a
 magyarságra ezer megróbbaltatás sza-
 kadt, Szkalosné felkapta a porban
 fekvő magyar zászlót. Pedig elég baja
 volt neki is. Férje elvesztette állását
 és órá nehezedett a család gondja.
 Mindez csak növelte akaraterejét.
 Egyike volt az elsőknek, aki felismerte
 azt a nagy igazságot, hogy az elszakadt
 magyarságot csak ezeréves kultúrájá-
 nak megőrzése mentheti meg. E szent
 cél érdekében egyesíteni tudta a Fel-
 vidék magyar asszonyait. Fáradhatat-
 lanul utazott az egész országban, elő-
 adásokat, beszédek tartott a felnőt-
 teknek, de maga köré gyűjtötte a gyer-
 mekeket is, akiknek senki sem tudta
 szebben elmondani a magyar képelet
 szülte népmeséket, történeti nagy idők
 monáit, mint ő. Ujra kezébe vette
 művészi tollát is, ezer gondja, egyesü-
 leti elfoglaltságai mellett időt talált
 arra is, hogy a felvidéki magyarságot
 egy nagy lelkesedéssel fogadott regény-
 nyel («Nélkületek») ajándékozta meg,
 nem is szólvá finom novelláinak, ismer-
 tető cikkeinek egész soráról. Közben
 még lapot is szerkesztett, a Rozsnói
 Hírlapot, mely rövid másféléves fenn-
 állása óta a Felvidék legjobb és leg-
 olvasottabb vidéki lapjai közé küz-
 dött fel magát. Hogy a Felvidéken az
 elnyomóknak tíz év alatt minden kegy-
 etlen erőszakosság mellett sem sike-
 rült a magyarságot elnémitani, abban
 nagy része volt Szkalos Emilnének, aki
 megérdemli, hogy nevét minden jó ma-
 gyar megjegyezze. Megjegyezze és
 mélységes szomorúsággal megjegyezze.
 Mert róla szólvá, nem frázis és nem
 közhely pótolhatatlan veszteségről be-
 szélni. Itthon sincsenek sokan, akik
 teljes önzetlenséggel és önfeláldozással
 a köznek élnek, de odaát, ahol a ma-
 gyarság életereje minden heroikus erő-
 feszítés ellenére napról-napra apad, egy
 olyan szívnek kialakása, mint amilyen
 Szkalosnéé volt, az egész magyarság-
 nak súlyos csapása. S mi borusan né-
 zünk Rozsnói felé: vajjon akad-e, aki
 Szkalosné örökébe lép, akad-e, aki újra
 felveszi a lehanyatlott magyar zászlót?
Farkas Gyula.

Művészeti szemle.

A Benczúr Társaság kiállítása.

A Nemzeti Szalon kicsinosított, új mezbe öltöztetett terméit legelőször a Benczúr Társaság művészei ékesítették föl új alkotásaikkal.

Az érdemes művészutaság kiállításának díszes tárgymutatójához elnökük *Dudits* Andor irt tömör kis bevezetőt. Azt fejtegeti benne, hogy a Benczúr Társaság azt tűzte ki feladatául, hogy az új, újabb és legújabb irányok kaoszában rendet teremtsen és a művészi egyéniséget felszabadítja a különféle jelszavak terrorja alól.

Dudits szerint «aki művészetét a mesterségbeli tudáson építi fel, az a legellentéesebb irányok követése mellett sem veszti el önállóságát és művészi egyéniségét», mert már az egész kultúrvilág vallja azt, hogy «a mesterséget el lehet képzelni művészet nélkül, de nem a művészetet mesterségbeli tudás nélkül».

Irja, hogy a «régii világban a művészet inkább csak mesterség volt, a művész *egyénisége* abban érvényesült, hogy ő a mesterséget művészi tökélyre emelte és ezzel vált ki társai közül». Dudits úgy látja, hogy később sokan a művészet akadályának, sőt szegényfoltjának tekintették a mesterségbeli tudást. Nem azt tartották nagyobb festői egyéniségnek, aki *jobban* festett, mint a többi, hanem azt, aki *másképp* festett, mint a többi.

Nem mindenben értünk egyet azzal, amit Dudits mond: hiszen mióta a művészet a maga szent és nagy céljainak teljes tudatára ébredt, tehát már a régii világban is, korántsem tekintették a művészt egyszerűen kitünő mesterembernek, a művész egyéniségét nemcsak a művészi tökéleteségű mesterségbeli tudás alapján ítélték meg és értékelték. Hiszen ugyebár, Beltraffio is nagy tökélyre vitte a mesterségbeli tudásban és koruk mégis toronymagasságba helyezte föléje Lionardo da Vincit. Ez az egyetlen példa is elég annak bizonyítására, hogy a művésznek *épen egyénisége* volt a döntő, melyet élesen elkülönöztettek a könnyebben hasonlítható és eltanulható mesterségbeli tudástól.

Igaz, hogy a mesterséget el lehet képzelni művészet nélkül, de a művészetnek mégsem a mesterségbeli tudás az alapja, hanem az a *je ne sais quoi*, az a titokzatos lelki ősforrás, ami nélkül nincs művészet! *Csak* erre lehet műv-

szetet alapozni. A mesterségbeli tudás csupán fontos járuléka ennek, a nemes eszköz, mely fölfelé segíti a művészt. *A kellő együtt* teremti meg a művészet legszebb alkotásait. Lehet valaki bámulatos mesterember és mégsem igazi művész. Viszont a legzseniálisabb művész sem teremthet tökéletes művészeti alkotást nagy mesterségbeli tudás nélkül. Szerintünk a művészi östetesség és a mesterségbeli tudás *harmóniája* az igazi melegágya a művészetnek.

Szerencsére a Benczúr Társaság kiállításán számos olyan alkotást láthattunk, mely kellő harmoniában egyesíti magában ezt a két elengedhetetlen kívánalmat. Ha csak mesterségbeli tökélyt nyújtottak volna ezek a képek, korántsem gyönyörködhattunk volna bennük annyira, mint így, hogy *túl* a mesterségbeli tudáson is melegen foglalkoztatták szemünket és lelkünket.

Az persze azután már más kérdés, hogy a Benczúr Társaság komoly, igazán érdemes tagjai csakugyan kitűnnek abban, hogy a szín- és vonalproblémákat úgy igyekeznek megoldani, hogy az igazi műértő által ma is sokrابعűlt mesterségbeli tudásnak is mindig kifejezést adnak.

A katalógus sorrendjében elsőnek *Aldor* János Lászlót említjük meg. Tájékeiből nemcsak érett tudás, de lélek is beszél. Finom hangulat árad mindegyikből. Él rajtuk a levegő és szépen komponálja a foltokat.

Bathlyány Gyula gróf most már megpróbálkozhatna újabb témákkal is. Régi kifejezési körének egyik nagyon sikerült, igazán artisztikus darabja a «Firenze» című. *Csánky* Dénes tovább haladt azon az úton, melyre nemrégiben lépett. Nagy, széles foltokra bontja a látott tájképet s úgy igyekszik egységet vinni víziójába. Igen érdekesek a kísérletek, de kis vízfestményeiben több a bensőség, ez az igazi terrénuma.

Déry Béla kis gyűjteménye csupa friss erő. Tengerparti képei új, nagyon nívós ponton mutatják elmélyedő művészetét. A «Borus idő a nagy vizen», az amsterdami csatornarészlet s a balatongyöröki tanulmányok elsőrendű alkotásai. *Dudits* Andor «Eskü a vérmezőn» című reprezentáns művének egy igen markáns változatát állította ki, tanúságot adva vele monumentális látásáról.

Frank Frigyes pár erőteljes arcképe mellett színes párizsi részleteivel keltett feltűnést. *Gárdos* Aladár szobrai

kiforrott művészt mutatnak. Formakészsége dús erővel bontakozik ki márványain. *Katona* Nándor ezúttal is a tél poézisét szólaltatta meg legszebb új képein.

Nagy öröme telt a tárlatlátogató közönségnek *Kálmán* Péter műveiben. Ez a Németországba szakadt és ott nagy hírre vergődött magyar művész csupa jovialitás, egészséges humor csillog tanulmányfejein. Hol *Munkácsyra*, hol *Leibbre* emlékeztet, de legérdekesebb akkor, mikor a maga ösvényén jár. Színei frissek, melegek, rajztudása imponáló, nyereséges volt vele való találkozásunk.

Knopp Imre sorozata is a festői tudás ékes bizonyítéka. *Kunwald* Cézár java munkáival igazolja elismert kvalitásait. *Ligeti* Miklós Rippl-Rónai József érdekes fejének jó megmintázásával aratott elismerést. *Róna* József egy bájos kis faunszoborral járult a kiállítás sikeréhez. *Gy. Sándor* József templombelső kitűnő megfestésével foglalkoztatta a tárlat látogatóit.

Tolnay Ákos komoly színekbe öltözteti gondos formákba rajzolt tájképeit és kedves genre témáit. Szükszavú, de mindig tartalmas. *Udvary* Géza most is kosztümös alakjait festi legtöbb kedvvel. Pár ilyen képe megkapóan érdekes. *Udvary* Pál Rippl-Rónai portréja melegen, jellegzetes erővel beszél a nemrég elhalt kiváló művész érdekes egyéniségéről. A «Vándorcirkusz» is legjobb alkotásai sorába tartozik.

Ezt a komoly, magasszínvonalú kiállítás bizonyára a szezon emlékezetes értékei közé sorozza a művészet-szerető közönség.

Fényes Adolf gyűjteményes kiállítása.

Az Ernst-Múzeum új kiállításán *Fényes* Adolf legújabb munkásságát mutatta be.

Fényes Adolf már jó egy pár éve új utakon jár. Csodálatos utakon.

Ezen a palettán hosszú időn keresztül szinte a legvaskosabb zamatú naturalizmus teljedett ki. Még élénk emlékezetünkben vannak leginkább egy- és kétalakos képei, melyeken a szegények világát ábrázolta. Egy-egy borús tekintetű napszámos-féle alak, mint valami Gorkij-novella megtestestítője, esettfejú, elbűslakodó kis cseléd-ke, paraszttasszonyok: mind, mind a legkönyörtelenebb életből kivágvá. Szinte párolgott róluk a szegénység szájalomra ingerlő, savanyú szaga;

már-már nem is képbefogottságuk érdekel bennünket, hanem inkább az a kesernyés realizmus rázott meg, amivel Fényes majdnem brutálisan élénk ültette őket.

Erről a palettáról ugyanilyen rideg igazsággal keltek életre a kisváros képei is. Így festette meg azokat a kitűnő csendéleteket is, melyeken az anyag-szerűség bámulatos túlhangsúlyozása szinte már bántó is lett volna, ha maga az anyag lelke is ott nem vibrált volna a téma körül.

Akárki jósolta volna is, el nem hitük volna, hogy Fényes Adolf valaha is hűtlenné válik ehhez a becézett realizmushoz... Hogy majd elmenekül valami álomvilágba, a mesék birodalmába, a revevárókba, mondvárakba, képzeterdőkbe...

S a nagy pálfordulás mégis bekövetkezett.

Fényes Adolf már pár év óta ebbe a teljesen új világba vitte át naturalista palettájának színeit és formáit. Néhány érdekes elgondolását, primitiveskedő bibliai jelenetet festett s úgy megkedvelte ezt a számára új területet, hogy végleg rajta állította föl festőállványát. A romantika határtalan horizontja egyre messzebb és messzebb csalogatta a szigorú valóság rabját s ma már teljesen az álmok puha régiójába libbent Fényes Adolf. Talán a sok savanyú életigazság után jól esik elkalandoznia a végtelen mese-mesgyéken... Most a valóság éles, könyörtelen világítása helyett valami meleg, szürkésbarna fátyol ereszkedett le képeire és e misztikus fátyol mögül mutogatja képzeletének szüleményeit.

A régi naturalista szemmel látott környezetek díszletszerűségbe könnyűnek. Olasz városok, magyar várak, alföldi tájak álomszerű emlékként veszik körül a romantikus beállítású embercsoportokat. A felhők, a fák, a levegő, a tájékok egyaránt regehangulatot lehelnek.

Színekkel és vonalakkal önmagának mesélget a festő, játszik festői tudásával, játszik ezzel a stílussal.

Ez a játék határozottan érdekes, artistikus mulatozás, de sok képen kissé egyhangúvá erőltetetté válik. Egy sereg ilyen téma után szinte üdülés azt a néhány apró naturalista képet látnunk, melyet főleg olasz városokról festett Fényes Adolf. Néhány nagyon finom tanulmány akad e sorozatban.

A nagy terem pár ismert, értékes darabja élesen tárja föl azt a nagy

kanyarodót, melyet Fényes Adolf régi útjelzőkövei mellől megtett.

Fényes Adolf új termése is azt bizonyítja azonban, hogy e képek alkotója mindig komoly festői feladatokat tűz maga elé, tartalmaz önt munkáiba olyankor is, mikor szinte játszani látszik új stílusával.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a mostani pont nem lehet pályájának végső állomása, ezen még túl fog haladni és elhíhetőbb módon összegezi majd munkásságának leszűrt eredményeit. Ez a gyűjtemény körülbelül mindent elmondott e témakörrel. A szigorúan naturalista ecset kikalandozta magát a mesevilágban, a valóság ugródeszkájáról fölvetette magát az álmodozás régiójába s onnan majd megfrissülve fordul az élet nekiszépült ezerfésűje felé.

Hubay Andor milánói kiállítása.

A magyar képzőművészet az utóbbi években jelentősnél jelentősebb sikereket aratott külföldön. Valahol csak sikraszállott a nemzetközi kiállításokon, mindenütt a legelső vonalba került.

A magyarság nagy kultúrharcában most egy fiatal festőművésznünk ért el számottevő, szép sikert Itália egyik művészeti gócpontjában, Milanóban.

Nagy hegedűsünknek, Hubay Jenőnek fia, Andor, a legelőkelőbb kiállítóhelyiségben, a «Galleria Pesaro»-ban mutatta be munkásságát.

A fiatal *Hubay Andor* nevét idehaza még alig ismerik. Az ifjú magyar művész Budapesten tudtunkkal még nem is állított ki.

Telcs Edénél kezdte meg tanulmányait, mert szobrásznak készült. Később a festőecsethez pártolt és Ballónál tanult. Azután Stuck tanítványa lett, majd a híres Julien akadémián fejlesztette további tehetségét.

Csöndben, komolyan dolgozott, hosszabb ideig csak a dunaparti Hubay-palotában lévő műtermének falain láthatták néhányan, mint erősödik, bontakozik ki teljesen egyéni képessége.

Munkái innen kerültek el a művészet klasszikus földjére, Itáliába, a milánói «Galleria Pesaro»-ba. A múlt hónapban történt bemutatkozás döntő, nagy sikert hozott Hubay Andornak. A fiatal magyar festő olyan eredményt ért el, mely a paletta útján is újabb hírt szerzett a művészvilágban mindenütt ismert Hubay névnek.

A milánói művészeti kritika ritka egyértelműséggel ismerte el Hubay Andor munkásságának értékeit és igen biztató jövőt jósol a fiatal magyar festőművészeknek.

A «Corriere della Sera», az «Il Popolo D'Italia», az «Il Secolo» egyaránt hosszú cikkekben méltatja a kiállítást, melyben Arturo Martini szobrász vett még részt gyűjteményeivel. Mindegyik cikkíró hangsúlyozza Hubay művészetének eredeti, magyar zamatát, dicsérik egyéni felfogását, vonalvezetésének szellemes voltát, felfogásának újszerűségét, dús színeit és főleg komponáló erejét. Az elismerésből egyaránt kijut érdekes arcképeknek és hangulatos tájképeknek. Kiemelik művészetének lelkeségét.

E sorok írójának alkama volt a Milanóban bemutatásra került munkák javarésztét láthatni és így megértjük az olasz kritika elismerését.

A «Consummatum est» című nagy vászon merész, érdekes és teljesen új felfogású megkomponálása a Krisztus-tragédia megrázó fináléjának. A «Legenda» is ilyen megragadó kompozíció, finom, érdekes színharmóniában mutat be egy muzsikába elmerült társaságot. A «Giovanna d'Arco» artisztikuma megkapó. Az arcképek közül legszebb darabok: a művész anyját és apját ábrázoló két lenyűgöző hatású portré. Az első különös, érdekes színproblémát old meg. Lány, fehér színek lehellet-szerű harmóniájából nézeti felénk a beszélő, szuggesztív csillogású szempárt és benső, jellemző erővel ábrázolja nagy hegedűsünk érdekes fejét a másik arcképen. Hubay Andor általában szereti a szinte légies könnyűségű, fátyolos színeket, legtöbb portréját hamvas, fehéres alapból élteti színessé és nagy hatást ér el ezzel a felfogással.

Tájképeink is ez a fátyolos, lírai hangulat jut sokszor döntő szóhoz.

Hubay Andor a milánói gyűjtemény-nyel egy csapásra belekerült az ifjú magyar festőnemzedék javaerői közé. Kiállítása szerencsésen kapcsolódott bele a hazánk és Olaszország között egyre erősebbre fonódó kultúrközösségbe, megmutatta vele azt, hogy az új festőgeneráció méltó folytatója lesz annak a már mindenfelé megkoszorúzott modern magyar piktúrának, mely annyi dicsőséget aratott a közelmúltban az Itáliában rendezett nemzetközi, nagy kiállításokon.

Mariay Ödön.

Zenei szemle.

Az Operaház hónaponként ad egy bemutatót. Elismerésreméltó szorgalom, ha nem hiányzik mellőle a művészeti háttér. Novemberben a *Turandot* premier nagy sikert hozott, a decemberi (21-én) bemutatás szembeötlő hanyatlást mutatott. Dehát az Operaházban is vannak pirosbetűs ünnepek és szürke hétköznapok.

Ilyen volt *Siklós Albert* és *Törzs Jenő* *A hónapok háza* című dalművének s vele egyazon este *Csajkovszki* *A diólőrő* című táncos tündérajátékának bemutatója. Olyan jelentéktelen két munka, hogy már elfogadásuk is a kellő körültekintés hiányának tekinthető. *Siklós Albert* a magyar zeneélet jobb nevei közé tartozik, de *Csajkovszki* az egész világ egyik legragyogóbb tehetsége és mégsem kellett volna a közönség elé vinni egyikőjüket sem, mert kárba ment a sok fáradság s elpazarlódtott az este. Nem maradtunk volna szegényebbek, ha nem ismerjük meg *A diólőrő*-t, a grandiózus orosz zene-költő balkézével írt késői művét és *Siklós Albert*et is jobb operakomponistának tartottuk volna, ha — ime — be nem igazolja, hogy operát írni: nem tud.

Dramai vénája nincs, a lírája nem őszinte s az epikája érdektelen. Motívumainak nincs jellemző ereje, dallamai valahogy a lélek mellől szólnak, frázisai jelentéktelenek, elképzelése zavaros, élet, lüktetés, szín sehol, közvetlenségéről beszélni sem lehet, gondolatai nem-hogy repülnének, de alig mutatnak valami fakó zenei rajzot. Ellenben a zenekara szabályosan, jól hangzik, modernsége törekvő harmóniai széleskörű ismeretre vallanak, a szöveggel való bánásmódjáért elismerést érdemel és mégis a partitúrája a földön jár, sőt csak a kótavonalak erdejében él s nem képes felemelkedni a zeneművészet szabad, levegős, magasztos birodalmába. *Siklós*ból az invenció, az alkotóerő hiányzik. Tudással csak a Zene-művészeti Főiskola tantermében lehet nagy az ember, a színpad művészt kíván. *Siklós Albert* zenét író kitűnő mester, de nem kitűnő zenét író mester. Egész partitúrája ezt zengi: *most így szoktak operát írni!*

A hónapok háza-nak a partitúrájánál is nagyobb fogyatékosága: a librettója. Arról szól, hogy egy festő nagybeteg. Tavaszra meg fog halni, mondja az orvos. A feleség kétségbe-

esetten szeretné megállítani az időt, gondolva, hogy akkor a férje életben maradhatna. Az asszony elalszik és álmában elmegy a hónapok házába, ahol a tizenkét hónap, mindmégannyi öregember, kérelhetetlen szigorúsággal váltja fel egymást az idő strázsáján. Esengve kéri őket, hogy ne siessenek, mert akkor az ő férje meghal. A morgorva öregek hajthatatlanok: *Március* következik. Indul az öreg az idő strázsájára. Az asszony semmiképen sem tudja megakadályozni. Nem sikerült megállítania az időt. Mikor másnap e furcsa álomból felébred, az orvos hozza a hírt, hogy a férje megmérgezte magát. Megállította — a maga számára — az időt.

Ez a szöveg nem alkalmas operatárgy. Cselekvése, történése nincs. Szimbolizmus felé hajlik, de ügyetlenül keveri a valót a jelképpel. Irodalmilag jelentéktelen. Csodálkozunk *Siklós Albert*en, hogy ilyen szöveghez nyult. Különben: «ki milyen szöveget választ, olyan zeneszerző» — írja *Berlioz*.

A hónapok háza: zenei irodatura és literadalom ...».

*

A Filharmóniai Társaság egy bérleti és egy rendkívüli hangversenyt tartott. A rendkívüli hangverseny Bach műveiből állt, a bérleti vegyes műsort adott, melynek jelentős száma *Schubert* kis C-dur szimfóniájának első előadása volt. A kis C-dur az «isteni hosszúságú» nagy C-dur szimfónia előfutárja. A zenetörténet legtekélyesebb melódistájának friss, közvetlen alkotása. Világos, derűs, mint egy *biedermeier*-szoba. Kécses, mint egy hajporos dáma ékszere. Négy tételes. A scherzot mindig hallgatná az ember.

Strauss Richárd hosszadalmas *Don Quijote* című szimfóniai költeménye állt még műsoron s *Weber*: *Oberon nyitány*-a.

Az egész műsort *Knappertsbusch* János müncheni és bajor országos főzeneigazgató vezényelte. Nagyszerű mester. A *Furtwängler*-ek fajtájából való. A régiebbek közül *Muck* és *Kerner* István erényei csillannak meg benne. Férfias, erős, izléses, szerzőtisztelő, stílustartó karmester. Nagyvonalú, elképzelő, de minden apró frázisra gondja van. Ritmikája éles, dinamikája színes. Külsőségeiben szimpatikus. Elvezet volt nézni vezénylésének biztonságát és előkelőségét.

Papp Viktor.

Külföldi folyóiratszemle.

Az «Action Française» válsága világ-szerte foglalkoztatja a francia royalisták ügye iránt érdeklődő közvéleményt. A bátor és elevenhangú lap, amely páratlanul népszerű volt különösen a katolikus egyetemi fiatalság, a főúri világ és papság körében, váratlanul indexre került és a Vatikán szigorúan elítélte szerkesztőjének, Maurrasnak elveit. Maurras különös egyéniség; hisz az Egyházban, hisz a vallás óriási fontosságában, de nem hisz Istenben. «Klerikális atheista», amint egyik kritikusa találóan elnevezte. A katolicizmus ügyének kevesen tettek az utóbbi évtizedekben annyi szolgálatot mint ő; a szabadgondolkodásnak nem volt nála kíméletlenebb kritikusa. Átformálta egy felületes széksziszhez szokott kurzak vallásértékelését, nemzedékeket vezetett vissza a hithez, míg maga hitetlen maradt. Buzgó katolikusok rajongó tisztelettel fogadták el vezérüknek, egyházi méltóságok kitérő fejtartással láttak benne, X. Pius nagy hitvédőnek nevezte. Most egyszerre rá-súlyosodik lelkiismerete legfőbb urának, a pápának haragja. Mi lehet e hangulatváltozás oka?

A *Nineteenth Century* hasábjain egy anglikán lelkész, W. W. Longford, foglalja össze — persze nem egészen elfogulatlanul — a nagy harc egyes fázisait. 1926 augusztusában Andrieux bíbornok, Bordeaux érseke, sorakoztatja fel először a vádak az Action Française politikája ellen, kiemelve a mozgalom túlságait, belső vallástalanságát, erőszakos módszereit, elveinek végső eredményben a katolikus egyházat veszélyeztető voltát. Már szeptemberben XI. Pius legteljesebb mértékben jóváhagyja ezeket a vádakokat és december 29-én bekövetkezik az indexre helyezés. Izgalmas és a francia katolikusokra súlyos problémák mérülnek fel a következő hónapokban; az engedelmesség és a meggyőződéshez ragaszkodás vívja meg harcát sok hívő lelkében. Maurras semmit sem hajlandó feladni vagy visszavonni elveiből és makacssága csak kielezi a helyzetet. Hívei kitartanak mellette; az ellene fordulók között a legérdekesebb a Longford által nem említett katolikus filozófus, Jacques Maritain, aki a viszály kezdetén külön kis könyvecskében kelt mestere védelmére, de Maurras hajthatatlansága láttára legújabb könyvében már megtagadja őt.

Ez év szeptemberében nagy feltűnést keltett Billot bíborosnak méltóságáról való leköszönése, amit a francia és olasz sajtó az Action Française ügyével hozott összefüggésbe. A jeles jezsuita teológus, az antimodernista egyházi és szellemi mozgalom egyik vezető embere, nagyrabecsülte Maurrast és híve volt programjának; a Vatikán döntésébe nem tudott beletörődni. A római francia szeminárium rektora, Père Le Floch, ugyanezen okból szintén lemond. A Vatikán váratlan és különösebb kényszerítő ok nélküli szigorúságában Longford is, mint az általános közvélemény, Gasparri államtitkár politikájának érvényesülését látja. Gasparri Briand németbarát irányzódását támogatja és veszedelmesnek tartja az Action Française túlzott nacionalizmusát. A royalisták elveiben továbbá Róma hatalmának régi ellenfele, a gallikanizmus ébred új életre és a Vatikán legalább egyelőre biztosítottabbnak látja a katolicizmus helyzetét egy türelmes és engedékeny köztársaságban, mint az esetleg visszaálított és jogaira régi tradíciók alapján, féltékenyen őrködő francia királyságban.

Hozzátehetjük, hogy a kétségtelen politikai szempontokon túl az Action Française és Maurras elítélésében érvényesül a katolikus egyház örök egészséges ösztöne is (ha szabad így neveznünk), amely mindenkor gátat tudott vetni mindennemű túlzásnak és időleges korlátozásokkal biztosította a végtelen kiegyenlítődést és teljességet. Maurras teremtő gondolata, csodálatos rendszere módosíthatja — és kell is, hogy módosítsa — az egyes emberek lelkét, de semmit sem változtathat az Egyház igazságán és útjain.

*

A Maurras-iskola jeles történetíró-tagja, Jacques Bainville, az *Europäische Revue* számára írt érdekes tanulmányában Franciaország és a német birodalom viszonyát vizsgálja történelmi szemszögből. A kölcsönös megértés nagyon nehéz a két nemzet között. A franciák a Németország felé nyitott határai miatt százados bizonytalanságban élnek. A francia politika kezdetől fogva egy gyöngye állam politikája egy kolosszussal szemben és legfőbb célja természetesen határoknak kitéjük közé helyezése. Ezért a Rajnavonal megszerzése régi álma. A hatalmas német-római birodalom erejét a

belső szaggatottság, partikularizmus és a választott, nem örökölhető császárság győngítette és a francia politikának ezekre a gyöngeségekre és korlátozódásokra kellett pusztá önvédelemből építenie. Ezért játssza a német szabadság védőhatalmának a szerepét és lesz a német hercegek, bárók, püspökök, polgárság, városok természetes barátja a német-római császár ellen.

Később a vallásharcok, a harmincéves háború idején is Franciaország biztonsága kapcsolódik a németiség megbontásával. Minden politikai törekvése azonban — Bainville ezt nyomatékosan kiemeli — defenzív jellegű, önfenntartási ösztönből ered, még XIV. Lajos spanyol örökösödési háborúiban is. A francia forradalom, bár sok tekintetben beleilleszkedett az ancien régime politikai hagyományaiba, támadó kedvvel már eltért azoktól. Napoleon pedig hadjárataiban teljesen szembe helyeződött a régebbi védekező törekvésekkel és elsőnek kísérelt meg francia imperializmust; a hagyományokkal ennyire ellenkező kísérlet csak kudarcral végződhetett. A XIX. században a francia politika kapkodó, elvesztette a királyság korabeli csalhatatlan ösztönét és irányelveit. A zürzavarra jellemző a bizonytalan álláspont a német egységgel szemben és III. Napoleon politikai tévelygése.

Bainville itt nem terjeszkedik ki arra a kritikára, amellyel ő és Maurras a versaillesi békeművet illették. Szerintük a békeszerzők legfőbb tévedése az osztrák-magyar monarchia felosztása volt, holott az egyedül helyes és biztonságos francia cél csupán a német egység szétrobbantása lehetett volna.

*

A maurrasi elvek szinte a fascizmus hivatalos világnézetévé válnak Filippo Carli cikkében: «Klasszicizmus, Romantizmus és Fascizmus». (*Nuova Antologia*, nov. 16.) Kissé dilettánsan, naivan, a forradalom multszemléletének merész általánosításaival és a fascizmusnak feltétlen tiszteletével érvel írónk. Maurras nevét egyszer sem halljuk ugyan, de lépten-nyomon az ő gondolataira bukkanunk, ha ellaposítottan is. Görögország és Róma, a társadalom elméletét és mintaképét örökérvényűen megadó ókor a klasszikus ideál. A görög gondolat és a római szervezet egyesülése a középkori egyház, a tekintély elvének legtökéle-

tebb kifejeződése. Az újkor felfedezéseivel és filozófiájával már eltér a klasszicizmus szellemétől. Descartestól az Encyclopediáig, a reformációtól Rousseau és a francia forradalomig egyenesen vezet a sokat kárhoztatott út, az autonommá vált ész, a dogmatizmus, relativizmus útja. A romantizmus is ennek az útnak egyik állomása. A romantizmus minden téren megnyilvánul, politikában, tudományban, irodalomban. (Lásd Seillière számtalan könyvét.) Filippo Carli egyszer próbál önállóan szembenézni az olasz történetből adódó kérdéssel: hogyan lehetséges a romantizmus bírálata egy olyan nemzetnél, amely újjáéledését a romantikus korszaknak köszönheti. Felelete csak annyi, hogy a fascizmus a romantika elfajulása elleni reakció, a rousseau-i eszmék tagadása, Róma tradíciójához való visszatérés. Ha valaki mindjárt Rómára tekint, könnyen átsiklik a szeme a XIX. század elejének bonyolult problémáin. Három ember jelenti ma számára a klasszikus világképhez visszafordulást: Nietzsche, D'Annunzio, Mussolini. — A három között pedig legnagyobb Mussolini — érzi Filippo Carli — mert leghatározottabban száll síkra az egyenlőség, a demokratikus szentimentalizmus ellen és tüzi ki az új és egyben antik államkoncepciót és nemzeti ideált.

*

Míg az olaszok francia elméleten, antik mintákon és Mussolini akaratán felbuzdulva számolnak le tegnapi hitükkel, az angolok és amerikaiak józan számotvetéssel, a tények megfigyelésével cselekszik ugyanazt. Multkor idéztem a *North-American Review* egyik szimptomatikus cikkét, a decemberi szám új érdekességet hoz «Too much Democracy» (Túl sok demokrácia) jellemző címen C. H. Bretherton tollából. A demokrácia a legrosszabb zsarnokság; egy zsarnok uralkodó olykor bölcs, jóakarató és kitünő dolgokat hoz létre, a nép zsarnokságában nincsenek világos és hasznos percek. A demokrácia tulajdonképpen csak tudatlanok között valósítható meg, ahol a műveletlen tömeg átengedi magát a kevesek vezetésének. Ha a műveltség általános nivója emelkedik, a sok eltérés, pártoskodás, önálló véleménynyilvánítás miatt a demokrácia munkája lehetetlenné válik. Ki értett volna meg ilyen állítást ma tíz esztendeje?

h. g.

Önéletrajzok. Azelőtt csak kiválóbb emberek írták meg emlékirataikat s életrajzukat. A legújabb divat, hogy mindenki önéletrajzol s ha nincs különösebb, színes élete, oly életet ír le, melyet szeretett volna átélni. Innen van, hogy az önéletrajzokba pillantva rendszeren nem az írók életrajzával ismerkedünk meg, hanem a fantáziájával.

E fantázia persze kétféle : eszményítő és realizáló.

Alig van csábítóbb valami, mint az idealizáló önéletrajz. Az ember egyszerűen nekiül s hogy úgy mondjam : kikészíti magát. Élete szépségfoltjait kiradirozza, kozmetikai műveleteket végez elmult napjain s egynémely füllentésekkel bővítte és terhelve lelkiismeretét, díszkiadásban adja át magát az utókornak. Az efféle önéletrajznak csak egy hibája van : a szedőn kívül senki sem olvassa el.

A reális önéletrajz, az más. Époly irreális ugyan, mint az eszményítő, de mert divat, reális üzletnek bizonyul. Az író egyszerűen elcsúfítja magát benne. Vallomásaiban megdőbbszent bűnökről értesülünk s gyermekkori lopásoktól kezdve ifjúkori kicsapongásokon és morális lecsuszamlásokon át — ezek fontosak, mert alkalmat adnak rá, hogy a könyvnek erotikus zamata legyen — tanúi lehetünk egy szenvedő, fekete színekben csillogó életnek. A szerző mintegy azt mondja : Ó nagyon csúnyán éltem, ó nagyon csúnyán éltem, ó nagyon csúnyán éltem! Háromszor mondja azt, amit Ady csak kétszer mondott s így a rekordot megjavította. De a könyvsiker elé a legszebb reményekkel nézhet s jövedelmét mint életvidám filiszter és makkegészségű családapa fordíthatja beruházásokra.

Mindkétfajta önéletrajzíróra nézve csak egy dolog lehet aggasztó : Mi lesz életének azzal a szakával, mely önéletrajza és halála között megiratlanul lebeg az életrajzi-ürben? Megírja-e ezt valaki? S ha igen : hogyan írja meg?

Két eshetőség van :

a) Az önéletíró önhalála esetére

valamelyik jóbarátját kéri fel életrajzgyámnak, aki aztán az életmű második részét tapintatosan és stílusosan hozzágyúrja és idomítja az elsőhöz s addig idealizál, naturalizál és retusál, míg a két rész egységbe forr.

b) Az önéletrajzíró, remegve attól, hogy valami tárgyilagosabb elme írhatja meg élete második felét, önéletrajza megjelenése után kénytelen oly életet élni, amilyent művében önmaga önéletrajzolt, nehogy a két rész közt ellenmondás legyen. A következetesség kedvéért így az idealizáló önéletíró derék, becsületes, a közéletben tisztelt férfiúként gyötörné végig magát az életúton, viszont a reális önéletíró kénytelen lenne kivetkőzni nyárspolgári mivoltából, hogy valóban csúnyán éljen s ezzel blamálja hozzátartozóit.

Lehetséges-e ez?

Volna egy harmadik eshetőség is, de az alig jó számba. Az t. i., hogy az önéletrajzíró jeles rajzának befejezése után váratlanul jobblétre szenderülne. Ez esetben az egység meg lenne mentve. Ez azonban hiú remény, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az önéletrajzírók rendszeren tovább élnek, mint önéletrajzaik.

Mint hogy e nehézségek és aggodalmak dacára az önéletrajzok napról napra szaporodnak, megbízható médiumunk révén kérdést intéztünk az utókorhoz : mi a véleménye az önéletrajz járványra nézve. Az utókor válasza így hangzik : Önéletrajzokról sejtellem sincs. *Sová.*

«Kis cikkekben nagy esacsiságok». A Napkelet folyóiratszempléjében már volt szó Jules Romains cikkéről, mely az új magyar lírával foglalkozik. Fejére olvasták, hogy elvi kozmopolita létére a magyar költeményekben derűborúra megéri ugyan az «européer», nemzetek-fölötti hangulatokat, de ezekhez analógiákat kizárólag — francia versekből merít. Ez bizony eléggé gall kozmopolitaság, mely szívesen invitálná egy köpönyeg alá a népek dalnokait — «világ lantverőit egyesüljettek!» — hanem a köpönyeg szabását

valahogyan mégis csak — párizsinak képzeli.

De bármily örömmel látná is Romains a nációk költőit «egy ének éneklői»-nek, bizony csak rajtakapjuk, hogy a közös énekben őt is a faji érzések és faji képek érdeklik, az «ami egy nép közös talajából fakad». S nem is etnográfiai kíváncsiságból, hanem az igazi művész ösztönénél fogva, mely ez érzésekben s képekben a művészet lényegének örök fajhoz-kötött voltát érzi meg. S amaz «egy köpönyeg» alatt a népek énekeseit mindennek óhajtja, csak egyszínűeknek nem. Tarkaságukban gazdagság van, s ez a gazdagság kincs: épen ez a kincse a nagy összességnek is.

S mi arra gondolunk: pontosan ugyanezt olvastuk már a nyugat-szerelmes Babits Mihálynál, s ugyanezt a keletre is szívesen tekintgető Harsányi Kálmánnál. Igazi művészek nyilván hajszálnyira egyformán ismerik és értékelik a talaj fontosságát, melyben gyökerük fogódzik. Talajtalanságról csak a gyökértelenség álmodhat.

Jules Romains arra kéri olvasóit, ne ítéljék meg túlon túl szigorúan, ha kis cikkébe nagy csacsiságok kerültek, merő tájékozatlanságból. Mi olyanok részéről, kik tájékozatlansággal sem mentegőzhetnek, különb csacsiságokhoz vagyunk hozzászokva. S főleg: veszedelmesebb csacsiságokhoz. Akárhány «unanímistánk» szemében az *egylelkűség*: *idegenlelkűség*. A nemzeti színektől annyira irtóznak, hogy inkább valami kozmopolita szürkeség az ideáljuk. S ez a szürkeség tudvalevőleg nem is egészen idegen a Jules Romains által felvetett természetrajzi fogalomtól.

Rodrigo.

Kritika és reklám.

A jámbor (vagy legalább is jámbornak kezelt) olvasó újabban különös cikkeket olvashat kedvenc napilapjában. Ezek a cikkek komoly irodalmi, sőt tudományos tanulmányoknak indulnak, két-három hasábon át szörnyű szövegszerűséggel folytatódnak, hogy végül valami könyvkiadóvállalat új kiadványának dícséretében kulmináljanak. Az orránál fogva vezetett olvasó bosszankodva jön rá, de persze csak a cikkek legvégén, hogy kissé hosszúra nyúlt reklámot élvezett végig. Mindenesetre nem érdektelen dolog és úgy látszik az igények komolyodását jelenti, hogy már a reklám is essay-formát kénytelen ölteni. Sohasem hittük volna, hogy

ilyen nagy az érdeklődés az emberekben a komoly témák iránt. Talán már nincs messze az idő, amidőn külön-nívós folyóirat indul majd meg «Minden pénz-kérdés» címen és ebben tanulmányok serege fogja méltatni már nemcsak a könyvkiadók, — miért ne buzduljanak fel más szakmák is a sikerült példán? — hanem a cipőfelsőrézkesztők, edénygyárosok és egyébek termékeit is. Milyen kitűnően hathat például egy logikai fejtegetés végén a Harry-cipőkrém dicsérete, vagy egy irodalom-szeretetről és önzetlenségről szóló tanulmányban a könyv- és lapkiadók névsora! Külön értekezést érdemel majd az a derék délutáni lapunk, a liberalizmus ügyének és minden cselépletykának rettenthetetlen szószólója, amely a nívóját most irodalmi rovattal kívánja emelni és irodalom címen első sortól az utolsóig fizetett kommunikéket tálal fel olvasóinak. *Cydias.*

Rohadt alma. Egy élelmes színházi lap, hogy a változatosság kedvéért író-primadonnákat is szerepeltessen, kérdést intézett egy pár magyar íróhoz arra nézve, hogy van-e — rohadt almájuk. Tudnivaló ugyanis, hogy a legtöbb költőnek és írónak van valami különködése, szeszélye, vagy mondjuk: bogara, mely különösen az ihlet perceiben nyilatkozik. Így Schiller állítólag rohadt almát szagolt munka közben, egy másik német költő jeges lábvizet vett, mialatt a múzsával csókot váltott, Murgert a temetőt inspirálta, Verlaine «csak részegen tudott írni», Ady csak a részegsége utáni napon s Swift akkor, ha egy ismerőse meghalt. Bizonyára van író — hisz nagy a világ írókertje — aki részegsége előtt két nappal dolgozik ihlettel, sőt olyik is akad tán, ki csak addig verbéli író, míg ismerőse (mondjuk: a színházi lap szerkesztője) életben marad.

Ez hát az írók «rohadt alma»-ja.

A hazai írók egy része is nyilatkozott e kérdésben. Heltai Jenő pl. azt vallja, hogy sokat cigarettázik munka közben. Kóbor Tamás — horribile dictu — szivarozik. Szomorú Dezső pedig szintén «cigarettával rombolja magát».

Látnivaló, hogy ez írók almája csak férges s nem éri el a rohadt alma nívóját. Cigarettáznai? Azt mi olvasók is megtesszük s a tetejébe még az írók olvasásával is «romboljuk» néha magunkat. Nem annyira az író és olvasó, mint inkább a jómódú és szegény író közt van itt hát némi különbség: az

dohányzik, hogy írni tudjon, ez ír, hogy «dohány-a» legyen.

Valamivel érdekesebb a nem dohányzó írók rohadt almája. Az egyik mialatt ír, balkezevel labdázik; a másik csak akkor tud írni, ha pudlikutya hever a lábánál; a harmadik föl-alárohan s többet dolgozik a lábával, mint más író a fejével.

Lám, a nem dohányzó írók almája már kissé férgesebb, mint a dohányzóké. De ez természetes is. A dohányzó írók annyira lefoglalja a cigarettá, hogy nem marad keze egyéb bolondságok elkövetésére, míg a nem dohányzó — egyik keze szabad lévén — e kézzel néha bolondabb dolgokat művel, mint a másikkal.

Mélyebben leszállya a rohadt alma lélektanába, úgy találjuk, hogy Schiller rohadt almái s a mi önbogarászó íróink félszégei közt azért vannak némi különbségek. Schillerről a rohadt alma mithológiáját mások terjesztették, míg hazai jeleseink maguk kürtölik ki félszégeiket. Emellett: a külföldi írók nem igen tudtak a maguk bogarairól, vagy legalább is nem méltatták figyelemre azokat. A mi kitűnéseink azonban tudják, hogy mit csinálnak végtagjaikkal írás közben (kivéve jobb kezöket) s így nemcsak a

tárgyat figyelik, melyről írnak, hanem az alanyt: önmagukat is. Tán innen van, hogy szórakozottságukban az alanyt néha összetévesztik a tárggyal (Szomoró) vagy a szívtart fordítva vezetik szájba s megégetik magukat némely «Ujság»-cikkkel. Sőt baloldali erotikus írókkal az is megtörténhetik, hogy szórakozottságukban az ihlet eszközeit cserélik fel s egészséges almát szagolnak, miközben rohadt pennával írnak...

Az egész rohadt alma-ügyben egyébként az az érdekes, hogy az író újabban a színésznővel kél nemes versenyre a hiúságban. Megismerjük kulissza- és műhelytitkait, egyéni szokásait és bogarait, sőt pénztárcájába is belelátunk, amennyiben elárulja, hogy csak kevés szívarra telik neki.

A nyilatkozó írók felejtik, hogy ami a színésznőnél lehet «bájos» gyöngesség, az náluk férfiatlan «báj». S ami a legfőbb: felejtik azt is, hogy az olvasónak még van ízlése s az ilyen nyilatkozatok olvasásakor megvetőleg biggyeszi ajkát, némi undorral csapva le a lapot. Ez az ajkbiggyeszés és undor aztán az olvasónak — miért ne legyen neki is? — igazán jogos «rohadt almája». *Sovén.*

Beküldött könyvek. *Szádeczky Kardos Lajos*: A székely nemzet története és alkotmánya. (Franklin-Társ. biz.) — *Eduard Schneider*: Nehány óra a bencések között. (Athenaeum.) — *Sebestyén Károly*: Summa vitae. (Athenaeum.) — *Kozma György*: Katonaláda. (Varga József kiadása.) — *Lagerlöf*: A Lowensköld-leány. (Franklin-Társ.) — *Képes kis lap*. Szerk. Havas István. (Kiadóhiv. Bpest, Ó-utca 27.) Kiadja a Magyar Tanító Egyesület Orsz. Szövetségében alakult Gárdonyi Géza Irod. Társaság. — *Takáts Sándor*: A török hódoltság korából. (Genius kiadás.) — *Dr. Olay Ferenc*: A magyar kultúra válságos évei (1918—1927). (Magyar Nemzeti Szövetség.) — *Ossendowski*: A sötét kelet árnyéka. (Franklin Társulat.) — *Dr. Nagy József*: A modern gondolkodás. (Athenaeum.) — *Asztalos Miklós dr.*: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. (Symposion könyvek, Karl könyvesbolt, Pécs.) — *Breit László*: A szomorúság bibliája. Versek. (Petőfi könyvnyomda, Kecskemét.) — *Markó Miklós*: A régi mulató Magyarország (400 cigányprimás arcképével). (Thália-Kultúra Rt. Bpest, Csáky-u. 12—14.) — *Pásztortűz*: 22. sz. — *Kaán Károly*: A magyar alföld. Gazdaságpolitikai tanulmány. (M. Tud. Akad.) — *Bang Herman*: Reményvesztett nemzedék. Ford. Ritoók Emma. (Révai Irod. Intézet.) — *Kisbán Miklós*: Reggeltől-estig. (Erdélyi Szépírók Céh. Studium főbiz. Bpest.) — *Lagerlöf Zelma*: Jeruzsálem. (Franklin-Társulat.) — *Élet*: 22. — *Nyugat*: 22. sz. — *A Hírnök*: 21. sz.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.